

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİHİ COĞRAFYA

COĞRAFYA LİSANS PROGRAMI

YRD. DOÇ. DR. MEHMET BAYARTAN

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

COĞRAFYA LİSANS PROGRAMI

TARİHİ COĞRAFYA

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
KISALTMALAR	2
YAZAR NOTU	3
1. DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMA I	4
1.1. Disiplin Nedir?	10
1.1.1. Bir Disiplinde Bilginin Başlıca Boyutları	10
1.1.2. Disiplinleri Tanımlayıcı Ölçütler	10
1.2. Disiplinler Arası Çalışma Nedir?	11
1.3. Disiplinler Arası Çalışmanın Gerekliği	13
2. DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMA II	20
2.1. Disiplinler Arası Çalışmanın Önemi	26
2.2. Geleneksel Sistemlerle Disiplinler Arası Sistemlerin Karşılaştırılması	29
3. TARİH VE COĞRAFYA ARASINDAKİ İLİŞKİ	36
3.1. Coğrafyanın Tarih Bilimine Katkıları	42
3.1.1. Coğrafi Faktörlerin Yerleşim Birimlerine Etkileri	43
3.1.2. Coğrafi Faktörlerin Savaşlardaki Rolü	44
3.1.3. Coğrafi Faktörlerin Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Dinî ve Kültürel Etkileri	44
3.2. Tarihçilerin Coğrafya Bilimi Hakkındaki Görüşleri	45
3.3. Tarih Bilimindeki Çeşitlilik	47
3.4. Tarihin Yardımcı Bilimi Coğrafya	47
3.5. Coğrafyacıların Tarih Bilgisine Başvurdıkları Durumlar	48
4. TARİHİ COĞRAFYADA TEMEL KAVRAMLAR	54
4.1. Zaman	60
4.2. Mekân	60
4.3. İnsan	63
5. COĞRAFYA VE TARİHİ COĞRAFYA	71
5.1. Tarihî Coğrafyaya Giriş	77
5.2. Tarihî Coğrafya: Geçmişin Coğrafyası	78
5.3. Tarihî Coğrafyanın Konusu ve Sınırları	80
5.4. Tarihî Coğrafyanın Amacı ve Faaliyet Alanı	80
6. DÜNYADA TARİHİ COĞRAFYA	87
6.1. Uluslararası Tarihî Coğrafya Araştırmaları	93

7. TÜRKİYE’DE TARİHİ COĞRAFYA I	104
7.1. Ulusal Tarihî Coğrafya Araştırmaları	110
7.2. Osmanlı Dönemi Tarihî Coğrafya Araştırmaları ve Müellifleri	110
8. TÜRKİYE’DE TARİHİ COĞRAFYA II	121
8.1. Türkiye’de Tarihî Coğrafya Alanında Değerlendirilebilecek Çalışmaları Olan Coğrafyacılar.....	127
8.2. Coğrafyacı Olmayıp Çalışmalarında Tarihî Coğrafyaya Yer Verenler	129
8.3. Tarihî Coğrafya Alanında Çalışan Coğrafyacılar	131
9. TARİHİ COĞRAFYA ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	138
9.1. Tarihî Coğrafya Araştırmalarının Bilimsel Sistematik Açıdan Tasnifi	144
9.2. Tarihî Coğrafya Kaynaklarının Bilimsel Sistematik Açıdan Tasnifi.....	144
9.3. Tarihî Coğrafya Araştırmalarında Metot	149
10. TARİHİ COĞRAFYADA DÜŞÜNME BECERİLERİ I	157
10.1. Düşünme Nedir?	163
10.2. Düşünme Becerisi	164
10.3. Neden Düşünme Becerileri?	165
11. TARİHİ COĞRAFYADA DÜŞÜNME BECERİLERİ II.....	171
11.1. Coğrafya Eğitiminde Beceriler	177
11.2. Coğrafi Becerilerin Yararları ve Kullanım Alanları	178
11.3. Tarih Eğitiminde Düşünme Becerileri	179
11.4. Tarihî Coğrafyada Düşünme Becerileri	180
12. KÜLTÜR VE MEDENİYET I	187
12.1. Kültür Nedir?	193
12.2. Kültürün zellikleri	194
12.3. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve.....	197
13. KÜLTÜR VE MEDENİYET II.....	206
13.1. Kültür Çeşitleri.....	212
13.2. Kültürel Coğrafi Geçmiş.....	213
13.3. Medeniyet	215
14. KÜLTÜR VE MEDENİYET III.....	223
14.1. Kültür ve Medeniyete İlişkin Bazı Yaklaşımlar	229
KAYNAKÇA.....	244

ÖN SÖZ

Tarih, geçmişte meydana gelen olayları inceleyen bir bilim olarak tanımlanmasına rağmen sadece geçmişini değil aynı zamanda günümüzü ve geleceğimizi de ilgilendirmektedir. Şüphesiz tarih aynı zamanda gelecektir. İbn Haldun'un meşhur sözüyle "Geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesenden daha çok benzer". Bu açıdan düşünüldüğünde; geçmişe değinmeden hiçbir için anlaşılması ve dolayısıyla sonuçlanması mümkün değildir. Bilgi ve teknoloji çağında, hızlı gelişim ve değişimin yaşandığı dünyamızda, zaman ve mekânın önemi gün geçtikçe artmakta ve toplumlar bu gerçeğin daha da farkına varmaktadır. Özellikle de mekânın geçmişteki durumunu, farklılıkların neden ve sonuçlarını ve mekânın yarınlarnı izah edebilmenin ipuçlarını sunan "tarihî coğrafya", bu açıdan dünyada öne çıkmış bir bilim alanıdır.

Öğrencilerimize bir nebze faydalı olabilirsem kendimi mutlu hissedeceğim. Bu vesileyle coğrafya, tarih ve tarihî coğrafya alanına katkı yapmış ve yapacak tüm şahsiyetlere şükranlarımı saygılarımla arz ederim.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

YAZAR NOTU

Tarihî coğrafya dersinde bir dönem boyunca işlenecek şekilde hazırlanmış olan konular ile tarihî coğrafya alanının algılanması ve anlaşılması hedeflenmiştir. Dönem boyunca 14 bölümden oluşan dersin ana konuları şu şekilde planlanmıştır; hem coğrafya hem de tarih bilgisine ihtiyaç duyulduğundan konuların anlaşılmasına yardımcı olması için disiplinler arası çalışmalar ve önemiyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Mekân ve zaman tüm olayların izahında büyük bir önem arzederler. Yaşadığımız, gördüğümüz, bildiğimiz herşey mekâna ve zamana uyarlanmıştır. Bu açıdan, tarih ve coğrafya arasındaki ilişki ve bu bilimlerin birbirlerine olan faydaları mekân ve zaman farkındalığı oluşturacak şekilde izah edilmiştir.

Tarihî coğrafyanın coğrafya bilmi içindeki yeri ve önemiyle ilgili bilgi verildikten sonra dünyada ve Türkiye’de yapılan tarihî coğrafya çalışmaları ile tarihî coğrafyacılar konu edilmiştir. Tarihî coğrafyada araştırma yöntemleri, düşünme becerileri ve tarihî coğrafyada düşünme becerilerinin izah edildiği konularda bilgi düzeyinin beceriye dönüşmesinde etkili olabilecek faktörler ise bu alandaki farkındağlığı netleştirme amacı gütmektedir.

Şüphesiz herşeyimizi sahip olduğumuz kültüre dayalı olarak düşünmemiz gerekir. Zira kültür, insan hayatında bilginin uygulamaya yönelik hayat bulduğu bir olgudur ve zamana koşullanmıştır. Kültür, zaman boyutu olmaksızın tam anlamıyla incelenemez. Aynı zamanda mekânsal bir olgu olarak bilinen kültür, insanlık tarihinin tüm zamanlarında birçok alanda olduğu gibi coğrafyacılar tarafından da incelenmesi zaruri bir konudur. Hem zaman hem de mekân boyutuyla insanın en iyi izah edilebildiği, aynı zamanda tarihî coğrafya açısından önemli bir yere sahip olan kültür, dersimizin son konusudur.

Bir dönem boyunca işlenecek tarihî coğrafya dersiyle ilgili konular 14 hafta olmak üzere 14 bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Her derste; dersin özeti, dersin daha iyi algılanabilmesi için işlenen konulara ait anahtar kavramlar ile uygulamaya yönelik sorulara yer verilmiştir. Her bölümün sonunda yer alan sorular, konunun daha iyi kavranması ve sınava hazırlık amacıyla tasarlanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN

1. DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMA I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1.** Disiplin Nedir?
 - 1.1.1.** Bir Disiplinde Bilginin Başlıca Boyutları
 - 1.1.2.** Disiplinleri Tamımlayıcı Ölçütler
- 1.2.** Disiplinler Arası Çalışma Nedir?
- 1.3.** Disiplinler Arası Çalışmanın Gerekliliği

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Disiplin kavramı ne ifade eder?
- 2) Bilimsel anlamda disiplin nasıl tanımlanır?
- 3) Disiplinler arası çalışma hakkında ne biliyorsunuz?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Disiplin Nedir? Bir Disiplinde Bilginin Başlıca Boyutları Disiplinleri Tanımlayıcı Ölçütler	Disiplinin kavranması Disiplin ve bilim arasındaki ilişki Disiplini tanımlayan ölçütler	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Disiplinler Arası Çalışma	Disiplinler arası kavramının algılanması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Disiplinler Arası Çalışmanın Gerekliliği	Disiplinler arası çalışmanın neden gerekli olduğunun öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Disiplin
- Bilim
- Disiplinler Arası
- Disiplinler Arası Bilgi
- Disiplinler Arası Çalışma
- Disiplinler Arası Gerekliklik

Giriş

Bilgi, her geçen gün artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu artış ve çeşitlilik insan yaşamında bilginin vazgeçilmez bir kaynağı olmasını da sağlamıştır. Bilgi artışına paralel olarak teknolojik gelişmeleri de bu büyümenin bir parçası olarak görmek gerekir. İnsanlık tarihi boyunca bilimler arasında var olan iş birliği günümüzde ve özellikle de gelecekte çok daha bariz bir hâl alacaktır.

İlk ortaya çıkışından beri bilgi kaynakları, gelişerek ve artarak çoğalmıştır. Böylece her bilgi bir başka bilginin kaynağı olmuş ve sürekli yeni bir bilginin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

1.1. Disiplin Nedir?

Disiplin; kendine özgü eğitim alt yapısı, yöntemleri ve içeriği olan ve herhangi bir alanda yeni bilgi üretebileceğini ve söz konusu alanda daha ileri düzeyde bilgiler geliştirilebileceğini kanıtlamış bir araştırma alanına verilen isimdir¹.

- Her disiplinin kendine özgü doktrini, profesyonel dili, terminolojisi, entelektüel öncüleri ve takipçileri bulunur².
- Disiplin; bilginin kendi eğitim geçmişi, prosedürleri, yöntemleri ve içeriğiyle birlikte özelleşmiş şeklidir³.

1.1.1. Bir Disiplinde Bilginin Başlıca Boyutları⁴

Bir disiplin içerisinde bilginin başlıca şu boyutları ele alınır ve geliştirilir:

- Tarihsel bilgi
- Teorik bilgi
- Analitik bilgi
- Pratik bilgi
- Deneysel bilgi
- Ampirik bilgi vs.

Bir disiplinin üç önemli kolu vardır. Bunlar⁵;

- * Tanımlanabilir bir felsefesinin olması,
- * Kavramsal bir çatıya sahip olması
- * Bilgi gelişimine olanak sağlayan kabul edilebilir metodolojik yaklaşımlarının bulunmasıdır.

1.1.2. Disiplinleri Tanımlayıcı Ölçütler

King ve Brownell (1966) disiplinleri tanımlayıcı on ölçüt vermişlerdir⁶:

¹ Berger, G. 1970, Introduction. OECD-CERI Interdisciplinarity – Problems of Teaching and Research in Universities. Nice: CERI/French Ministry of Education, September.

² Parker, J. 2002. “A New Disciplinarity: Communities of Knowledge, Learning and Practice”. *Teaching in Higher Education*, Carfax Publishing, Vol: 7, No: 4., pp.373-386, UK.

³ Piaget, J. 1972, The Epistemology of Interdisciplinary Relationships. Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities. Paris: OECD.

⁴ Aktan, C. C. 2007, “Yüksek Öğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar”, Değişim Çağında Yüksek Öğretim, Yaşar Üniversitesi Yayını, İzmir.

⁵ Karagözoğlu, Ş. 2005,” Bilimsel Bir Disiplin Olarak Hemşirelik”, Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, Sayı:9, sf.6-14, Sivas.

1. Bir disiplinde düşünce üretimini içeren hayal gücünün dışı vurumu olan özgül ögeler (önergeler, kavramlar, dizimler, biçimler, ritimler, armoniler vb.) vardır.
2. Bir disiplinin adanmış üyelerden oluşan kendine özgü bir toplumsal dokusu vardır.
3. Bir disiplinin üyelerinin ilgilerinin odaklandığı bir egemenlik bölgesi vardır.
4. Bir disiplinin “kahramanları”, takipçileri ve onların bildirim birikimlerinden oluşan bir tarihi vardır.
5. Bir disiplinin sadece içeriği değil hipotezleri sınayacak yöntemleri de vardır.
6. Bir disiplinin varsayımları, ilkeleri ve diğer önermeleri tutarlı bir bütün oluşturur.
7. Bir disiplinde uzmanlık dili ya da başka bir simgesel sistem oluşur; eski kavramlara yeni tanımlar getirir ya da gereksinimi duyulan yeni kavramlar oluşturulur.
8. Bir disiplinin üyeleri değişik ortamlarda (sempozyum, konferans, kongre, panel) değişik donanımlarla (dergi, kitap internet vb.) iletişim kurarlar.
9. Bir disiplinin gerçeğe, insan doğasına vb. ilişkin varsayımları, bilişsel değerleri, tutkuları vardır.
10. Bir disiplin kendini tanıtmak ve yaymak için eğitim araç ve süreçleri geliştirir.

1.2. Disiplinler Arası Çalışma Nedir? ⁷

“Disiplinler arası” terimin sözlük manası iki veya daha fazla akademik disiplinin ya da inceleme alanının birleştirilmesi ya da kapsanmasıdır. Dolayısıyla disiplinler arası, geleneksel akademik disiplinlere göre yapılandırılmış bir bilgi düzenlemesinin kullanımını varsayar. Kısa bir tanım yapmak gerekirse disiplinler arası kavram olarak; bir veya daha fazla disiplini birleştirmek ve kapsamak anlamına gelir.

- Bilginin hızla yayılıp eskidiği günümüzde disiplinler arası çalışmanın yenilikçilik ve geliştirme açısından önemi büyüktür.

- Artık tek bir alanda düşünme ve değerlendirmeler olmayıp bu düşünce ve değerlendirmeleri destekleyecek diğer disiplinlerden de yararlanılmaktadır.

- Tüm bu gelişmeler nitelikli ve kaliteli insanların yetişmesini ve bu kişilerin tek bir alan yerine çok disiplinli alanlarda eğitim almalarını zorunlu kılmaktadır.

- “Disiplinler arası” teriminin sözlük manası, iki veya daha fazla akademik disiplinin ya da inceleme alanının birleştirilmesi ya da kapsanmasıdır.

⁶ Turna, Ö., Bolat, M., Keskin, S., 2012, “Disiplinlerarası Yaklaşım: Müzik, Fizik, Matematik Örneği”, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, 27-30 Haziran 2012, sf.1-8, Niğde.

⁷ Aktan, C. C. 2007, a.g.m.

• Disiplinler arası bir düzenleme sayesinde, hem belirli disiplinlere ait bilgi ve becerilerin öğrenilmesi hem de bunların anlamlı bir şekilde bütünleştirilmesi mümkün olur.

• Özellikle Yunan felsefesinde önemli bir yeri vardır. Yapılan araştırma ve tartışmalar, disiplinler arası yaklaşımın herkes için öğrenmeyi hedefleyen “Holistik Yaklaşım” üzerine odaklandığını göstermektedir.

• Rousseau eğitimde sadece kitap kullanarak çevreyle sınıflı izole eden bir ortamda gerçekleşen öğrenmenin gerçek dünyayla ilgisiz ve anlamsız olduğunu iddia etmiştir.

“Disiplinler arası” terimi zamanla şu şekilde bir gelişme göstermiştir⁸:

- Çok Disiplinli Yaklaşım (Multidisciplinary)
- Çapraz Disiplinli Yaklaşım (Crossdisciplinary)
- Disiplinler Ötesi Yaklaşım (Transdisciplinary)

Çok disiplinli yaklaşım birden fazla disiplinin bütünleştirme yapılmaksızın tek bir konu üzerine odaklanması olarak tanımlanabilir.

Çapraz disiplinli yaklaşım bir disipline bir başka disiplin perspektifinden bakılmasıdır. Örneğin; müzik fiziği, matematik tarihi gibi. Çapraz disiplinli yaklaşım disiplinler arasında hem genişliğine hem de derinlemesine etkileşimi kapsar. Çapraz disiplinli yaklaşım iki disiplinden birinin diğerine üstünlüğünü gerektirir. İkinci disiplin bu yaklaşımda pasiftir.

Disiplinler ötesi yaklaşım, birkaç disiplini aşır ya da enlemesine kesir herhangi bir tekil disiplinin ötesine geçen meselelerle ilgilenilmesidir.⁹ Disiplinler ötesi sözcüğündeki “ötesi” kelimesi bütün alanların aralarındaki sınırların kalkmasını ve alanların ötesine geçilmesini belirtir. Amaç evreni kavramak için gerekli bilgi bütünlüğünü sağlamaktır.

Disiplinler arası kavramı; ayrı ayrı disiplinlerin zenginliğini, onların birbiriyle bağlantılı olduğunu, gerçek hayattaki problemlerin her zaman tek doğru cevabının olmadığını kabul eder. Bununla birlikte disiplinler arası kavramı; bilim, matematik ve dil gibi konularda karşıtlık içindeki çözümleri bir arada bulundurmak, düşünceleri ifade etmenin daha iyi ve yeni yollarını bulmak için bilişsel, duyuşsal ve yaratıcı kapasiteyi ön plana çıkarır. Genellikle bu tür bir duyuşsal ve bilişsel karışım yaratıcı sanatçı, bilim adamı ve düşünürdür.¹⁰

⁸ Turna, Ö. vd. 2012, a.g.m.1-8.

⁹ Gür, T. M. 2003, “Araştırma ve Eğitimde Disiplinlerarasılık”, (Ed: Oğuz Baburoğlu, Eğitimin Geleceği, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Özkök, A. 2005, “Disiplinlerarası Yaklaşım Dayalı Yaratıcı Problem Çözme Öğretim Programının Yaratıcı Problem Çözme Becerisine Etkisi”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:28, sf.159-167, Ankara.

1.3. Disiplinler Arası Çalışmanın Gerekliliği¹¹

Gelişen ve değişen dünya her geçen gün ortaya yeni alanların çıkması sonucunu doğurmaktadır. Disipliner yaklaşımın dar sınırları içinde bu yeni gelişen alanları incelemek ve öğretmek mümkün olamamaktadır. Bu bağlamda disiplinler arası yaklaşıma ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Disiplin; kendine özgü eğitim alt yapısı, yöntemleri ve içeriği olan ve herhangi bir alanda yeni bilgi üretebileceğini ve söz konusu alanda daha ileri düzeyde bilgiler geliştirilebileceğini kanıtlamış bir araştırma alanına verilen isimdir. Her disiplinin kendine özgü doktrini, profesyonel dili, terminolojisi, entelektüel öncüleri ve takipçileri bulunur. Disiplin; bilginin kendi eğitim geçmişi, prosedürleri, yöntemleri ve içeriğiyle birlikte özelleşmiş şeklidir.

Hemen akla gelebilecek pek çok sorudan biri şudur: Disiplinlerin herhangi biri diğerlerinden tümüyle bağımsız olabilir mi? Örneğin, matematik ve dilbilimden bağımsız bir “fizik” olabilir mi? Açıkça görülüyor ki disiplinler arası yaklaşım benimsenince akademik programların büyük bir bölümü “disiplinler arası” olarak tanımlanacaktır. “Disiplinler arası” teriminin sözlük manası; iki veya daha fazla akademik disiplinin ya da inceleme alanının birleştirilmesi ya da kapsanmasıdır. Dolayısıyla disiplinler arası, geleneksel akademik disiplinlere göre yapılandırılmış bir bilgi düzenlemesinin kullanımını varsayar. Disiplinler arası kavram olarak iki veya daha fazla disiplini birleştirmek ve kapsamak anlamına gelir. Disiplinler arası öğretim; disiplinler konu alanlarının belirli kavramlar ya da temalar etrafında anlamlı bir şekilde bir araya getirilerek sunulması olarak tanımlanabilir. Disiplinler arası yaklaşımda amaç; hem seçilen konunun anlamlı bir bütün olarak öğrenilmesi hem de öğrencilere aynı konunun farklı disiplinler açısından incelenme olanağının yaratılmasıdır. Disiplinler arası öğretimde; belirli bir kavram, problem ya da konu temel alınarak bu kavrama değişik yönlerden ışık tutabilecek bilgi ve beceriler ilgili alanlardan alınarak bütünleştirilir. Disiplinler arası bir düzenleme sayesinde hem belirli disiplinlere ait bilgi ve becerilerin öğrenilmesi hem de bunların anlamlı bir şekilde bütünleştirilmesi mümkün olur. Disiplinler arası yaklaşım, disiplinlerde az veya çok bütünleştirme hatta bazı değişiklikler gerektiren girişimlerdir. Disiplinler arası yaklaşım bir konuyu, başlığı, problemi veya bir deneyi sınamak amacıyla birden fazla disiplinin dilini ve yöntemlerini kullanan bilgi görüşü ve program yaklaşımıdır. Disiplinler arası yaklaşım Jacobs’a (1989) göre; “Bir temanın, kavramın, problemin incelenmesi için birden fazla disiplinin yöntem ve bilgisinden yararlanan program anlayışı”, Erickson’a (1995) göre; “Farklı disiplinlerdeki kavramların kavramsal bütünleşmesi”, Yıldırım’a (1996) göre; “Geleneksel konu alanlarının belirli kavramlar etrafında anlamlı bir biçimde bir araya getirilerek sunulması” olarak tanımlamıştır.

Disiplinler arası yaklaşım yirminci yüzyıl terimi gibi görülmesine rağmen bu kavramın tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. Özellikle Yunan felsefesinde önemli bir yeri vardır. Ayrıca günümüze kadar yapılan araştırma ve tartışmalar, disiplinler arası yaklaşımın herkes için öğrenmeyi hedefleyen “holistik eğitim” üzerine odaklandığını göstermektedir.

¹¹ Turna, Ö. vd. 2012, a.g.m.1-8.

Disiplinler arası yaklaşım ile bütünleştirme fikri ilk olarak Platon'un Politea'sında görülmektedir. Onun görüşüne göre genç bir insanın eğitimindeki gelişme harmonik ünitelerle sağlanabilir. Yüzyıllar sonra bu görüşe paralel yeni fikirler geliştirilmiştir. Rousseau eğitimde sadece kitap kullanarak çevreyle sınıflı izole eden bir ortamda gerçekleşen öğrenmenin gerçek dünyayla ilgisiz ve anlamsız olduğunu iddia etmiştir. Geçen yüzyılda ise Dewey benzer bir şekilde, mecburi bir eğitimin başarısız olacağı görüşünü savunmuştur. Ona göre çocuklar zorla okula gönderilebilir fakat zorlamayla öğrenme gerçekleşmez. Yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak her insan bilgiyi kendi yaşantıları yoluyla yapılandırır. Yine Rus psikolog Vygotsky'nin sosyal öğrenme kuramında, sosyal gruplar ve disiplinler arasındaki etkileşimler ve Gardner'in çoklu zekâ teorisi disiplinler arası yaklaşımı açıklamaya yardımcı olmuştur.

Günlük yaşamda sorulan sorular ve verilen cevaplar genellikle birden fazla disiplinin konu alanına girmektedir. Gelişen ve değişen dünya her geçen gün ortaya yeni alanların çıkması sonucunu doğurmaktadır. Teknoloji eğitimi, çevre, ekonomi sosyolojisi gibi dersler birden fazla disiplinin içerdiği konuları bir araya getirdiği için disiplinler üstü dersler sayılabilir. Disipliner yaklaşımın dar sınırları içinde bu yeni gelişen alanları incelemek ve öğretmek mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan disiplinler arası yaklaşım, gelişen ve değişen bilgi alanlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde değişik disiplinlerden kazanılan bilgi ve beceriler çerçevesinde dış dünyayı algılayabilmek, bilgileri anlamlandırabilmek ve üzerinde düşünebilme becerisini geliştirmek önemli bir amaç hâline gelmektedir.

Uygulamalar

- 1) Çeşitli bilimleri inceleyiniz ve bilgi edininiz.
- 2) Coğrafyanın ve tarihin nasıl disiplinler olduklarını araştırınız.

Uygulama Soruları

- 1) İncelediğiniz ve bilgi edindiğiniz bilimler arasında nasıl bir bağ kurulabilir?
- 2) Coğrafyanın hangi disiplinlerle bağı vardır?
- 3) Tarihin hangi disiplinlerle bağı vardır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde disiplin kavramını çeşitli yönleriyle inceleyerek disiplinin bir bilim anlayışı içinde nasıl bir hareket noktası oluşturduğunu öğrendik. Disiplin tanımlanmış, bir disiplinde bilginin başlıca boyutları ile bir bilim olarak tanımlanmasında hangi kriterlerin olması gerektiği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bilimsel anlamda disiplinleri tanımlayıcı özellikler hakkında genel bilgi verildikten sonra disiplinler arası çalışmanın kavranması ve anlaşılmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Disiplinler arası çalışmanın tanımlanması ve gerekliliği çeşitli görüşlere göre izah edilmiş, gelişen dünya düzeninde disiplinler arası çalışmanın gittikçe anlam kazandığıyla ilgili yaklaşımların çok daha fazla öne çıktığı da belirtilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi disiplinin bir bilim olarak tanımlanmasında bir kriter teşkil eder?

- a) Kendine özgü doktrininin bulunması
- b) Teknolojik olması
- c) Entelektüel öncülerinin olmaması
- d) Eğitim geçmişinin olmaması
- e) Kritik olması

2) Aşağıdakilerden hangisi bir disiplinde bilginin başlıca boyutları arasında yer almaz?

- a) Tarihsel bilgi
- b) Teorik bilgi
- c) Analitik bilgi
- d) Pratik bilgi
- e) Coğrafi bilgi

3) Aşağıdakilerden hangisi bilim olarak disiplinin bir koludur?

- a) Tanımsız bir felsefesinin olması
- b) Tanımlanamayan bir felsefesinin olması
- c) Felsefeye yakın olması
- d) Tanımlanabilir bir felsefesinin olması
- e) Felsefeyle ilgisinin olmaması

4) Aşağıdakilerden hangisi disiplinler arası çalışmayla ilgilidir?

- a) En az iki disiplinden oluşması
- b) En fazla bir disiplinden oluşması
- c) Disiplinin bilimsel olması
- d) Bilgi kaynağının teknolojik olması

- e) Disiplinleri kapsamaması
- 5) İki veya daha fazla bilimsel alanının birleştirilmesine ne denir?
 - a) Coğrafya
 - b) Disiplinsiz
 - c) Disiplin
 - d) Disiplinli
 - e) Disiplinler arası

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

- 6) bir veya daha fazla disiplini birleştirmek ve kapsamak anlamına gelir.
- 7) Disiplinler arası terimi zamanla şu şekilde bir gelişme göstermiştir;, ..., ...
- 8) Birden fazla disiplinin bütünleştirme yapılmaksızın tek bir konu üzerine odaklanmasına yaklaşım olarak tanımlanabilir.
- 9) Bir disipline bir başka disiplin perspektifinden bakılmasına yaklaşım denir.
- 10) Bütün alanların aralarındaki sınırların kalmasını ve alanların ötesine geçilmesine yaklaşım denir.

Cevaplar

1) a, 2) e, 3) d, 4) a, 5) e, 6) Disiplinler arası, 7) Çok disiplinli yaklaşım, Çapraz disiplinli yaklaşım, Disiplinler ötesi yaklaşım, 8) Çok disiplinli, 9) Çapraz disiplinli, 10) Disiplinler ötesi

2. DİSİPLİNLER ARASI ÇALIŞMA II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1** Disiplinler Arası Çalışmanın Önemi
- 2.2** Geleneksel Sistemlerle Disiplinler Arası Sistemlerin Karşılaştırılması

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Disiplinler arası çalışmanın önemini düşündünüz mü?
- 2) Disiplinler arası çalışmanın farkı var mıdır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Disiplinler Arası Çalışmaların Önemi	Tarihî coğrafya çalışmalarının kavranmasına temel teşkil edecek olan disiplinler arası çalışmaların önemini öğrenmek	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Geleneksel Sistemler Disiplinler Arası Sistemler	Tek disiplinli çalışma sistemini disiplinler arası çalışma sistemiyle karşılaştırıp disiplinler arası çalışma sistematüğini daha iyi kavramak	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Disiplinler arası çalışma
- Tek disiplinli çalışma
- Geleneksel çalışma
- Uzmanlaşmaya dayalı araştırma

Giriş

Bilgi ve teori oluşturmada, her çağın kendine has özelliği ve anlayışı vardır. Bütüncül olarak hem doğa bilimlerinin hem de sosyal bilimlerin tek başına gelişebilmesi bir sınır dâhilinde mümkün olabilmektedir. Bilindiği gibi her bilim, kendine ait bir çalışma ortamı yaratmakta fakat her hâlükârda eksiklerini giderebileceği ve yardımcı olabilecek başka disiplinlerden yardım almaktadır. Bu durum daha da gelişme imkânı bulduğunda, bilimlerin kendi aralarında ortaklaşa yaptıkları çalışmalar daha güçlü, senteze dayalı, sonuç odaklı birçok gelişmeye yol açmıştır.

2.1. Disiplinler Arası Çalışmanın Önemi

Bütün uzmanlar tek başlarına kendi uzmanlık alanlarından hareketle isabetli yorumlar getirebilmekle beraber sonuçta sorunun çok yönlü niteliğine uygun bir yoruma ulaşamaz. Burada gereken ise farklı disiplinlerden kişilerin bir ekip olarak sorunun bütünselliğini koruyup onu farklı yönlerinden irdelemeleridir. Birden fazla akademik, bilimsel veya sanat disiplininin bir araya gelerek soruna getirdikleri yaklaşımlar ve kendi aralarında oluşturdukları çalışma yaklaşım ve kuralları, disiplinler arası yaklaşımın farklı düzeylerini oluşturur. En geniş tanımı ile disiplinler arası; iş birliğine yönelik problem çözme, karmaşık araştırma sorunlarını, araç ve yöntem bilimlerini ödünç almayı ve disiplinler ile kavramlar arası çapraz tohumlamayı içerir¹².

Doğanın bilinen en karmaşık nesnesi ve olayı insan beyni ve insanın bilişsel süreçleridir, daha da karmaşık olanı ise bunların ilişkisi ve uyumudur. Asırlar boyunca beden ve dolayısıyla beyin, doğa bilimleri kapsamında ele alınmış; bu iki öge, canlı varlıkların yapı ve süreçleriyle ilgilenen temel biyolojik bilimlerin, madde ve enerji konularıyla ilgilenen fiziksel bilimlerin, tıp gibi uygulamalı bilimlerin araştırma konusu olmuştur. Zihin ise canlıların davranışlarıyla ilgilenen davranış bilimlerinin, psikolojinin uğraş konusu olagelmıştır. Gelenekler ve alışkanlık, bu dalların her birinin (biyolojik veya fiziksele karşı davranışsal veya psikolojik) kendi içinde kapalı olarak çalışmasına yol açmıştır. Diğer yandan çağdaş bilim dünyasının kabul ettiği bir husus, mevcut bilim dallarının tek başlarına beyni, bilişsel süreçleri ve özellikle de bu iki ögenin ilişkisini ve uyumunu anlayabilmede yetersiz kaldığıdır. Çağdaş bilimsel veriler, ilk olarak Rene Descartes tarafından sistematik olarak öne sürülmüş olan psikofiziksel etkileşim modelini desteklemektedir. Aynı veriler beyin ve bilişsel süreçler konusunda elde edilen bilgilerin ve kullanılan yaklaşım ve tekniklerin entegre bir şekilde ele alınması gerektiğini açıkça göstermektedir. Artık problemlerin etkili ve kapsamlı çözümüne ancak ekip çalışması ile varılabileceği gerçeği pek çok bilim çevresinde kabul edilmiştir. Alanlar arası yaklaşım ‘Beynin Onyılı’ olarak ilan edilen 1990-2000 yıllarının başta gelen bilimsel sloganı olmuştur. Bu yaklaşım, bilim ve teknoloji politikalarının mihenk taşıını oluşturmuştur¹³.

Günümüz dünyası, sürekli bir değişme ve gelişim içerisindedir. Toplum hayatı giderek karmaşık ve çok boyutlu hâle gelmektedir. Bilgi, beceri, deneyim ve teknoloji birikimi insanın düşüncesi ve hayatını etkileyip zenginleşmektedir. Buna paralel olarak bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi eğitim sisteminde de değişimi ve yenileşmeyi zorunlu hâle getirmektedir. Bu yenileşmenin gerektirdiği düşünme süreçleri sonunda ortaya çıkan birçok felsefi yaklaşımlar öğretme-öğrenme ve araştırma süreçlerini etkilemektedir. Bu gelişme ve değişim içerisinde de öğretme-öğrenme süreçleri, öğretim tasarımı, öğretme ve öğrenme kuramları, öğretim ortamları, eğitim teknolojisi vb. gibi kavramlar yapısal ve işlevsel bakımdan sürekli olarak teknolojinin desteği ile değişmekte ve gelişmektedir. Öğrenme ve

¹² Ulusoy, G., 2007, “Disiplinlerarası Araştırma Ve Eğitim”, Değişim Çağında Yüksek Öğretim: Global Trendler – Paradigmatik Yönelimler, (Ed: Coşkun Can Aktan), İzmir Yasar Üniversitesi, sf.389-398, İzmir.

¹³ Esmer, E., 2003, “Şizofrenlerin Sözlü Anlatı Metinlerinin Çözümlemesi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dil Bilim Anabilim Dalı, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. İlclal Ergenç), sf.5, Ankara.

öğretim, her zaman için insanlar tarafından sorgulanıp yanıtların arandığı bilimsel konulardır. Bu nedenle öğrenme-öğretim süreçlerine ilişkin birçok bilimsel çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalar bilimsel araştırma ilkelerine dayandırılmaktadır. İnsanların nasıl öğreneceğine ve nasıl öğreteceğine dair birçok kuram geliştirilmiştir¹⁴.

Günümüz dünyasının gereksinimleri ve şartları sürekli değişmekte, giderek de karmaşık bir şekil almaktadır. Değişen bu gereksinimler sosyal, bilimsel ve teknolojik alanda son derece hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Buna karşılık, eğitim kurumlarımız bu hızlı trene ayak uydurmakta güçlük çekmekte veya direnmektedir. Yukarıda ifade edilen değişimle başa çıkılabilmesi için düşünceyi analitik düşünmeyle bütünleştirebilen gruplar içinde iletişim kurup çalışabilen yenilik yapabilen problem çözebilen yeni nesillerin yetişmesine duyulan ihtiyaç, reformist yapılanmalara her geçen gün biraz daha gereksinim duyulmasına sebebiyet vermiştir¹⁵.

Söz konusu insan olunca, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin düşünme olduğu üzerinde genel bir kabul vardır. Descartes'ın ortaya attığı “Düşünüyorum, o hâlde varım.” savı, insanın temel niteliğini özetler gibidir. İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran, onun varlığını kanıtlayan düşünebilme yetisinin sağlayıcısı ve sürdürücüsü ise meraktır. Küçük bir bebeğin dünyayı algılamak için gösterdiği çaba bile bu durumu örneklemeye yetebilir. Bebeklikte yoğunlaşan merak duygusu, yetişkin bir birey için yaşamın anlamı demektir. Soru işaretleri, insan aklının işleticisi gibi çalışır. İnsan, her an binlerce uyarıcı ile karşı karşıya gelir ve bu uyarıcılar karşısında merak duygusuyla yaşamı anlamlandırmaya girişir. İnsanoğlu, geçmişten günümüze merak duyduğu konulara, yanıt aradığı sorulara çözüm üretmek için belli başlı yollar inşa etmiştir. İnsanlar merak ettikleri konulara yanıt bulabilmek için kimi zaman geleneklerden yararlanmışlardır. Bazı bilgiler, alışkanlıklar şeklinde, ailede ya da bir kültürde kuşaktan kuşağa aktararak elde edilir. Gelenekler yararlı olabileceği gibi “batıl inançlar”, “koca karı ilaçları”, “töre cinayetleri” gibi sonuçlara da yol açabilmektedir. Bununla birlikte güvenilir bilgiye sahip olmak için o konudaki otoritelerin görüşlerinden de yararlanılabilir. Ancak bu durumda, otorite sayılan kişinin o alandaki bütün konular hakkında bilgi sahibi olmasının zorluğu, bilginin güvenilirliğini zedeleyecektir. Kişi duyuları aracılığıyla elde ettiği deneyimlerini, bilmek için bir araç olarak kullanabilir. Çoğu zaman kişiye yardımcı olan deneyimler, kimi yerlerde yanıltıcı olabilir. Sözelimi silah sesi olarak işitilen bir patlama sesi, aslında bir egzoz sesidir. Bilgi elde etmenin başka bir yolu da mantıktır. Ancak gözleme dayanmayan mantık, yanıltıcı sonuçlar vermektedir. Mantıkta önermelerden biri yanlışsa yargı doğru olabilir de olmayabilir de. Bilgiyi kendimiz dışında diğer kişilerle görüş birliği yaparak da edinebiliriz. Ancak grubun çoğunluğunun oy vermesi doğruluğun güvencesi değildir. Bilgiye ulaşma konusunda çaresizliğin hissedildiği durumlarda doğaüstü güçlere inanma yolu da sıklıkla kullanılır. Falcılık, ruhbanlık, büyücülük bu tür bilgiler sağlar.

¹⁴ Duman, B., Aybek, B. 2003, “Süreç-Temelli ve Disiplinlerarası Öğretim Yaklaşımlarının Karşılaştırılması”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz, Sayı: 11, sf. 1-12, Muğla.

¹⁵ Çoruh, H., 2010, “Disiplinlerarası Bilim Tarihi Dersi ve Gereksesi”, Tarih Okulu, Mayıs-Ağustos, Sayı: VII, sf.7-23.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan bilgiye ulaşma yollarının tümü, güvenilir ve geçerli bilgi sunamadıkları için eleştirilmiştir. Bilimsel bilgi, insanoğlunun merakını güvenilir ve geçerli bir biçimde doyurma savıyla ortaya çıkmıştır. İnsanlar, sürekli olarak kendilerini ve çevrelerini aydınlatma, tanıma, olay ve oluşumları açıklama ve karşılaştıkları problemlere güvenilir çözümler arama uğraşı içindedirler. Her problem çözümü, belli kararların alınmasını; her karar belli “bilgiler”in elde edilmesini gerektirir. İşte bilim, bu gerekliliğin koşuludur. Bilimin; evrendeki düzeni bulma, gerçeği arama, insanlığın daha rahat yaşam sürdürebilmesi için gerekli araç gereç ve yolları bulma gibi bir amacı; kuramsal ve görgül yarlardan oluşan, deney ve gözlemle bu amaç için kullanılan bir yöntemi ve bu yöntem sonucunda elde edilen bir bilgi ya da ürünü vardır. Böyle bakıldığında bilimsel bilgiyi diğer bilgi türlerinden ayıran en önemli özelliğın gelişigüzellik değil yöntemlilik olduğu söylenebilir. Bilimin yöntemliliğının nasıl olacağı tarihte çok tartışılmıştır, günümüzde de bu tartışmalar devam etmektedir. Tarih, ilk çağlardaki felsefe-bilim birlikteliğinden özerk bilimsel disiplinlere doğru bir akış seyretmiştir. Bu tarihsel serüven içinde geçerli bilginin rasyonalist mi yoksa ampirik mi olduğu; bilgiye ulaşmak için tümdengelim mi, tümevarımın mı kullanılacağı tartışılmıştır. Bugün geline n noktada ise tartışılan konuların birbirini tamamladığı konusunda bir uzlaşma söz konusudur. Bugünkü yoğun tartışma, tek biçimleşen yaşama karşın bilimsel anlayışın nasıl bir tavır takınacağıdır. Disiplinler arası bu tartışmanın odağında yer almaktadır. Bilimsel alandaki kalıplaşma ve sabit fikirlilik, sıkça eleştirilen diğer bir konudur ve değişen yaşamın yeni ve farklı yöntem ve yaklaşımlarla, özgün bağlantıların kurulması ve sorgulanmasıyla, disiplinler arası çalışmalarla çözümlenebileceği dile getirilmektedir¹⁶.

Terminoloji ve tipolojiye yönelik bu açıklamaların ardından geleneksel eğitim ve araştırmada hâkim olan bilginin parçalanması ve bölümlere ayrılması ve belirli bir alanda uzmanlaşılması yaklaşımı ile disiplinler arası/çok disiplinli eğitim ve araştırmayı benimseyen yeni yaklaşımın karşılaştırmasının yapılmasında yarar bulunmaktadır¹⁷.

¹⁶ Şahbaz, N. K., Çekici, Y. E., 2012, “Disiplinlerarası Bir Disiplin Olarak Türkçe Eğitimi”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume:7/3, pp.2367-2382, Ankara.

¹⁷ Aktan, C. C., 2007, a.g.m.

2.2. Geleneksel Sistemlerle Disiplinler Arası Sistemlerin Karşılaştırılması

Karşılaştırma Kriteri	Geleneksel Uzmanlaşmaya Dayalı Eğitim ve Araştırma	Disiplinler-arası Eğitim ve Araştırma
Kapsam	Tekil bir disiplin etrafında eğitim ve araştırma yapılır.	Birden çok disiplinden yararlanılarak eğitim ve araştırma yapılır. Bilginin parçalanması ve bölümlere ayrılması söz konusudur.
Uzmanlaşma/ Derinleşme	Tekil bir disiplin üzerinde uzmanlaşma ve derinleşme söz konusudur.	Tek bir disiplin üzerinde uzmanlaşmanın yararlı olmadığı düşünülür. Herhangi bir konu ya da sorunun analizi yapılırken farklı disiplinlerden yararlanılmasının çok daha yararlı olacağına inanılır.
Metodoloji/ Analiz Yöntemi	Eğitim ve araştırmada mikro analiz ve indirgemeci yaklaşım hâkimdir.	Eğitim ve araştırmada makro analiz ve kapsayıcı yaklaşım hâkimdir.
Yenilik/ Yaratıcılık	Bir disiplinde ortaya çıkarılacak yenilik ve yaratıcılığa “dışsallık etkilerinin” güçlü olduğuna ve diğer disiplinlerin bu dışsal faydalardan yeterince yarar sağlayacağına inanılır.	Disiplinler-arası yaklaşımın yenilik ve yaratıcılık yönünden çok daha başarılı sonuçlar ortaya çıkaracağına inanç söz konusudur.
Problem Çözme	Problem, tekil bir disiplin etrafında analiz edilir ve çözümler aranır.	Problem, birden fazla disiplin etrafında analiz edilir ve çözümler üretilir. (Disiplinler arası yaklaşım) Farklı disiplinlerde çalışan uzmanlar aynı ekip içerisinde bir araya gelir ve çözümler bulmaya çalışır. (Çok disiplinli yaklaşım)

Sinerji	Başka disiplinlerle bütünleşme sağlanamadığından sinerji düzeyi düşüktür.	Değişik disiplinlerin bütünleştirilmesiyle yüksek bir sinerji sağlanır. Ekip çalışması anlayışı benimsendiğinden elde edilecek sinerji çok daha fazladır.
---------	---	---

Kaynak: AKTAN, C. Can, 2007

Yükseköğretimde belli bir disiplin üzerinde uzmanlaşmaya dayalı eğitim ve araştırma sistemi (akademik taylorizm) önemini hâlâ korumakla beraber, giderek artan bir trend ile yerini disiplinler arası ve çok disiplinli eğitim ve araştırmaya bırakmaktadır. Bu değişimin henüz hızlı ve belirgin olduğunu söyleyemeyebiliriz, fakat değişim trendlerinin bu yönde ilerlediğini iddia edebiliriz.

Özet olarak 21.yüzyılın eğitim ve araştırmalarında disiplinler yaklaşımdan bütünüyle vazgeçileceğini ifade etmek çok iddialı –ve belki de gereksiz- bir öngörü olabilir, fakat görünen odur ki disiplinler arası ve çok disiplinli eğitim ve araştırma önümüzdeki yıllarda çok daha fazla önem kazanacak ve yaygınlaşacaktır¹⁸.

¹⁸ AKTAN, C. Can, 2007, a.g.m.

Uygulamalar

- 1) Belirlediğiniz bir alanın disiplinler arası çalışmaya uygun olup olmadığını araştırın
- 2) Doğa bilimlerinin özde pozitivist olmalarının nedenini düşünün.
- 3) Tekil bir disiplin ile disiplinler arası çalışmalara örnek olabilecek bilim alanları tespit ediniz.

Uygulama Soruları

- 1) Tarih ve coğrafya bilimleri disiplinler arası nasıl çalışabilir?
- 2) Disiplinler arası çalışmaların faydaları nelerdir?
- 3) Geleneksel sistemlerle disiplinler arası sistemleri karşılaştırdığımızda nasıl bir sonuca ulaşabiliriz?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde daha önce disiplin ve disiplinler arası kavramlarına yönelik yapılan açıklamaların bir devamı niteliği taşıyan bilgilerle disiplinler arası çalışmaların önemi ve geleneksel sistemlerle karşılaştırılması sonucunda disiplinler arası çalışmaların faydalarını izah etmeye çalıştık.

Geleneksel uzmanlaşmaya dayalı eğitim ve araştırmalar ile disiplinler arası eğitim ve araştırmaların karşılaştırılmasıyla arada nasıl bir fark olduğunu izledik. Terminoloji ve tipolojiye yönelik açıklamaların ardından geleneksel eğitim ve araştırmada hâkim olan bilginin parçalanması ve bölümlere ayrılması ve belirli bir alanda uzmanlaşılması yaklaşımı ile disiplinler arası/çok disiplinli eğitim ve araştırmayı benimseyen yeni yaklaşımın bu açıdan yarar sağladığı üzerinde bilgi sahibi olduk.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Doğa bilimleri disiplinler arası çalışmaya imkân verir.
 - b) Disiplinler arası çalışmalarda coğrafya bilimi tek başına çalışır.
 - c) Bütün uzmanlar tek başlarına kendi uzmanlık alanlarında isabetli yorumlar yapamaz.
 - d) Disiplinler arası iş birliğine dayalı bir çalışma sunmaz.
 - e) Disiplinler arası çalışmalarda tek bir bilimin yöntemi kullanılır.
- 2) Pek çok bilim çevresinde problemlerin etkili ve kapsamlı çözümüne ancak ekip çalışmasıyla varılabileceği gerçeği aşağıdakilerden hangisiyle ilgilidir?
 - a) Disiplin
 - b) Geleneksel sistemler
 - c) Disiplinler arası yaklaşım
 - d) Tekil disiplinler
 - e) Tekli disiplinler
- 3) Aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
 - a) Tarih, ilk çağlardaki felsefe-bilim birlikteliğinden özerk bilimsel disiplinlere doğru bir akış seyretmiştir.
 - b) Tarih içinde geçerli bilginin rasyonalist mi yoksa amprik mi olduğu tartışılmıştır.
 - c) Tarihsel süreçte bilgiye ulaşmak için tümdengelim mi? Tümevarım mı? Kullanılacağı tartışılmıştır.
 - d) Bilimsel alandaki kalıplaşma ve sabit fikirlilik, sıkça eleştirilen bir konudur.
 - e) Tartışmalar bilimin tek çalışması gerektiğiyle sonuçlanmıştır
- 4) Aşağıdakilerden hangisi geleneksel uzmanlaşmada söz konusudur?
 - a) Bir disiplin etrafında yapılan eğitim ve araştırmalar
 - b) Birden çok disiplinden yararlanılarak yapılan eğitim ve araştırmalar

- c) Tek bir disiplin üzerinde uzmanlaşma yararlı değildir.
- d) Herhangi bir sorun analizi yapılırken farklı disiplinlerden yararlanılır.
- e) Birden fazla disiplinle çalışma yararlıdır.

5) Aşağıdakilerden hangisi disiplinler arası eğitim ve araştırmaya örnek gösterilebilir?

- a) Tek bir disiplin üzerinde uzmanlaşma
- b) Tek bir disiplin üzerinde derinleşme
- c) Eğitim ve araştırmalarda mikro analiz hâkimdir.
- d) Eğitim ve araştırmalarda indirgemeci yaklaşım hâkimdir.
- e) Sorun analizi yapılırken farklı disiplinlerden yararlanılması

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

- 6) Problem, ..., bir disiplin etrafında analiz edilir ve çözümler aranır.
- 7) Farklı çalışan uzmanlar aynı ekip içerisinde biraraya gelir ve çözümler bulmaya çalışır.
- 8) Ekip çalışması anlayışı benimsendiğinden elde edilecek çok daha fazladır.
- 9) İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin olduğu üzerinde genel bir kabul vardır.
- 10) İnsanoğlunu diğer canlılardan ayrı kılan, onun varlığını kanıtlayan düşünebilme yetisinin sağlayıcısı ve sürdürücüsü ise

Cevaplar

1) a, 2) c, 3) e, 4) a, 5) e, 6) tekil, 7) disiplinlerde, 8) sinerjiler, 9) düşünme, 10) meraktır.

3. TARİH VE COĞRAFYA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1.** Coğrafyanın Tarih Bilimine Katkıları
 - 3.1.1.** Coğrafi Faktörlerin Yerleşim Birimlerine Etkileri
 - 3.1.2.** Coğrafi Faktörlerin Savaşlardaki Rolü
 - 3.1.3.** Coğrafi Faktörlerin Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Dinî ve Kültürel Etkileri
- 3.2.** Tarihçilerin Coğrafya Bilimi Hakkındaki Görüşleri
- 3.3.** Tarih Bilimindeki Çeşitlilik
- 3.4.** Tarihin Yardımcıları
- 3.5.** Coğrafyacıların Tarih Bilgisine Başvurdukları Durumlar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Tarih ve coğrafya bilimleri arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 2) Coğrafya tarihe nasıl bir katkı sağlar?
- 3) Tarih coğrafyaya nasıl bir katkı sağlar?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Coğrafyanın Tarih Bilimine Katkıları	Coğrafyanın bir disiplin olarak tarih bilimine katkılarının öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihçilerin Coğrafya Bilimi Hakkındaki Görüşleri	Tarihçiler tarafından coğrafyaya bakış açılarının öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarih Bilimindeki Çeşitlilik	Tarih bilimindeki çeşitliliğin konuya, zamana ve mekâna göre ayrılmasının öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihin Yardımcıları	Tarihin en önemli yardımcı bilimlerinden biri olan coğrafyanın önemi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Coğrafyacıların Tarih Bilgisine Başvurdukları Durumlar	Coğrafyacıların tarih bilgisine başvurdukları durumların öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Coğrafya
- Tarih
- Tarihî bilgide coğrafya
- Coğrafi bilgide tarih

Giriş

Tüm bilimler, birçok bilimle zaman zaman ortak ilerleyerek fakat çoğu zaman da yardım alarak bulunduğu yere gelmiştir. Her bilim kendine has özelliklerle tanımlanır. Bununla birlikte bilim, tıpkı bir binada olduğu gibi çeşitli malzemelerin bir araya gelmesiyle usta ellerle işlenmek suretiyle tamamlanır. Her bilimin bir gelişim süreci vardır ve bu süreçte mutlaka yakın ilimlerden az ya da çok yardım almaktadır.

Tarih ve coğrafya için de aynı şeyleri söylemek gerekir. Fakat farklı bir husus her iki bilimin de hem geniş bir tabana yayılmış olması hem de birçok disiplinle iletişim hâlinde olması, daha doğrusu tüm bilimlere kaynaklık etmesi tarih ve coğrafyanın önemini daha da arttırmakta ve farklı kılmaktadır. Tarih ve coğrafya arasında her daim sıkı bir ilişki vardır. Tarih, coğrafyasız coğrafya tarihsiz olmaz. Bu iki disiplin daima birbiriyle alışveriş hâlinindedir. Olayların izah edilmesinde zaman ve mekân daima önem arz etmiştir.

3.1. Coğrafyanın Tarih Bilimine Katkıları

Bir tarihçi Tarih Metodolojisi adlı kitabında¹⁹ tarihe yardımcı bir bilim olarak coğrafyadan bahsederken tarihin şekillenmesinde coğrafi faktörlerin etkilerini örneklerle izah etmektedir:

Coğrafya tarihin başta gelen yardımcılarındandır. Coğrafyasız tarih ilim değil hikâye olur. “Yer Bilimi” demek olan coğrafya; dünyanın doğal, beşerî ve ekonomik durumundan bahseder. Üzerinde oturlan yer ve iklim, insanlara büyük etki yapar. Yüksek yerlerde oturan ve sert iklimlere maruz kalan insanlar, çoğunlukla haşın tabiatlı olurlar. Bu insanlarda, bağımsızlık aşkı ve egemenlik duygusu son derece kuvvetlidir. Havası sıcak ve ağır olan alçak yerlerdeki insanlar, gevşek ve hareketsizdirler. Step ve vahalar arasındaki ebedi mücadele, tarihin temel konularındandır. Çevrenin tarihin akış ve gelişiminde etkili olduğu her zaman görülür. Kıyıları girintili çıkıntılı, hinterlandı dar olan bölgelerde coğrafi şartlar, oradaki insanları denizciliğe zorlar. Tarih öncesi Orta Asya’nın kalabalık olması ve ilk büyük medeniyetlerin burada kurulmasının sebepleri nelerdir? Neden kutuplarda ve Büyük Sahra’da yüksek bir medeniyet kurulamamıştır? Fenikeliler denizcilikte ileri gittikleri hâlde İskitler’in niçin bu alanda şöhretleri yoktur? Nerelerde kurulan şehirler gelişmiştir? Bir devletin kurulup gelişmesi nasıl bir alanda mümkün olur? Neler tarıma elverişlidir? Nerelerde yerleşilmelidir? İnsanların ekonomik faaliyetleri nerelerde ve nasıl olmalıdır? İşte bütün bu soruların cevaplarını coğrafya biliminde aramak gerekir.

Dünyadaki iklim ve iklim değişmelerinin, diğer tabii olayların, tek kelimeyle oturlan yerin, insanlar üzerinde dolayısıyla insanların meydana getirdiği tarihî olaylarda etkisi vardır. Bu sebeplerden dolayıdır ki tarihî olayları incelerken o olayın nerede olduğunu bilmek ve ona göre değerlendirmek gerekir. Gerçekten günümüzden binlerce yıl önce meydana gelen tarihî bir olayı, bugünün şartları içerisinde değerlendirmek son derece yersiz ve yanlış olur. Eski yerleşim merkezleri daha ziyade kendiliğinden yetişmiş olan orman kenarlarında, nehir boylarında veya göl kıyılarında kurulmuştur. Bir devletin kurulup gelişmesi, büyük bir alanın ve elverişli bir merkezin bulunmasına bağlıdır. Anadolu ve Mezopotamya gibi memleketlerin son derece elverişli şartlara sahip olmaları, buralarda büyük ve güçlü devletlerin kurulmasını mümkün kılmıştır.

Bitki örtüsü (flora) ve hayvan toplulukları (fauna) da insan için büyük önem taşır. Fakat her ikisi de tarih boyunca insanlar tarafından olumsuz etkilenmişlerdir. Zeytin ve üzüm gibi bazı yabancı bitkiler ıslah edilmiş, birçok hayvanlar ehlileştirilmiş ve yırtıcı hayvanlar, medeniyet alanlarından uzaklaştırılmıştır. Bu faaliyetler, bazen de insanların zararına sonuçlar vermiştir. İnsanların bazı yerlerde ormanları yok ederek tarla hâline getirmeleri, daha sonraları oralarda yaşamayı zorlaştırmış ve o yerleri yeniden ağaçlandırma çabasına yol açmıştır. Bu durum, Akdeniz Bölgesi’nin bazı yerlerinde görülür. Yine şurası bir gerçektir ki çöl ve steplerden verimli yerlere birçok akınlar olmuş ve bu durum çeşitli tarihî olaylara yol açmıştır.

Her tarihî olayın meydana geldiği bir mekân vardır. Her medeniyet, belli bir toprak üzerinde kurulur. Geçmişte mekânın doğal şartları, üzerinde kurulan medeniyetin gelişip yayılmasında veya dağılıp yok olmasında büyük bir etkisinin olduğu aşîkârdır. İklimi elverişli, toprakları verimli, akarsuları bol, yeraltı kaynakları son derece zengin bir coğrafi sahada kurulan herhangi bir siyasi oluşumun gelişip serpileceği muhakkaktır. Başka bir tabirle, coğrafi faktörler olumlu ya da olumsuz yönden tarihî olayları çoğu zaman etkilemiştir. Dolayısıyla coğrafi faktörler, tarihin en eski

¹⁹ Memiş, E. 2005, Tarih Metodolojisi, Çizgi Yayınları, sf.9-36, İstanbul. (3.1. olarak numaralandırılmış kısım bu kitaptan faydalanılarak hazırlanmıştır).

devirlerinden itibaren insan topluluklarını ve bu toplulukların sosyal, siyasal, ekonomik, dinî ve kültürel yaşantılarını değişik şekillerde çoğu zaman etkilemişlerdir. Başka bir tabirle coğrafi faktörler, tarihin gelişmesine yön vermişlerdir.

3.1.1. Coğrafi Faktörlerin Yerleşim Birimlerine Etkileri

Tarihin en eski devirlerinden itibaren insan toplulukları, yerleşim merkezi olarak genellikle büyük akarsu ve göl kenarlarını tercih etmişlerdir. Örneğin Mezopotamya medeniyeti Dicle ve Fırat nehirlerinin hayat verdiği sahada yeşerirken Mısır medeniyeti mevcudiyetini Nil Nehri'ne borçludur. Yine aynı şekilde MÖ 2. bin yılda Anadolu'ya hâkim olan Hitit Devleti Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin bulunduğu bölgeyi tercih ederken Doğu Anadolu'da MÖ 9.-6. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Urartu Krallığı da Van Gölü ile Urmiye Gölü arasındaki bölgeyi kendisine yurt olarak seçmiştir. Tarihte ilk madeni parayı basarak dünya iktisadi tarihinde önemli bir katkı sağlayan Lidya Devleti ise Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Nehirlerinin sulamış olduğu sahada kurulmuştur.

Ancak her şartta tarih boyunca insanoğlunun toplumsal açıdan önemli bir yere sahip olan gelişme arzusu şartların üstesinden gelmekle kalmamış şartları zorlamış ve kimi zaman sınırların ötesine taşmıştır. Zira insanın yaşam ortamı olarak seçmiş olduğu sahanın uygun olması tek başına yeterli bir faktör değildir. Nitekim hem nüfusun artması hem de kurmuş olduğu ve yaşama sınırlarını oluşturan alanı hem mekânsal kullanım açısından artan ihtiyaçlara cevap verecek daha uygun hâle getirmek, aynı zamanda da dış tehlikelere, saldırılara karşı korumak için hem mekânsal hem de toplumsal açıdan tedbirler almasını gerektiriyordu. Bu nedenledir ki özellikle zamanımızdan önceki devirlerde şehirler, yüksek ve ulaşılması zor olan mevkilere kuruluyor, etrafları da sağlam surlarla çevriliyordu. Örneğin Hititler'e, yüzyıllar boyunca başkentlik yapmış önemli bir idari merkezi olan Hattuşaş şehri için doğal olarak savunmaya elverişli bir arazi seçilmişti. Öyle ki bu kayalık tepeyi yalnız güneyden tahkim etmek yeterli idi. Çünkü tepenin kuzeyindeki kayalıklar sarp bir şekilde vadiye indiği için bu tarafı tahkim etmeye lüzum yoktu. Aynı şekilde, Urartu Krallığına başkentlik yapmış olan Tuşpa (Van) kenti öylesine sarp bir yere kurulmuştu ki Urartu kralları, çağdaşları olan ve o günün Ön Asya dünyasını egemenlikleri altında bulunduran Asur imparatorlarına bile hiçbir şekilde çekinmemişlerdi. Hiç şüphe yoktur ki onlar, böylesine tehlikeli bir işe girerken topoğrafyanın sağlamış olduğu durumu bir üstünlük olarak görmüş ve bulundukları coğrafi mevkiinin ulaşılmaz olmasına güveniyorlardı.

Antik çağın en önemli şehirlerinden biri olan Milet tarihte coğrafi şartların mükemmelleştirdiği, aynı zamanda da yine coğrafi şartların yok ettiği bir şehir olmuştur. Çeşitli faktörlerin etkisinin de bulunduğu bu durum bize, coğrafi faktörlerin oldukça büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yeryüzünün birçok şehrinde tabiat ve beşerî amiller önceleri şehrin kuruluşuna fevkalâde elverişli şartlar arzederken şehrin gelişmesini takip eden devrelerde yine aynı amiller bu defa aksi yönde tesir etmişlerdir. Şehrin büyümesi, mamur ve müreffeh bir belde olması, bir taraftan çevrede buraya karşı husumeti arttırırken diğer taraftan zamanla ilerleyen Büyük Menderes nehri deltası eskiden ada üzerinde kurulan ve dört limana sahip şehri, getirdiği maddelerle etrafını çevreleyerek kara içinde bırakmıştır. Ayrıca zaman zaman vuku bulan kuvvetli depremler de bu süreci hızlandırmıştır²⁰. Görülüyor ki coğrafi imkânlar ya da imkânsızlıklar, yerleşme merkezlerinin seçilmesinde, kurulmasında, gelişmesinde ve çevreleriyle olan ilişkilerinde büyük ölçüde rol oynamışlardır.

²⁰ Göney, S. 1995, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayını, sf. 323, İstanbul.

3.1.2. Coğrafi Faktörlerin Savaşlardaki Rolü

Dünya tarihine bakıldığında coğrafi faktörlerin, savaşlarda ne kadar önemli roller oynadıklarını görebiliriz. Zira savaş tarihinde sayısız örnekler mevcuttur. Bu örneklerden en meşhuru İstanbul'dur. İstanbul öylesine stratejik bir mevkide yer alıyordu ki üç tarafı denizlerle çevrili olduğu gibi, İstanbul Boğazı'nı da kontrolü altında tutuyordu. Bunlardan dolayıdır ki kent, gerek Araplar ve gerekse Türkler tarafından defalarca kuşatılmış olmasına rağmen bir türlü alınamamıştı. Nihayet Osmanlı padişahı II. Mehmet, kurgulamış olduğu dâhiyane savaş stratejisiyle şehrin fethine imkân hazırlamıştı. Söz konusu durum gerçekten dikkate alınması gereken bir durumdur. Şehrin resmi kuruluş tarihi olan MS 330 tarihinden itibaren özellikle de 4. yüzyıldan itibaren defalarca kuşatılmış fakat fethedilememişti. Şehrin bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu coğrafi ve beşerî şartlar, şehrin çok defa fethedilmesini engellemiştir. Osmanlı Sultanı II. Mehmet'e Fatih unvanını kazanmasında etkili olan ve esas itibarıyla coğrafi engellerin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşen fetih, özellikle coğrafyanın tarihî olaylar üzerinde ne denli önemli olduğuna dair mesajlar vermektedir.

Bir başka örnek ise Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip olan Boğazların, savaşların kaderinde nasıl bir rol oynadıklarıyla ilgilidir. MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında Yunanistan'dan gelen Akalar'la Anadolu Truvalılar arasında, tarihin ilk boğazlar savaşı olarak bilinen Truva Savaşları cereyan etmişti. Truva şehri, İstanbul gibi stratejik bakımdan önemli bir mevkii üzerinde kurulmuştu. Şehir, yüksek bir zemin üzerine inşa edildiği gibi, aynı zamanda Çanakkale Boğazı'nı da rahatlıkla kontrolü altında tutuyordu. Truvalıların boğazı tutması hâlinde, buradan hiçbir gemi geçemiyor ve dolayısıyla Karadeniz'e açılma imkânı da bulamıyordu. İşte böylesine önemli bir mevkiiyi ele geçirebilmek için Akalar Truvalılarla on yıl gibi bir süre boyunca mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Yakın Çağ tarihimizin önemli olaylarından biri olan Birinci Dünya Savaşı'nda da aynı boğaz, yine aynı rolünü oynamaya devam etmiş, boğazı kontrolü altında tutan Osmanlı kuvvetleri, itilaf kuvvetlerine ait donanmanın Boğaz'ı geçmesine imkân tanımamış, bu ise hem savaşın uzamasına hem de müttefiklerinden yardım bekleyen Rusya'nın hayal kırıklığına uğramasına ve nihayet adı geçen ülkede Çarlık rejiminin yıkılmasına neden olmuştur.

3.1.3. Coğrafi Faktörlerin Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Dinî ve Kültürel Etkileri

Bir ülkenin fiziki şartlarının, iklim ve bitki örtüsünün, sularının, yerüstü ve yeraltı zenginliklerinin, o ülke üzerinde yaşayan nüfusun sosyal, siyasal, ekonomik, dinî ve kültürel yaşantılarında önemli derecede etki etmiştir. Tarihin ilk çağlarından günümüze kadar, bu çoğunlukla böyle olmuştur. Bunun gibi insan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekânın arzemiş olduğu imkânlar ya da imkânsızlıklar, o insan topluluklarının ekonomik yapılarında önemli oranda etki etmektedirler. Toprakları verimli ve sulak bir bölgede yaşayan toplumun iktisadi yapısı ile dağlık, çorak ve de kurak bir bölgede oturanların ekonomik yapıları

birbirinden çok farklıdır. Tarih boyunca insan topluluklarının yerleşmiş oldukları mekânlarla ilgili olarak Anadolu’da ve akarsu vadileri boyunca gelişmiş olan siyasi organizasyonların ekonomik kaynakları ziraata dayalıdır. Ancak Anadolu’nun doğusuna doğru gidildikçe coğrafi şartların değişmesiyle hayvancılık daha ön plana çıkmaktadır.

Orta Asya kavimleri için de aynı şekilde örnek vermemiz mümkündür. Nitekim tarihin uzun bir döneminde Orta Asya’nın sert karasal iklimi, geniş bozkırlara sahip yüksek yaylaları burada yaşayanlara bu şartlara uygun bir ekonomik hayat yaratmıştır. Tarih, bu topraklarda yaşayan insanların iktisadi hayat şartlarında hayvancılığın önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Orta Asya kavimleri, hayatîyetlerini borçlu oldukları hayvanlarına otlak yeri bulabilmek için devamlı surette göç etmek durumunda kalmışlardır. Orta Asya tarihi, otlak yerleri bulabilmek için devamlı olarak birbirleriyle mücadele eden kavimlerin tarihidir.

Tarih boyunca ekonomik sebeplere dayalı savaşlar ve göç hareketleri öylesine çoktur ki bunun her biri için buraya konulmak üzere örnek vermek mümkün değildir. Fakat konunun daha iyi anlaşılabilmesi için örnek teşkil edecek birkaç hususu da vermek yeterli olacaktır. Bu konuda meydana gelen merakınızı araştırmak ve keşfetmek suretiyle kendinizi geliştirebilirsiniz.

Tarihte ilk antlaşmanın imzalanmasında önemli bir yeri olan MÖ 1296 yılında Hitit Kralı Muvattalı ile Mısır firavunu II. Ramses arasında meydana gelen meşhur Kadeş Savaşı’dır. Son derece kıt olan Hitit vesikalarından anlaşıldığına göre savaşın görünürdeki sebebi, vaktiyle Hitit Büyük Kralı’nın vasalı (beyi) olan Kuzey Suriye’deki Amurru Kralı Pentuşina’nın, Mısır tarafına geçmesi idi. Gerçek sebep ise tamamen ekonomikti. Çünkü Hitit Devleti’nin kurulduğu ilk devirlerinden itibaren Ön Asya’nın ticaret borsası olarak kabul edilen Kuzey Suriye’ye büyük önem verdiği ve bu bölgeye devamlı olarak seferler düzenlediği bilinen bir gerçektir. Hakikaten Ön Asya’nın bütün ticaret yolları Kuzey Suriye’de düğümleniyordu. Fakat Kuzey Suriye üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen devlet sadece Hitit değildi Mısır ve Mitanni devletleri de devamlı olarak bu bölge üzerinde hak iddia etmişlerdir. Mitanni devleti Hitit Kralı I. Şuppiluliuma tarafından ortadan kaldırılınca, Kuzey Suriye üzerinde hak iddia edebilecek iki süper güç kalmıştı. Bunlar, Hitit ve Mısır devletleriydi. İşte artık karşı karşıya idiler ve rahatlıkla kozlarını paylaşma zamanı gelmişti. Yaklaşık onbeş yıl kadar süren savaşlar neticesinde Eski Ön Asya’nın iki süper gücü anlaşmaya varmışlar ve eşit şartlar altında bir barış antlaşması imzalamışlardır.

Hiç şüphe yoktur ki tarihî araştırma yapan kimselerin, ya da herhangi bir tarihî olayı nakledecek olanların, olayları değerlendirirken coğrafi şartları mutlak surette göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, hadiseleri tam manasıyla anlamak son derece güçleşecek, bu da bir takım yanlışlıklara yol açacaktır.

3.2. Tarihçilerin Coğrafya Bilimi Hakkındaki Görüşleri

Hemen bütün tarihçilerin araştırmalarında ve söylemlerinde coğrafyaya, mekâna, doğal ortama vs. dair işaret ettiklerini biliyoruz. Zira herkes gibi tarihçiler hemen daima her

olayın bir mekânda gerçekleştiğini ve bu mekânın tarihi bilgiye zemin oluşturduğunu dile getirmektedirler.

Tarih Tenkidinin Unsurları adlı eserde²¹ yazar, coğrafya hakkındaki görüşlerine bir bölüm olarak yer vermiştir. Yazar bu bölümü, Beşerî Coğrafya başlığıyla araştırmacıya sunmuştur. Yazarın bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir:

İnsanın kendi etrafına bakmasıyla işe başlaması gerekir. Her şeyden önce coğrafya tasviridir. Öyleyse kır, şehir, manzara, maddileştirilmiş bir tarihin farklı cepheleridir. Sürülmüş topraklar ormanın yerini aldı, iskân yerleri tarlalara taştı. Keşişler, doğal arazileri tarım alanı hâline getirdiler, tüccarlar şehirler kurdular. Beşerî tesir, insanlar ne kadar kalabalık, sıkışık ve faal olursa o ölçüde daha çok görülebilir. Keçi yollarının açıldıkları dönemler uzaktır. İlk köyler, bir kavşakta, bir nehrin kıyıları üzerinde, nehirlerin geçit noktalarında veya bir kaynağın yakınında kümelenmişlerdi. Bunları yol ve köprüler takip etti, ulaşım son derece gelişti. İnsan doğal kaynakları kullanan ve onlara hâkim olan, onların sınırlarını tanıyan, üstesinde gelemediği şeye uyum sağlayan, eşiz bir coğrafi faktördür. Netice itibarıyla tarih ve coğrafya arasında bir çifte ilişkiler dizisi, karmaşık bir aksiyonlar ve reaksiyonlar silsilesi vardır. Bir ülkenin tarihi, coğrafyasının bazı hususiyetleri ile toprağa damgasını basar ve buna mukabil coğrafyası, tarihi üzerinde sürekli bir tesir icra eder. Beşerî coğrafya, insanın ve tabiatın hareketli iş birliğini tasvir ve izah eder. Onun asıl rolü, fiziki coğrafyanın yaptığı gibi kanunlar önermek değil. Fakat toprağın iskân edilişinin şartları ve sonuçları hakkında bizi aydınlatmaktır. Eğer insan yeryüzünde hiç gözükmemiş olsaydı, toprak ne olacaktı? Yerleşme alanlarındaki tarımsal geçmiş incelendiği zaman, iyi çizilmiş bir harita, bu alanlardaki insan müdahalesini tanımak için orada tabiat kanunlarının etkilerinden başka şeyleri de okumaya muktedir olduğumuz ölçüde, tarihî bir belge niteliği taşıyacaktır.

Beşerî coğrafya, bilhassa ekonomik ve sosyal tarih tarafından yardıma çağırılmıştır. İşte bu noktada beşerî coğrafya, bir “değerler coğrafyası”, ve “kendisine sunulmuş zenginlikler veya ıstırabını duyduğu noksanlıklar önünde” insan davranışının araştırması olmayı iddia edebilmektedir. Coğrafya, tasvir eder ve tartışır. Yeryüzünün insana yardım ettiğini, onu harekete geçirdiğini ve onu hayal kırıklığına ittiğini çok iyi biliyoruz. Biz tarihin akışı içinde coğrafi tesirlerin ve beşerî tepkilerin gerçek önemini daha iyi ölçmek, daha iyi anlamak istiyoruz.

Tarihe yardımcı olan bilimler içinde coğrafya hakkındaki görüşüyle son noktayı koyan Zeki Velidi Togan, bu konuda bizlere şu hatırlatmayı yapmaktadır. “Coğrafyanın tarihe yardımcı bir ilim olması izaha muhtaç değildir. Coğrafyaya dayanmayan bir tarih kitabı tarih değil roman sayılır²².”

²¹ Halkın, L. E., 1989, Tarih Tenkidinin Unsurları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (Çev: Bahaeddin Yediyıldız), sf.39-45, Ankara.

²² TOGAN, Z. Velidi, 1985, Tarihte Usul, Enderun Kitabevi, sf.22, İstanbul.

Görüldüğü gibi coğrafya, tarih için yardımcı bir bilim olmasından ziyade tarihle bütünleşmiştir. Buna mukabil her iki alan arasındaki bağ, birbirinden istifade etmekten ve bunun karşılıklı olmasından müteşekkildir.

3.3. Tarih Bilimindeki Çeşitlilik

KONUYA GÖRE	ZAMANA GÖRE	MEKÂNA GÖRE
Tıp Tarihi	İlk Çağ	Dünya Tarihi
Bilim Tarihi	Orta Çağ	Orta Asya Tarihi
Kültür Tarihi	Yeni Çağ	Avrupa Tarihi
Siyasi Tarih	Yakın Çağ	Anadolu Tarihi
Sanat Tarihi	19. Yüzyıl	Şehir Tarihi
Dinler Tarihi	21. Yüzyıl	
Osmanlı Tarihi		

3.4. Tarihin Yardımcı Bilimi Coğrafya

Tarihin en önemli yardımcı bilimlerinden biri olan coğrafya tarih biliminin olmazsa olmazlarından. İnsanlıkla ilgili olan tarih bilimi yine konusu olan varlığın yaşadığı mekân, /doğal ortam ile yakından ilgilidirler. Çünkü coğrafya biliminin araştırma konusu olan bu doğal ortamın; insanın kültürü, yerleşmemesi, ekonomisi, sosyal yaşantısı, geleneğini ve hatta fizyonomisini etkilediği gibi bugün reddedilemeyen bir gerçektir. Bu açıdan son dönemlerde tarihçilerin coğrafya bilimine ilgileri artarken aynı zamanda coğrafyacıların da tarih ile olan ilgilerinde bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Tarih biliminin konusu olan insanın en çok etkilendiği olgu, yaşadığı mekân/doğal ortamdır. Mekân insan arasındaki ilişkiler bugün sadece coğrafyacıların ilgi alanı olmaktan çıkma eğilimine girmiş; tarihçiler, sosyologlar, psikologlar ve geniş anlamı ile yeni ortaya atılan bir kavram olan “toplum bilimciler”in de ihtisas sahalarını yakından ilgilendirmeye başlamıştır. İnsan ya da O’nun oluşturduğu toplum üzerine yapılacak hemen her türlü çalışmanın, insanı etkileyen mekânlardan ayrı düşünülmesi imkânsızdır.

Bu kısma kadar coğrafyanın tarihe olan katkılarını bizatihi tarih araştırmacılarının yazılarından alarak buraya işlemeye çalıştık. Buna karşılık olarak coğrafyanın tarih biliminden nasıl ve ne şekilde istifade ettiğini izah etmeye çalışacağız.

3.5. Coğrafyacıların Tarih Bilgisine Başvurdukları Durumlar

Coğrafyacılar belli bir düzeyde tarih bilgisi olmadan, bilimsel sorunlarını yeterince açıklayamazlar. Bu nedenle tarih ve coğrafya arasındaki ilişki son derece ilgili ve sıkıdır. Tüm olayların bir mekânda cereyan etmesi gibi her olayın, canlı cansız tüm varlıkların bir tarihi vardır. Bu durum, varlıkların bir sürece bağlı olarak devamlılıklarını sürdürmelerinde son derece etkilidir.

1. Tarihî coğrafya
2. Bilim tarihi
3. Olayların zamanı
4. Olayların periyodik gelişimi-evrimsel aşamalar/süreçler
5. Mekânın tarihteki durumu
6. Neden-sonuç ilişkisi kurmak
7. Değişimin gözlenmesi ve farkların ortaya konması
8. Coğrafi bir sürecin nasıl gelişeceğini tespit ve çıkarım yapabilmek
9. Elde edilen verileri destekleme ve kanıtlama (coğrafi bilginin doğruluğunu araştırırken)
10. Coğrafi oluşumların meydana geldiği dönemler
11. İnsanlığı etkileyen büyük olaylar
12. Coğrafyacıyı ilgilendiren geçmişe ait insan faaliyetleri
13. Coğrafi şartların süreç içinde etkilerini ve sonuçları
14. Nüfus hareketleri
15. Dünya ve Ay'ın hareketleri, etkileri ve sonuçları
16. Coğrafi unsurlar zamanla gelişir
17. Mekânın imkân vasıtalarını incelerken

Uygulamalar

- 1) Çevrenizde gerçekleşen bir coğrafi olayı inceleyiniz.
- 2) Coğrafi faktörlerin etkilerini değerlendiriniz

Uygulama Soruları

- 1)** Belirlediğiniz bir coğrafi olayın nedenlerini açıklayınız?
- 2)** Coğrafi olayın izah edilmesinde geçmişe yönelik hareketiniz oldu mu?
Neden?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde tarih ve coğrafya arasındaki ilişkiyi özellikle disiplinler arası çalışma prensibiyle hareket ederek bir tarihçinin gözüyle coğrfi faktörleri ve tarihî olaylara ne derece etki ettiğini inceledik.

Coğrafi faktörlerin yerleşim birimlerine etkilerini, savaşlardaki rolünü, sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel etkilerini; sahip olduğumuz coğrafi perspektifle tarih bilimini izledik. Tarihçilerin coğrafya bilimini değerlendirmeleriyle ilgili olarak bu sefer tarihî perspektifle coğrafya bilimini izledik.

Konusuna göre, zamana göre ve mekâna göre tarihî olayların değerlendirilmesi ve işlenmesiyle tarih bilimindeki çeşitliliği inceledik. Tarih biliminin en önemli yardımcısı olarak nitelendirilen coğrafya biliminin gerekliliğini ve son olarak da coğrafyacıların tarih bilgisine başvurdukları durumları inceledik.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
 - a) Tarihçiler olayları değerlendirebilmek için mekân bilgisine ihtiyaç duyarlar.
 - b) Coğrafi olaylar zaman boyutu olmaksızın izah edilemezler.
 - c) Tarihçiler sadece iklim verilerini kullanarak olayların nedenlerini araştırırlar.
 - d) Coğrafya ve tarih ayrı birer bilimdir.
 - e) Tarih ve coğrafya arasındaki ilişki disiplinler arası çalışmaya örnektir.
- 2) Aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?
 - a) Coğrafya ve tarih birbiriyle ilişkilendirilemez.
 - b) Tarihî olaylar mekâna bağlı gerçekleşmez.
 - c) Tarihî olayları değerlendirirken coğrafya tek yardımcıdır.
 - d) Her tarihî olayların meydana geldiği bir mekân vardır.
 - e) Coğrafyacılar tarihçilerle çalışmamalıdır.
- 3) Eski çağlarda kurulan yerleşmelerle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) İnsanlar yerleşim birimlerini kurarken çevre şartlarını hiç dikkate almamışlardır.
 - b) İnsanlar yaşam ortamı olarak seçtiği saha olması yeterli bir faktör değildir.
 - c) Yerleşim alanları savunmaya elverişli olmayan alanlarda seçmişlerdir.
 - d) İnsanlar yerleşim merkezi olarak mağaraların etrafını tercih etmişlerdir.
 - e) Yerleşim alanlarını seçerken dış tehlikeler dikkate alınmamıştır.
- 4) Hititlerle ilgili aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
 - a) MÖ İkinci bin yılda Anadolu'ya hâkim olmuştur.
 - b) Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin bulunduğu alanı tercih etmiştir.
 - c) Hititler denizcilikte mükemmel gelişmiştir.
 - d) Hititin başkenti Hattuş'tır.

e) Hattuşas doğal savunmaya elverişli bir arazide yer almıştır.

5) Aşağıda eşleştirilenlerden hangisi yanlıştır?

a) Hitit-Yeşilırmak-Kızılırmak

b) Yeşilırmak-Hitit-Hattuşas

c) Hitit- Anadolu-Kızılırmak

d) Başkent-Hitit-Hattuşas

e) Karasu-Kızılırmak-Hitit

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Dünya tarihine bakıldığında savaşlarda ne kadar önemli roller oynadıklarını görebiliriz

7) İstanbul bir mevkide kurulmuştur.

8) Truva şehri yüksek bir zemin üzerinde inşa edilmiş ve kontrolü altında tutuyordu.

9) Toprakları verimli ve sulak bir bölgede yaşayan toplumun iktisadi yapısı ile dağlık, çorak ve de kurak bir bölgede oturanların ekonomik yapıları birbirinden çok

10) Tarihî araştırma yapan kimselerin, ya da herhangi bir tarihî olayı nakledecek olanların, olayları değerlendirirken mutlak surette göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Cevaplar

1) c, 2) d, 3) b, 4) c, 5) e, 6) coğrafi faktörlerin, 7) stratejik, 8) Çanakkale Boğazını, 9) farklıdır, 10) coğrafi şartları

4. TARİHÎ COĞRAFYADA TEMEL KAVRAMLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4.1. Zaman

4.2. Mekân

4.3. İnsan

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Coğrafyada temel kavramlar nelerdir?
- 2) İnsanın tarih ve coğrafya ile ilgisi nedir?
- 3) Coğrafi olaylarda zamansal boyut ne demektir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Zaman	Tarihî coğrafyada “zaman”ı kavramak	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Mekân	Tarihî coğrafyada “mekân”ı kavramak	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
İnsan	Tarihî coğrafyada “İnsan”ı kavramak	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Zaman
- Mekân
- İnsan

Giriş

Tarihî coğrafyanın temel kavramları esas itibarıyla tarih ve coğrafya bilimlerinin de aynı zamanda temel kavramları olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte tarihî coğrafya bir disiplin olarak düşünüldüğünde bu alana özgü kavramların insan-mekân ve zamandan oluştuğunu söyleyebiliriz. Zira bu üç kavram, tarihî coğrafyanın izahında ve anlaşılmasında dikkate alınması gereken kavramlardır.

Zaman ve mekân birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. Zamanı mekândan, mekânı da zamandan soyutlamak imkânsızdır. Her ikisinin ölçülendirilebilmesi ve tanımlanabilmesi bir başka deyişle kavramsallaştırılması insan tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla insan, zamanın ve mekânın bir parçası olup onların tanımlayıcısı, düzenleyicisi, aydınlatıcısı ve karar vericisidir.

4.1. Zaman

Zaman ifadesi çok geniş olan bir kavramdır. Birçok alanda zaman, çeşitli şekillerde ifade bulmakta ve farklı algılar ortaya çıkmaktadır. Sözelimi dünyanın güneşten koparak ayrıldığı akkor hâlindeki kütlenin soğumaya başladığı, böylelikle ilk karaların ve denizlerin oluştuğu İlkel Zaman (Prekamriyen-Arkeen)’dan itibaren canlıların ortaya çıktığı ve çeşitlendiği Birinci Zaman (Paleozoik), İkinci Zaman (Mesozoik), Üçüncü Zaman (Tersiyer) ve Dördüncü Zaman (Pleistosen İnsan Çağı) gibi çeşitli jeolojik zamanlar ve devirler de zaman kavramı içindedir. Yani jeoloji de bir bakıma zaman bilimidir. Keza Dördüncü zaman içinde, İnsan Çağında, tarihten önceki zaman, yani prehistorya da yine aynı şekilde bir zaman bilimidir. Bunun gibi birçok örnek verilebilir. Dolayısıyla biz burada esas olarak zamanı; tarih bilimi açısından ele almaktayız.

Tarih, geçmişte meydana gelen olayları inceleyen bir bilim olarak tanımlanmasına rağmen sadece geçmiş değil aynı zamanda günümüzü ve geleceği de ilgilendirir. Şüphesiz tarih aynı zamanda gelecektir. Bu nedenle tüm zamanları geçmiş-günümüz-gelecek olarak tanımlamak ve bir bütün olarak görmek gerekir. Çünkü tarih, kökü geçmişte olan ve geleceği hazırlayan bir temeldir. Bu temel, birbiriyle sıkı sıkıya bağlı sebep-sonuç ilişkisine dayanan ve süreklilik içinde bir önceki sonucun bir sonraki nedenselliğini oluşturan bir zaman zinciridir. Bir başka deyişle her biten olay, bir sonraki olayın başlangıcı olarak nitelendirilir. Böylece zaman zincirinin en son halkası bir öncekine bağlanır ve zincirin tüm halkaları birbiriyle senkronik bütünlük içinde şekillenir.

4.2. Mekân

Mekân²³, çeşitli bilim çevrelerince her zaman konu edinilmiş, kimi zaman bir sorun kimi zaman bir değer olarak nitelendirilmiştir. Mekân, değişik anlamlarda kullanılmış ve farklı kavramsal anlayış içinde değerlendirilmiştir. Bunların arasında “yer”, “doğa”, “bölge”, “ortam”, “toprak” ve “alan” sayılabilir.

Mekân oldukça eski bir geçmisse dayanan, farklı tanımlamalarla kavramsallaştırılan çoğu zaman yer, yeryüzü, toprak, bölge, dünya, hatta günümüze daha yakın zamanlarda uzay, uzam, yayılım olarak da izah edilmiştir. Birçok bilimde oldukça eski bir tarihe sahip olan ve hâlâ araştırma konusu olan bir sorundur. Sorundur çünkü bunun ortak, belirlenmiş bir tanımı yahut sınırları yoktur. Bununla birlikte, özellikle mekânı kendine konu edinen ve bu konuya en yakın bilim olarak bilinen coğrafyadır. Coğrafya kendisine mekânı tek basına konu edinmez, fakat asıl olarak mekânı insanla ilişkisi bakımından incelemektedir. Ancak

²³ Arapça kevn’den (oluş, varoluş, olmak) mekân... Kök anlamı: Olayın geçtiği yer, oluş yeri, varoluş yeri. Türkçe uzam, yer, “Mekân”, maddesi, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul, Sosyal yayınları, 2004, s. 479. Mekân: Arapça kevn’den gelmekte ve çoğulu emâkin ve emkine olarak geçmektedir. 1. Yer, mahal. 2. Ev, oturlan yer. 3. Fizikte uzay, mekân-ı refi: yüksek yer. Mekânî (Arapça sıfat): Mekâna âit, mekânla, yerle ilgili. “Mekân” maddesi, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Haz. Ferit Devellioğlu, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneşçâl, 20. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2003, s. 604.

bu yine de geçmisten günümüze kadar birçok bilim alanında araştırma yapanlar, mekân konu edinmiş ve çeşitli şekillerde bilgi alısverisinde bulunmuşlardır²⁴.

Aslına bakılırsa coğrafya biliminin bütün alt dallarında çok önemli bir yeri olan mekân, tarihî coğrafya araştırmalarında diğerlerinden daha farklı bir yere sahiptir. Çünkü çağdaş/modern coğrafya araştırmalarında mekân; gerekli durumlarda gidilip görülebilen araştırılabilen ve gözlem yapılabilen bir yer niteliğindedir. Hatta daha da önemlisi kontrolü/sağlaması yapılabilen bir araştırma yapmaya imkân vermektedir. Başka kelimelerle, günümüzde mekân hâlihazırda mevcut bulunan bir yer olduğundan, doğrudan mekânla ilgili problemler kolayca çözülüp sadece problem durumundaki diğer olay ve durumlara yoğunlaşma fırsatı vardır. Oysa mekân açısından, tarihî coğrafya araştırmalarında durum oldukça farklıdır. Çünkü yapabileceklerimiz arasında “*zaman tüneli*” gibi bir vasıta ile geçmişe gitmek bulunmadığından, araştırmayı tamamlamak için öncelikle incelenen konunun üzerinde cereyan ettiği mekânın rekonstrüksiyonu/yenide inşası söz konusudur. Zira mekânın özellikleri bilinmeden bu mekân üzerinde geçen herhangi bir olay veya durumun açığa kavuşturulabilmesi mümkün değildir²⁵.

Tarihin çok eski devirlerinden beri insanın çevresiyle olan etkileşimini araştırmak ve ortaya koymak için sahip olunan her türlü işaret, mekânsal boyutta inceleme imkânı tanımaktadır. Böylece tarihsel materyal olarak nitelendirebileceğimiz bilgi, belge, mimari yapılar vs. bizlere bu süreci kısmen de olsa yaşayabilme imkânı tanır. İnsan-çevre ilişkisinin geçmişteki durumunu bizler bu bilgiler ışığında ortaya koyabilmekteyiz²⁶

Her bilim, günlük dilde de kullanılan, kendi temel kavramlarına sahiptir: Fizikte kütle, enerji; kimyada element; iktisatta arz ve talep; biyolojide organizma gibi. Aynı şekilde, coğrafyada da en temel olan kavramlar vardır: Bu temel kavramlar günlük dilde de sık sık kullanılan fakat coğrafya için anlamları bundan daha geniş olan lokasyon, yer, bölge ve mekândır. Başka hiçbir bilim dalında mekân, dünyaya yaklaşımda ve onun tanımlanmasında bu kadar merkezi bir rol üstlenmemiştir. Ancak, mekânı tartışmak için önümüzde en iyi sayılabilecek tek bir kavramsal şema da yoktur. Zaman zaman çevre sözcüğüyle de eş anlamlı olarak kullanılan mekân, insanın yerde, yerin derinliğinde ve uzaya doğru tüm çevresini üç boyutlu olarak kapladığından, çevreden çok daha geniş bir anlama sahiptir ve içine psikolojik, toplumsal ve ekonomik anlamların da katılmasıyla yalnızca fiziksel bir anlam taşımaktan da uzaklaşmaktadır. Mekân kavramlarının çeşitliliğinden dolayı, coğrafyacılar da çeşitli mekân ayırımlarına gitmişlerdir. Mekân, içinde yaşayanlar tarafından algılanan ve değerlendirilen düzlemdir, ufuktur; mekânı

²⁴ Kılıç, E. 2011, “Aristoteles ile Farabi’nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

²⁵ Gümüşçü, O. 2010, a.g.e. 279.

²⁶ Bayartan, M. 2006, “Türkiye’de Tarihî Coğrafya Araştırmaları Açısından Osmanlı Yıllıklarının (Salname) Değerlendirilmesi”, Sosyoloji ve Coğrafya, Prof.Dr. Süha Göney ve Prof. Dr. Sabahattin Güllü’ye Saygı Kitabı, Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yıllığı-Kitap15, (Ed Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), sf. 602, İstanbul.

yalnızca geometrik tanımlamak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Mekân, yaşamın gelişmesinde zaman kadar vazgeçilmezdir²⁷.

İnsan, yalnızca fiziki mekân ya da çevreyle değil diğer insanlarla da karşılıklı etkileşim hâlinde olduğu için toplumsal mekân ya da çevreyle de ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkiler içindedir. Bu karşılıklı etkileşim, insanların gittikçe artan bir orandaki kısmını, özellikle kasaba ve şehirlerde yaşayanları, fiziki çevrenin doğrudan etkisinden ayıran bir mekân oluşturmıştır. Özellikle 1960'lardan itibaren beşerî coğrafyada araştırma ve incelemeler, insanın meydana getirdiği mekânlar, bunların çevreden etkileniş şekilleri, dolayısıyla da toplumun mekânı nasıl örgütlediği üzerinde yoğunlaşmıştır. Aslında, sürekli olarak vurgulandığı gibi, coğrafyada mekân her zaman için bilim dalının ana konusu olmuştur. Ancak 1960'lardan sonraki akım, karmaşık mekânda bazı kalıpların tespiti yoluyla lokasyonu ve dağılışı açıklayacak teoriler geliştirmek şekline dönüşmüş; bu teorileri geliştirmek için de araştırmalar daha çok insan davranışının mekânsal yapısının -insanın mekânı hangi yollardan algıladığı ve algıların onun mekânsal davranışını nasıl etkilediğinin- incelenmesini de içine almıştır²⁸.

Mekânın önemi büyüktür fakat mekânın nasıl kullanıldığına dair hususlar çok daha önem kazanmıştır. Yeryüzünde bir siyasi hâkimiyet çabalarının başka deyişle mekâna sahip olma arzusunun zaman içinde şekil değiştirmek suretiyle devam ettiğine tarih boyunca şahit olmaktayız. Dünya tarihinde; meydana gelen savaşlar, yapılan antlaşmalar, kurulan çeşitli birlikler, üstünlük çabaları vs. gibi çok fazla örnek mevcuttur. Siyasi ortamın sürekli şekil değiştirmesi ve teknolojik gelişmeler, mekânsal önemin zaman zaman yer değiştirmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle İkinci Dünya savaşından önceki dönemde kara hâkimiyetine dayanan fikirler ön planda iken II. Dünya savaşından sonra, aslında deniz hâkimiyetinin siyasi açıdan önemi daha çok artmıştır. Bununla birlikte teknolojiyle birlikte meydana gelen gelişmeler, hava hâkimiyetinin de önemini ortaya koymuştur²⁹.

Bütün olaylar mekân içinde cereyan eder ve onun içinde ölçülebilirler. Zamansallığın temelinde mekânsal bir zemin vardır. Böylece denilebilir ki tüm olaylar zaman ve mekân çeşitliliğinin birbiriyle sıkı ilişkisi neticesinde izah edilebilir. Meydana gelen her olayın bir zamanı vardır ve yine meydana gelen her olay bir mekânda gerçekleşir. "Geçmişte bir yerde" sözü -her ne kadar müphem olsa da- bunu en iyi ifade eden ibaredir. Şüphesiz insanın olmadığı hatta yaşamın da olmadığı bir mekânın veya mekân parçasının bir geçmişi vardır. Fakat insanın bu bilgiyi ortaya çıkarması ve ortaya koyması dahi başlıbaşına bir hadisedir ve ancak bu şekilde anlam kazanır. Dolayısıyla varlık ancak bilgiyle tescil edilebilir. Bunun tek faili de insandır³⁰. Demek oluyor ki insan-zaman-mekân tüm hadiselerin gerçekleştiği, anlam kazandığı ve ölçülebildiği bir üçgünden müteşekkildir.

²⁷ Özgüç, N., Tümertekin, E. 2000. Coğrafya: Geçmiş-Kavramlar-Coğrafyacılar, sf.49, Çantay Kitabevi, İstanbul.

²⁸ Özgüç, N., Tümertekin, E. 2000. a.g.e. 49-50.

²⁹ Göney, S. 1993, a.g.e.,s.11, İstanbul.

³⁰ Mengüşoğlu, T. 1958, Felsefeye Giriş, İstanbul Matbaası, s.165, İstanbul.

4.3. İnsan

İnsan, doğası gereği diğer canlılardan farklı olarak sürekli düşünme, öğrenme, geliştirme ve çevresinden her şekilde istifade etme yeteneklerine sahiptir. Bunun yanı sıra zekâsı sayesinde her türlü çevreye intibak etme hatta zaman zaman da yaşadığı ortamı kendi huzuru ve rahatı için değiştirmede etkin rol oynamıştır. Dolayısıyla insan, tabii kaynakları kullanan ve onlara hâkim olan, onların sınırlarını tanıyan, üstesinden gelemediği şeye uyum sağlayan, eşsiz bir coğrafi amildir³¹.

İnsan, bir taraftan geleceği gözetlerken diğer yandan da görebildiklerini bunlara dayanarak hareket planları yapar. İşte, başkalarıyla olan münasebetlerinde bu ileriye kestirme kaygısı, geleceği kontrol altına alma gayreti, tam manasıyla insana has vasıflar olarak kabul edilmelidir. İnsanı dünyayı paylaştığı diğer canlı yaratıklardan ayıran husus da bu gibi vasıflardır. Önceden görme ve hareketlerini ayarlama, insanlığın medeniyet dediği şeye o kadar yakındır ki neredeyse onun bir parçası sayılabilir. Şurası kabul edilmelidir ki insanın ileriye bakarken ve hareketlerini ayarlarken hemen önündeki geleceğe ışık tutacak şey de gene geçmişe ait tecrübeleri olmuştur³². Bu nedenle insan hakkında yapılan her konuşma ve insanın ürettiği herşey zamanla ve mekânla birebir ilişki içindedir. Nitekim nerede insandan söz edilse orada zaman ve mekândan, nerede zamandan ve mekândan söz edilse orada insandan söz edilir. Bu üç unsuru birbirinden ayırmak imkânsızdır. Çünkü içinde yaşadığı muhitte insanı insan yapan, geçmişi ve yaşadığı yerdir. Geçmiş insanlığın, toplumların ve bireylerin kimlik kartıdır³³. Kuşkusuz bu kimliği şekillendiren de insanın içinde bulunduğu ortam, yani coğrafi mekândır.

İnsanların, içinde yaşadıkları çevreye günümüzde gösterdikleri uyumun, yalnız kesintisiz bir evrim süreci içinde tek bir aşamayı dile getirdiğini görmemize yardım eder; ardımıza bıraktığımız değişiklikleri bir ölçüde aydınlatır. İnsanın dünyaya yaptığı hiçbir uyumun sürekli olmadığını, sürekli olan en önemli şeyin değişim olduğunu öğretmeye yardım ederek coğrafyanın geleceğinin ne olduğuna ilişkin o sık sık sorulan soruya da cevap vermiş olur. Coğrafyaya, yüklenen anlamlar ne kadar geniş olursa olsun, bazı önemli coğrafyacılar dünyanın açıklamalı tasviri en sonunda tamamlandığında coğrafyanın görevinin de tamamlanmış olacağını ileri sürmektedirler. Oysa tam tersine, insan yaşamı yeryüzünden silindiği zaman ve eğer böyle bir şey olursa ancak coğrafya son bulmuş olacaktır³⁴.

Öncelikle şunu kabul etmek gerekir ki kültürlerin temeli coğrafyadır; yani içinde bulundukları coğrafi çevre şartları nasıl idiyse kültürler de bu şartlara göre ve bu şartlara bağlı olarak tabiatta hazır bulunan toplama, ziraat, avcılık, balıkçılık gibi başka başka yön ve şekillerde gelişmişlerdir. Bu suretle kültür tarihinde daha başlangıçtan itibaren bir yanda;

³¹ Halkın, L. 1989, a.g.e., sf.41.

³² Toynbee, A. 1962, "Tarihin Faydası ve Değeri", Tarih Üzerine İki Konferans, 20-21 Kasım 1962, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, (Çev: Özcan Başkan), sf.30, İstanbul.

³³ Bıçak, A. 1999, Tarih Bilimi, Çantay Kitabevi, sf.7, İstanbul.

³⁴ Barrows, H. H. 1985, "İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi (Çev: Erol Tümertekin), sayı: 1, s.170, İstanbul.

meyve, yumru, kök, ot, tohum tanesi gibi bitkisel gıda maddelerinin bol, aynı zamanda iklim ve toprak şartlarının ziraata elverişli sahalarda önceleri toplama ve biriktirme, sonraları daha ileri bir tekâmül safhasında, kadının öncülüğünde çapa ziraatının ve yerleşik hayatın geliştiği ve bu hayat tarzı neticesi aile ve topluluk hayatında kadının ve ana hukukunun hâkim olduğu topluluklar; diğer yandan coğrafi şartlar itibarıyla daha ziyade avcılığa elverişli bulunan sahalarda avcılığın geliştiği ve aile ve toplum hayatında erkeğin ve baba hukukunun hâkim bulunduğu toplulukların meydana geldiğini kabul etmek icap eder. Sosyal yapı itibarıyla zıt, fakat ekonomik bakımdan, bilhassa insanın aradığı gıda çeşitliliği itibarıyla birbirini tamamlayan bu sahalardaki insan toplulukları arasında ticari münasebetler gibi zaman zaman savaşlar da cereyan etmiştir³⁵.

İnsanın kültürel bir kimlik kazanması, mekân üzerinde farklı koşulların orta çıkardığı muhit ile insan arasındaki dengeden ibarettir. Bu davranışıyla insan, çevresiyle bütünleşmiş, muhitte arasındaki dengeyi kurmayı başarmıştır. Bu suretle yaşam koşullarını kendisinin belirlediği bir ortam yaratma çabası içerisinde gittikçe kalabalıklaşan, alanları dar fakat yoğun ve işlevsel olan hızlı bir yaşam tarzını doğran bir mekânda çokça çeşitlenen faaliyetleriyle binaların üst üste yığıldığı, birbiri üstüne istiflenmiş gibi duran mahallelerde gittikçe tabii muhitten uzaklaşan yapay mekânsal ünitelerde kurguladığı bir yaşam biçimi yaratmıştır. Böylece ilk defa bir bölgede çiftçilik dışında başka işlerle geçinen insan, ihtiyacı olan gıda maddelerini başkalarından satın almak suretiyle toplum içinde çeşitli meslek gruplarına göre ihtisaslaşmış ve teknik gelişmelerle kültürünü ileri seviyelere ulaşmıştır. İlk şehirlerin ortaya çıktığı bölgelerde insanlar, daha iyi bir şekilde teşkilatlanmak üzere bazı noktalar etrafında toplanmışlar ve bu merkezlerden çevresindeki sahalara doğru yayılan bazı hizmetlerin gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Böylece ilk şehirlerle birlikte, şehirlere münhasır kültürel, iktisadi ve idari ilk hizmetler, bir diğer deyişle ilk şehirselleşme fonksiyonları meydana gelmiştir³⁶.

Görülüyor ki insan için mekân, kendisinin işgal ettiği, bulunduğu yer yani onun vatanıdır. Bu da arz üzerinde herhangi bir “yer” dir. Bu yerin coğrafi ve tarihî bir yapısı vardır. Coğrafi yapının ister istemez insanın hayatı ve faaliyetleri üzerinde bir tesiri vardır. Örneğin; iklim, toprağın yapısı onun bereketli olup olmaması, o yerde yaşayan insan gruplarına ister istemez tesir eder. Belli bir yerde yaşayan insan topluluğunun bereketli bir toprağa sahip olmasının, iklimin elverişli olmasının, o topluluğun faaliyetleri ve başarıları üzerinde az veya çok ama mutlaka bir tesiri vardır³⁷. Bütün bu sebeplerden dolayı tarih ve coğrafya arasında son derece sıkı bir bağ vardır. Coğrafya, tarihi şekillendiren kalıp tarihin besleyici annesi ve onu disiplin altında tutan evladıdır. Onun nehirleri, gölleri, vahaları ve okyanusları insanları yerleşmeleri için kıyılarına çeker. Zira organizmaların ve şehirlerin can damarları sudur. Taşıt ve ticaret için ucuz yollar gösteren de odur³⁸.

³⁵ Tanoğlu, A. 1968, Ziraat Hayatı, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay., sf. 18-19, İstanbul.

³⁶ Göney, S. 1995, a.g.e. 21-24.

³⁷ Mengüsoğlu, T. 1958, a.g.e.. 165.

³⁸ Durant, W. A. 1994, Tarihten Alınacak Dersler, Bedir Yayınevi, (Çev: Nejat Muallimoğlu), sf.28-29, İstanbul.

Coğrafya yeryüzünü ve insanla olan bağlantısını bir başka deyişle insan-mekân arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilimdir. Burada dikkat çeken husus coğrafyanın sadece bir mekân bilimi olmadığı daha ziyade insanın ön planda tutulduğu bir bilim olmasıdır. Dolayısıyla coğrafyanın kesin bir ifadeyle bir sosyal bilim olduğu aşikârdır. Sınırları oldukça geniş olan bu iki bilimin beşerîyet merkezli bir irtibat tesis etmesi, zaman-insan-mekân çizgisini oluşturmuştur. tarihî coğrafya araştırmaları bu çizginin sınırlarını netleştiren ve aydınlatan bir bilim dalıdır.

Netice itibarıyla; geçmişin değerlendirilmesi geleceğe yön veren bir mahiyet teşkil eder. Geçmişteki mekân özelliklerinin tespiti ve değerlendirilmesi ise mekânın gelecekte daha iyi şartlarda kullanımına dair ilkeleri belirlemektedir. İnsanoğlunun geçmişte mekânı nasıl kullandığı ve ne suretle şekillendirdiği ve ne amaçla ve ne zaman kullandığının, bir başka deyişle mekândan nasıl etkilendiği ve mekânı nasıl etkilediğinin değerlendirilmesi bu açıdan son derece önemlidir. Bunun yanı sıra her dönemin kendine özgü koşulları ve toplumların yaşam tarzına ilişkin işaretler, aynı zamanda mekânın kullanımıyla da doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda zaman-insan-mekân ilişkisinin en iyi şekilde ortaya konarak sağlıklı bir sonuca ulaşılabilmesi, tarihî coğrafya çalışmalarıyla izah edilebilir kanaatindeyiz³⁹.

Tarihte mekânın kullanımı, mekânsal özellikler ve bunların beşerîyetle doğrudan veya dolaylı ilişkisinin ve karşılıklı etkileşiminin ortaya konması olarak tanımlayabileceğimiz tarihî coğrafya araştırmaları, aynı zamanda mekânın geçmişte çözümlenmesi açısından da önem arzeder⁴⁰. Böylece denilebilir ki tarihî coğrafya araştırmaları sayesinde mekânda cereyan eden olayları kronolojik bir şekilde ele alarak geleceğe dönük kararlar verilmesi imkân dâhilinde olacaktır.

³⁹ Bayartan, M. 2005, “Tarihî Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, S:13, İstanbul.

⁴⁰ Bayartan, M. 2005, a.g.m.

Uygulamalar

- 1) Çevrenizde gerçekleşen bir coğrafi olayı inceleyiniz.
- 2) Coğrafi olayın zaman boyutuyla ilişkisini kurgulayınız.
- 3) İnsanın zaman ve mekâna etkisini açıklayınız.

Uygulama Soruları

- 1) Belirlediğiniz coğrafi olayda zamana ve mekâna dair neler söyleyebilirsiniz?
- 2) Zaman ve mekân ifadeleri sizlere neler düşündürüyor?
- 3) Bir yerleşmenin zamanla değişmesiyle ilgili hangi faktörler etkilidir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Geçmişteki mekân özelliklerinin tespiti ve değerlendirilmesi ise mekânın gelecekte daha iyi şartlarda kullanımına dair ilkeleri belirlemektedir. İnsanoğlunun geçmişte mekânı nasıl kullandığı ve ne suretle şekillendirdiği, ne amaçla ve ne zaman kullandığı, bir başka deyişle mekândan nasıl etkilendiği ve mekânı nasıl etkilediğinin değerlendirilmesi bu açıdan son derece önemlidir.

Bu bölümde, geçmişte mekânın kullanımı, mekânsal özellikler ve bunların beşerîyetle doğrudan veya dolaylı ilişkisinin ve karşılıklı etkileşiminin tarihî coğrafya çalışmalarında anahtar kavramlar olarak belirlenen zaman, mekân ve insan boyutu izah edilmiştir. Bu kavramlar tarihî coğrafya açısından düşünüldüğünde disiplinler arası çalışma anlayışı ve yeteneğini daha da arttıracaktır.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafyanın temel kavramlarından olan zamana örnek olarak verilemez?

- a) Geçmiş
- b) Dönem
- c) Süreç
- d) Çağ
- e) Kök

2) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafyanın temel kavramlarından olan mekâna örnek olarak verilemez?

- a) Yer
- b) Süreç
- c) Bölge
- d) Toprak
- e) Uzam

3) Aşağıdakilerden hangisi farklı mekân tanımlarının kavramsallaştırılmasıyla ortaya çıkmış bir terim değildir?

- a) Yeryüzü
- b) Bölge
- c) Uzay
- d) Dünya
- e) Sınır

4) Mekânla ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Mekân Kavramlarının çeşitliliğinden dolayı coğrafyacılar da çeşitli mekân ayırımlarına gitmişlerdir.

- b) Mekân her yerde aynı olarak algılanmalıdır.
- c) Mekânlar birbirlerine benzerler.

- d) İnsanın mekâna olan ihtiyacı zamana olan ihtiyacından çok daha fazladır.
- e) Mekânlar içinde yaşayan insanlar tarafından algılanamazlar.
- 5) Mekânla ilgili olarak aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
- a) Mekân çok eski devirlerden beri insanın ilgisini çekmemiştir.
- b) Mekân insanın ortaya çıkmasıyla var olmuştur.
- c) Mekân zamandan önce de vardır.
- d) Mekân ve insan arasında daima mesafe vardır.
- e) Mekân her zaman coğrafya için ana konu olmuştur.

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

- 6) Tarih, kökü olan ve hazırlayan bir temeldir.
- 7) Tarih, sadece meydana gelen olayları inceleyen bir bilim olarak tanımlanmamalıdır.
- 8) Başka hiçbir bilim dalında, dünyaya yaklaşımda ve onun tanımlanmasında bu kadar merkezi bir rol üstlenmemiştir.
- 9), tabii kaynakları kullanan ve onlara hâkim olan, onların sınırlarını tanıyan, üstesinden gelemediği şeye uyum sağlayan, eşsiz bir coğrafi amildir
- 10) İçinde yaşadığı muhitte insanı insan yapan, ... ve yerdir.

Cevaplar

1) e, 2) b, 3) e, 4) a, 5) e, 6) geçmişte-geleceği, 7) geçmişte, 8) mekân, 9) İnsan, 10) geçmişi-yaşadığı

5. COĞRAFYA VE TARİHİ COĞRAFYA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 5.1.** Tarihî Coğrafyaya Giriş
- 5.2.** Tarihî Coğrafya: Geçmişin Coğrafyası
- 5.3.** Tarihî Coğrafyanın Konusu ve Sınırları
- 5.4.** Tarihî Coğrafyanın Amacı ve Faaliyet Alanı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Tarihî coğrafya neyi ifade eder?
- 2) Tarihî coğrafya, coğrafyanın neresindedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Tarihî Coğrafya: Geçmişin Coğrafyası	Tarihî coğrafya kavramını kavrar.	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihî Coğrafyanın Konusu ve Sınırları	Tarihî coğrafyanın konusu, alanı ve sınırlarını öğrenir.	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihî Coğrafyanın Amacı ve Faaliyetleri	Tarihî coğrafyanın amacı ve faaliyetlerini kavrar.	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Geçmişin coğrafyası
- Tarihî coğrafyanın konusu
- Tarihî coğrafyanın amacı

Giriş

Bu bölüme kadar öğrenmiş olduğumuz bilgilerle tarih ve coğrafya ile bunlar arasındaki ilişki ve bazı kavramlar üzerinde durduk. Bu bölümde ise esas olarak tarihî coğrafya ile ilgili esas teşkil eden hususları inceleyeceğiz. Bununla ilgili olarak tarihî coğrafyanın konusu, sınırları, amacı ve faaliyet alanı izah edilecektir.

5.1. Tarihî Coğrafyaya Giriş

Tarihî coğrafya esas itibarıyla coğrafi bir çalışmadır. Bu nedenledir ki tarihî coğrafya, coğrafya biliminin içinde yer alan bir disiplindir. Bununla birlikte başta tarih olmak üzere bazı bilimlerin bazı coğrafi faktörleri, unsurları veya hadiseleri de dikkate alarak bazen de haklı olarak tarihî coğrafya konusunda çalışmalar yapmışlardır⁴¹.

Coğrafya biliminin tanımındaki çeşitlilik tarihî coğrafya çalışmalarını da bu açıdan çeşitli alanlarda kullanılmasında ve tanımlanmasında etki yaratmıştır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda tarihî coğrafyanın; kullanılan metot ve kaynaklara bakıldığında genellikle coğrafya çalışma alanları içinde örneğin yerleşme coğrafyası, ekonomik coğrafya, siyasi coğrafya gibi genel olarak beşerî coğrafya gibi algılandığı görülmektedir. Büyük oranda bu konuda araştırma yapanların beşerî coğrafya ağırlıklı çalışmaları sonucu, ortaya böyle bir görünüm çıkmış olabilir. Oysa tarihî coğrafya, genel anlamda coğrafya bütününe geçmişteki karşılığı veya dengi olmalıdır. Çünkü tarihî coğrafyayı coğrafyadan farklı kılan tek özellik geçmişin incelemesi olduğuna göre, bir tarihî coğrafyacı araştırma yaparken amacı ve kullandığı kaynaklara göre fiziki coğrafya ağırlıklı da çalışabilir, beşerî coğrafya ağırlıklı da çalışabilir. Bu tamamen araştırmacının ilgi ve isteği ile araştırmanın süresi, amacı ve kullanılacak kaynakların niteliğine bağlıdır. Şu durumda tarihî coğrafyanın, sistematik coğrafyadaki yeri, coğrafyanın bir alt dalı değil, bizzat coğrafyanın bütünü, başka deyişle kendisi gibidir. Çünkü araştırmacının isteğine ve kullandığı belgelere göre, her konuyu geçmişte araştırma imkânı bulabilir. tarihî coğrafyayı ayırıcı kılan tek husus geçmişe ait bilgi ve belgelerden yola çıkarak yapılan çalışmalardır⁴². Bazı araştırmacılar yapmış oldukları çalışmalarda tarihî coğrafya çalışmalarını araştırmaların ve sonuçlarının ilgi oranlarına bağlı olarak zaman zaman coğrafyanın belli alanlarına ait olduğu açıklamalarında bulunmuşlardır⁴³. Bu durum, esas itibarıyla coğrafyanın ve tarihî coğrafyanın çeşitliliğinden zenginliğinden ve zaman içinde ortaya çıkan gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Tarihî coğrafyanın coğrafya sistematigi içindeki yeriyle ilgili Harlan H. Barrows'un 1923 yılında "Geography as Human Ecology" adlı eseri, (Erol Tümerterkin 1985 yılında "İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya" adıyla Türkçeye kazandırmıştır⁴⁴) bizlere bu konuda bilgi vermektedir. Bu çalışmaya göre tarihî coğrafya⁴⁵ sadece tanımlanmamış yaşamın gizemli bir parçası olarak düşünülmüştür.

İnsanların çevreyle sürdürdüğü ilişkilerin kesintisiz bir evrimi çizilebilir. Durmadan değişen bu ilişkiler boyunca doğal çevrenin değişmeden kaldığını sanmak büyük bir yanlış olur. Başka bir deyişle, bazı yazarların ileri sürdüğü gibi, doğal etkenin değişmez olduğunu, tek başına insan etkeninin değiştiğini sanmak büyük bir yanlış olur. Bir çevresel kompleks,

⁴¹ Bir çalışmanın tarihî coğrafya olup olmadığıyla ya da hangi çalışmaların tarihî coğrafya olarak nitelendirilebileceğiyle ilgili hususlar, "Tarihî Coğrafya Araştırma Yöntemleri" adlı bölümün başında izah edilmiştir. Bu nedenle bu konuya bu bölümde yer verilmemiştir.

⁴² Gümüşçü, O. 2010, Tarihî Coğrafya, Yeditepe Yayınları, sf.190, İstanbul.

⁴³ Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Gümüşçü, O. 2010, a.g.e..190-195.

⁴⁴ Barrows, H. H. 1985, "İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi (Çev: Erol Tümerterkin), sayı: 1, sf. 167-170, İstanbul.

⁴⁵ Yazıda çeviri tarihsel coğrafya olarak yapılmış fakat biz bunu tarihî coğrafya olarak aktaracağız.

kısa bir zaman kesiti içinde bile, doğal güçlerin işlemesi sonucunda, fakat özellikle de insan faaliyetleri nedeniyle derin biçimde değişime uğrayabilir. Çevresel kompleksin fiziksel yanı yavaş bir değişim geçirirse bile, iktisadi yararlılığı birçok neden bağlı olarak hızlı ve sürekli biçimde değişebilir; yeni maden kaynaklarının bulunması, yeni arazi kullanım yöntemlerinin uygulanması, ulaşımın daha iyileştirilmesi ve başka bölgelerle olan ilişkilerin değişmesi söz konusu nedenlerden yalnızca birkaçıdır. Amerika Birleşik Devletleri üzerine yapılan bir çalışmanın bir sonucu olarak insanın çevreyle olan ilişkilerinin evrimini betimlemek ve elden geldiğince de açıklamının, tarihî coğrafyacının özel bir görevi olarak düşünülebilir.

Gerçek şu ki tarihî coğrafya geçmişin coğrafyası, geçmiş zamanları konu alan insan ekolojisi olarak düşünülmektedir. Unstiad, tarihî coğrafyayı “geçmişin coğrafyası” olarak nitelendirmiştir; fakat coğrafyayı insan ekolojisiyle sınırlamak istemediği için bu cümleye kendisi çok daha geniş bir anlam veriyordu. Tarihî coğrafyaya, geçmişin coğrafyası, bugünkü coğrafi koşulların yorumlanmasında geçmiş zamanların coğrafi koşullarının taşıdığı anlamı göstermeye yardım eder. Kendi sıraları gelip geçtikten sonra bile varlıklarını sürdüren birçok çevresel bağıntının anahtarını sunar. Deyim yerindeyse coğrafyaya “üçüncü boyut”u getirir.

Tarihî coğrafyanın başlıca konusu, ele aldığı olguların zaman içindeki evrimi ve geçmiştir. Böylece tarihin ayırıcı özelliklerine de katkıda bulunmaktadır. İlgi alanını, insan ile çevresi arasındaki ilişkilerle sınırlandırır. Böylelikle de tümüyle insan ekolojisi olup çıkar. Demek ki hem tarihin hem de coğrafyanın ayırıcı niteliklerine sahiptir.

Her durumda insanın çevresiyle olan ilişkilerinin ele alınmasıyla başlayıp bu ilişkilerin çözümlenmesi, sınıflandırılması ve yorumlanması gerekmektedir. Gerçek anlamda coğrafya adına yaraşır incelemelerde bugünkü ilişkilerden başlayıp geçmiş ancak bugünkü yorumlamak açısından gerek duyulduğunda başvurulması yerinde bir davranış olarak nitelendirilir. Öte yandan, tarihî coğrafya incelemelerinde de insan uyarlanması in eski aşamalarına özgü ilişkilerden başlayıp sonra da sırasıyla, daha sonraki aşamalara özgü ilişkilerin ele alınması gerekmektedir.

5.2. Tarihî Coğrafya: Geçmişin Coğrafyası⁴⁶

İnsan topluluklarının dünya üzerinde işgal ettikleri bölgelere coğrafi mekân denir. Bu mekân tarihî gelişim süreci içinde toplulukların hayatı için şarttır ve maddî şartlara bağlı olarak birtakım görevler ifâ eder. Nitekim deniz kenarında veya ovalarda yaşayanlarla çöllerde, stepelerde veya nehir boylarında oturanların aralarında farklar vardır. Coğrafi faktörlerden kaynaklanan bu farklılıklar, tarihin en eski devirlerinden itibaren insan topluluklarını ve bu toplulukların sosyal, siyâsal, ekonomik, dinî ve kültürel yaşantılarını değişik şekilde etkilemişlerdir.

⁴⁶ Eskikurt, A. 2005, “Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme”, Marmara Coğrafya Dergisi, sayı:11, sf.39-64, İstanbul. (44-47)

İnsanın tabiî çevre ile olan ilişkisine dair birçok benzer görüş vardır. Vidal De La Blache, insan ve tabiî çevre ilişkisini hiçbir tarafa üstünlük tanımadan incelemeyi doğru bulur. Ona göre bunlar birbirlerine bağlıdır ve ayrılmazlar. İnsan tarafından işgal edilmiş herhangi bir fizikî çevre, insanın varlığı sebebiyle eğer toplum ileri bir seviyede ise çok daha fazla değiştirilmiştir. İnsan ve tabiat yıllarca birlikte yaşamak sonucunda birbirleri ile kaynaşmışlardır. İki âlem arasında sıkı ilişki bir “ünite”, bir “bölge” meydana getirmiştir ki bu coğrafyacının başlıca inceleme sahasıdır. Tanoğlu’na göre, insanın onu tanımak, uymak ve dayanmak suretiyle tabiatı değiştirme yolundaki çabası ve bu yolda kazandığı ve medeniyet kelimesi ile ifade olunan zafer büyüktür. İnsanlığın bugün ulaşmış bulunduğu yüksek medeniyet seviyesi ve yeryüzünün büyük bir kısmında tabiî çehre ve çevre yerine, bu çevreye kendi damgasını vurmak suretiyle yarattığı ve coğrafi çevre şeklinde ifade edilebilecek olan tabiî-beşerî çehre ve çevre, insanın tabiata karşı savaşında ve medeniyet yolunda bugüne kadar kazandığı büyük zaferin tanıklarındır. Erinç ise “Türkiye’deki bütün beşerî faaliyetler, yüzyıllar boyunca az çok istikrar gösteren bir fizikî temel üzerinde, 6 bin yılı aşan bir iskân devresi boyunca zamanla değişmiş tarihî ve sosyal olaylara ait izlerin, muhtelif kültürlerle ait kalıntı ve kaynaşmaların ana hatlarını çizdiği bir ortamda, bu ortam tarafından etkilenecek ve aynı zamanda onu etkileyerek cereyan eder. Bu sebeple ülkenin beşerî ve sosyal karakterlerinin, üzerinde cereyan ettikleri bu mekânın özelliklerinden veya başka bir tabirle, mekânın “coğrafi şahsiyeti”nden müstakil olarak ele alınması, müşahade ve neticeleri sathîliğe mahkûm eder; birçok karşılıklı ilişkilerin, kökleri mazinin derinliklerine uzanan gelişmelerin sonucu olan muhtelif özelliklerin gözden kaçmasına veya yeteri kadar değerlendirilememesine yol açar” demektedir. Bu görüşler, coğrafi mekânın sunduğu imkânlardan yararlanmak orada yaşayanların zekâ, kabiliyet ve gelişmişlik dereceleriyle ilgilidir. Dolayısı ile tarihî süreçte aynı mekânda farklı şekilde gelişmiş insan toplulukları var olmuştur ana fikri ile örtüşmektedir. Zikredilen araştırmacıların ifadeleri dikkate alındığında tarihî coğrafya çalışmalarında iki hususun önem kazandığı görülür;

a) Bölgesel ya da yerel fizikî coğrafya özelliklerinin insan ve davranışları üzerindeki etkileri,

b) Beşerî faaliyetlerle coğrafi görünümde meydana gelen değişimlerin incelenmesi ve tasviri.

Bu görüşler ışığında tarihî coğrafya için şöyle bir tanımlama yapmak da mümkündür; Milletlerin ve devletlerin hatta kültürlerin meydana gelmesinde etki imkânlarını açıklayan ve böylece tarihî olayların anlaşılmasına yarayan metotlu coğrafya bilgisine tarihî coğrafya denir. Bir diğer görüşe göre de tarihî coğrafya; geçmişten günümüze ya da geçmişteki bir zaman diliminde dünyanın tamamının ya da bir parçasının çağdaş ilke ve yöntemlere uygun olarak yapılan coğrafyasıdır.

5.3. Tarihî Coğrafyanın Konusu ve Sınırları⁴⁷

Tarihî coğrafya, tarih ile coğrafyanın arasında arakesit, bir çeşit “geçiş/köprü” bilim kolu olması nedeniyle ister kaynaklar açısından isterse ilke ve yöntemler açısından her ikisinden de faydalanır. Temelde coğrafya ilke ve yöntemlerini kollanıyor olması, tarihin ve ilgili diğer disiplinlerin ilke ve yöntemlerinden faydalanmadığı anlamına gelmez/gelmemelidir. Bu nedenle tek başına tarihî coğrafya, konu yelpazesi bakımından hem tarih hem de coğrafyadan daha geniş daha kompleks ve her ikisinden de az veya çok farklılıklar arz eder.

Tarihî coğrafya, coğrafyanın bir alt dalı ve tarihten de büyük oranda faydalanan interdisipliner bir saha olarak oldukça geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Gerçekten de ister sadece coğrafya isterse sadece tarihin araştırdığı konulara bakıldığında, her ikisinin de düşünülenden daha geniş olduğu hemen göze çarpıyor. Coğrafya “mekân ve insan etkileşimi” kapsamına giren her şeyi araştırabilir ve bu türden problemleri çözmeyi kendi üzerine alabilir. Aynı şekilde tarih de insanla ilgili her şeyin geçmişini araştırabilir ve bu türden her problemin çözümünü üstlenebilir. Dolayısıyla, her iki bilimden de faydalanan ve bir bakıma bu iki bilimin arakesiti olan tarihî coğrafyanın araştırma konusunun her ikisinden daha geniş olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Böylece denilebilir ki geçmişte insan ve mekân etkileşimini konu alan çalışmalar, tarihî coğrafyanın konusu olarak nitelendirilebilir. Hemen şunu da izah etmek gerekir ki tarihî coğrafya çalışmaları; ne sadece geçmişteki insan faaliyetlerini ne de sadece mekânın geçmişteki durumunu ele alan bir çalışma değildir. Zira coğrafi çalışmalar da bu açıdan değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç bizi bu noktaya taşıyacaktır. Bir başka deyişle günümüzde yapılan coğrafi çalışmalar, insan mekân etkileşimini ortaya koymadan yapıldığında çalışmanın dengesi bozulmakta ve ağırlık noktası farklı bir yere kaymaktadır. Tarihî coğrafya, geçmişe dair verilerle bir hareket noktası oluşturması dışında tamamen modern coğrafi bakış açısıyla yapılan bir çalışmadır.

Tarihî coğrafya araştırmalarında özellikle coğrafya ve tarih başta olmak üzere diğer ilgili alanların kaynakları, metotları ve süreçleri takip edildiğinden eğer yeterli araştırma ve okumalar yapıldıysa ortaya çıkacak eser genellikle iyi olacaktır. Çalışmanın içeriği karışık ve kullanılan metodoloji oldukça geniş olduğundan, tarihî coğrafyanın sınırlarının belirlenmesi veya tanımlanması çok güçtür. Mekân ile insanlar arasındaki etkileşimi ilgilendiren her şey doğrudan coğrafyanın konuları arasına girmektedir. Başka bir ifade ile, mekân üzerine yerleştirilebilen her konu coğrafyayı ilgilendirmektedir. Bu noktadan hareket edilirse günümüzde çağdaş coğrafyayı ilgilendiren her konunun da bir geçmişi olduğuna göre, tarihî coğrafyanın konusu da oldukça geniştir.

5.4. Tarihî Coğrafyanın Amacı ve Faaliyet Alanı⁴⁸

Tarihî coğrafyacının mevzuları geçmiş dönemlerde insanların dağılışı ve yerleşme modelleri gibi coğrafi manzaranın sabit unsurlarıdır. Bunların incelenmesi çalışmayı birçok

⁴⁷ Gümüüşçü, O. , 2010, a.g.e. sf.182-183.

⁴⁸ Eskikurt, A. 2005, a.g.m. 44-47.

noktada daha erken dönemlere götürür. Bu mevzular aynı zamanda insanın çevresine uyum sağlaması ve ona tesir ederek tarım, endüstri, iletişim, ticâret ve nüfus yoğunluğu modellerini değiştirmesi şeklinde bir bölgedeki hızlı değişimlerdir. tarihî coğrafyacı siyasî ve idarî birimlerin gelişimi ile de alâkalıdır zira bunların değişen alanları, sınırları ve politikalarının coğrafi etkileri vardır. Bundan başka, çevresini düşünmeden özel bir yerin belli bir zamanda dahili özelliklerini etraflıca ele alamaz. Meselâ, Orta Çağ Avrupa'sını kuvvetli deniz bağlantıları sebebiyle Hindistan ve Çin'den ayrı olarak incelemek anlamsız olacaktır. Bu noktadan hareketle denilebilir ki coğrafi keşfin ilerlemesi ve coğrafi bilginin büyümesi her zaman tarihî coğrafyacının alanının aslî parçası olacaktır.

Tarihî coğrafyacı temelde geçmişe ait verilerle yeryüzünde herhangi bir bölgenin coğrafi özelliklerinin araştırılması ve tasvirini konu edinir. Bu amaçla da yeryüzü üzerinde insan topluluklarının dağılışı ve kurdukları devletlerin coğrafi durumlarını (mekân özelliklerinin, devletlerin kuruluş ve gelişme süreçlerindeki etkileri ile demografik, iktisadî ve sosyal yönlerden beşerî ortamı tayin esasları vb.) inceler. Çalışmaları, modern dünyanın coğrafi araştırması için gerekli geri plânı sağlar. Bir ülke veya sahanın tarihî coğrafyasını ortaya koyabilmek için o alanla ilgili birçok belge ve kaynağa ulaşmak, bunların içindeki bilgilerden coğrafyaya ait olanları ayıklamak ve ortaya çıkanları coğrafyanın prensiplerine uygun bir şekilde değerlendirmek gerekir. Bununla beraber, bu alandaki çalışmalarda asıl hedeflenen mekân özelliklerinin insanların davranışları üzerindeki etkileri ve beşerî-iktisadî faaliyetlerin bu özelliklere kazandırdığı değeri ifade eden coğrafi potansiyeli tespit ederek bu faaliyetlerin açıklanmasını kolaylaştırmaktır. Usul konusuna gelince, tarihî coğrafya çalışmasında ilk olarak coğrafi gerçeklerin tespiti ele alınır ve lokasyon problemi müzakere edilir. Saha araştırmasında incelenen bölgenin sınırlandırılması önemli bir problemdir. Bu konuda isabetli davranabilmek için bölgenin doğal özelliklerinin (yeryüzü şekilleri, su bölümü çizgileri, pedolojik, litolojik ve tektonik vd.) civarından farklılığı dikkate alınmalıdır. Ayrıca bölgenin sık ya da seyrek nüfuslanmış olması, yerleşmelerin özellikleri ya da tarımsal, kültürel farklılıkları ifade eden beşerî özellikler aranmalıdır. Araştırma safhasında ulaşılan bilgi parçaları çoğu zaman bir bütünün izole edilmiş parçaları gibi olduklarından daima sentez sanatı uygulanmalıdır. Sebep ve sonuçları ortaya koymak için esasen monografi metodu uygulanmakla birlikte araştırma tarihî bir yön taşıdığından tarihî metot da izlenmeli, yani yazılı belgeler, maddî kültür belgeleri ve benzerleri incelenmelidir. Böylelikle konu derinlik ve genişliğine incelenecek ve karşılıklı münasebette bulunan coğrafi gerçekler hakkındaki bilgi artacak, karşılaştırılmalar yapılacak, çeşitli yargılara ulaşmak ve tasvirler yapabilmek mümkün olacaktır.

Uygulamalar

- 1) İnternet üzerinden tarihî coğrafya çalışmalarını araştırınız.
- 2) Bir tarihî coğrafya araştırmasını inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1)** Araştırdığınız tarihî coğrafya araştırmalarına en fazla nerelerde rastlanıyor?
- 2)** İncelediğiniz tarihî coğrafya çalışmasını coğrafi açıdan değerlendiriniz, nedenini sorgulayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, tarihî coğrafyanın esas itibarıyla coğrafi bir çalışma olduğunu ve coğrafya biliminin içinde yer alan bir çalışma alanı olduğunu öğrendik.

Bir tarihî coğrafyacının araştırma yaparken amacı ve kullandığı kaynaklara göre değişmek üzere fiziki coğrafya ağırlıklı veya beşerî coğrafya ağırlıklı çalışabileceğini, bunun tamamen araştırmacının ilgi ve isteği ile araştırmanın süresi, amacı ve kullanılacak kaynakların niteliğine bağlı olduğunu öğrendik. Ayrıca tarihî coğrafyanın konusunu ve sınırları ile tarihî coğrafyasının amacı ve faaliyet alanı hakkında bilgiler aldık.

Bölüm Soruları

- 1) Tarihî coğrafyayla ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Tarihî coğrafya tarihçilerin çalışma alanıdır.
 - b) Herkes tarihî coğrafya çalışabilir.
 - c) Tarihî coğrafya coğrafi bir çalışmadır.
 - d) Sadece tarihî coğrafyacılar beşerî coğrafya yapabilir.
 - e) Coğrafyacılar tarih yaparlar.
- 2) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafya hakkında söylenemez?
 - a) Beşerî coğrafya ağırlıklı çalışmalar yapılabilir.
 - b) Fiziki coğrafya ağırlıklı çalışmalar yapılabilir.
 - c) Şehir ağırlıklı çalışmalar yapılabilir.
 - d) Veriler bugüne ait olmalıdır.
 - e) Veriler geçmişe ait olmalıdır.
- 3) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafyanın sistematik coğrafyadaki yerine işaret eder?
 - a) Coğrafyanın bütününde yer alması
 - b) Beşerî coğrafyanın içinde yer alması
 - c) Tarihin içinde yer alması
 - d) Fiziki coğrafya alanında bulunması
 - e) Fizik alanında bulunması
- 4) Tarihî coğrafyanın konusu hakkında yazılanlardan hangisi doğrudur?
 - a) Tarihî coğrafya geçmişte sadece insan faaliyetlerini inceler.
 - b) Tarihî coğrafya eski olayları inceler.
 - c) Tarihî coğrafyanın geçmişte insan ve mekân etkileşimini inceler.
 - d) Tarihî coğrafyanın konusu coğrafyadır.

e) Tarihî coğrafya yeni olayları inceler.

5) Tarihî coğrafyanın amacı hakkında yazılanlardan hangisi doğrudur?

a) Esas coğrafya olmak üzere hem coğrafi hem de tarihî metodolojiden faydalanmak

b) Esas tarih olmak üzere hem coğrafi hem de tarihî metodolojiden faydalanmak

c) Daima tarih metodolojisi uygulamak

d) Daima bugüne ait tasvir yapmak

e) Modern dünyanın coğrafi araştırmalarını yapmak

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Tarihî coğrafyanın, sistematik coğrafyadaki yeri, ... bir alt dalı değil, bizzat bütünü, başka deyişle kendisi gibidir.

7) Tarihî coğrafyayı ayırıcı kılan tek husus ait bilgi ve belgelerden yola çıkarak yapılan çalışmalardır

8) Tarihî coğrafya, geçmiş zamanları konu alan insan ekolojisi olarak düşünülmektedir.

9), geçmişe dair verilerle bir hareket noktası oluşturması dışında tamamen modern coğrafi bakış açısıyla yapılan bir çalışmadır.

10) Mekân ile insanlar arasındaki etkileşimi ilgilendiren her şey doğrudan konuları arasına girmektedir.

Cevaplar

1) c, 2) d, 3) a, 4) c, 5) a, 6) coğrafyanın-coğrafyanın, 7) geçmişe, 8) geçmişin coğrafyası, 9) tarihî coğrafya, 10) coğrafyanın.

6. DÜNYADA TARİHİ COĞRAFYA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Uluslararası Tarihî Coğrafya Araştırmaları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Uluslararası yayınlar içinde tarihî coğrafyanın yeri neresidir?
- 2) Tarihî coğrafya araştırmalarında uluslararası yayınlar ne kadar eskiye inmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Uluslararası Tarihî Coğrafya Araştırmaları	Tarihî coğrafyanın uluslararası açıdan yeri ve öneminin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Uluslararası
- Tarihî coğrafya
- Araştırmaları ve araştırmacıları

Giriş

Bu bölümde tarihî coğrafya çalışmalarının geçmişten itibaren uluslararası düzeyde ve nasıl işlendiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca uluslararası çalışmalarda tarihî coğrafyaya bakış açısının tespiti ve bu çalışmaları yapan araştırmacılarla ilgili bilgi verilecektir. Her dönemin kendine has tarzıyla birçok alanda olduğu gibi tarihî coğrafya çalışmalarının izah tarzının uluslararası çalışmalarla keşfedilmesine yardımcı oluncaktır.

6.1. Uluslararası Tarihî Coğrafya Araştırmaları⁴⁹

Coğrafyanın bütününde olduğu gibi, bu alanda da en eski yazılar yine İlk Çağ Yunan dönemine aittir. Her ne kadar müellifler yazdıkları eserlere tarihî coğrafya adını vermemişlerse de nihayetinde yapıtları tarihî coğrafyanın öncüleri sayılmalıdır. Mesela, aynı zamanda tarihçi olan Herodotos'un MÖ V. yüzyıldaki yazıları, özellikle Nil Deltası'nın nasıl oluştuğunu ele alan açıklamaları tarihî coğrafyanın ilk örneği veya ilk habercisi sayılabilir. Gerçekten de bu ve diğer İlk Çağ coğrafyacıların işlediği konulardan bazıları, çok daha eski tarihlere ait coğrafi bilgileri içerdiğinden tarihî coğrafyanın bilinçsiz bir şekilde de olsa bu dönemde başladığı kabul edilebilir. Yine aynı şekilde Orta Çağ İslam coğrafyacılarının eserlerinde de İlk Çağ coğrafyacılarının eserlerinden alıntılar bulunmaktadır. Burada kastedilen ülke veya bölge tasvirleri yapılırken İlk Çağ coğrafyacılarından alınan bilgilerin ve yöntemlerin sanki Orta Çağ'a, kendi yaşadıkları döneme aitmiş gibi kullanılmasıdır. Dolayısıyla bu şekilde geçmişe ait coğrafi özellikler sanki o döneme ait gibi yazılarak veya bazı bilgiler ilave etmek suretiyle güncelleyerek bilinçsiz bir şekilde tarihî coğrafya yapılmıştır. Yoksa her bilim dalında mutlaka geçmişteki eserlerden faydalanılmıştır.

İlk Çağda olduğu gibi Orta Çağ'da da müelliflerin günümüzdeki gibi tek bir bilim dalında değil birçok sahada çalışması, tarihî coğrafyasının biraz daha ileri gitmesine yol açmıştır. Gerçekten de Orta Çağ İslam coğrafyacılarından bazıları aynı zamanda tarih, astronomi vs. alanlarda eser yazmışlar, bazılarında hepsini bir arada almışlar ve böylece özellikle tarih-coğrafya yakınlığı ve kaynaşmasının örneklerini sunmuşlardır. Mesela, Yakut (ö. 1299) eserlerinde tarih ile coğrafya arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür. Ömeri (ö. 1349) tarafından telif edilen "Mesalik'ül-ebzar fi memaliki'l-emsar" adlı ansiklopedik eser, tarih ile coğrafya konularına ayrılmıştır. Hemedani'nin (ö.1318) "Cami'utevarih" adlı eseri, tarihî coğrafya sahasında da bilgiler ihtiva eder. Şu durumda İslam coğrafyacılarının ülke ve bölgesel tasvirleri daha çok tarih ile coğrafyanın birlikte ele alındığı eserlerinde, yine bilinçsiz bir şekilde tarihî coğrafya bilgilerinden bahsedilebilir. Şu hâlde yukarıda da ifade edildiği gibi, Osmanlı coğrafyacıları büyük oranda İslam coğrafya eserlerini çevirip onlara şerhler/ekler yoluyla katkılar yapmışlardır.

Geçmişteki coğrafyacıların incelenmesi anlamında tarihî coğrafya, kurucusu sayılan alman coğrafyacı Philipp Clüver'in (1580-1622) klasik dönem yapılarındaki bölgeleri arazi verileriyle birleştirerek Almanya'nın tarihî coğrafyasını yayınladığı XVII. yüzyıla kadar, görelî olarak gelişmemiş bir inceleme olarak kalmıştır. O, Strabon'un yolundan giderek biraz matematik coğrafyaya ait bilgiler verdikten sonra ülke tasvirlerini ele almıştır. Clüver, disiplinin Avrupa'da coğrafya öğreniminin gelişmesini sağlamış ve bu ismi kullanmadan tarihî coğrafya dalının ilk kurucusu olmuştur. Bu disiplinin tarihî coğrafya adını alması ise aşağıda görüleceği gibi XVIII. yüzyıl başlarında Edward Wells ile başlatılmaktadır.

Tarihî coğrafyanın geçmişi, Avrupa'da kavram ve terim olarak en azından XVIII. yüzyıla kadar uzamasına rağmen akademik anlamda ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında

⁴⁹ Bu bölüm Osman Gümüşçü'nün Tarihî Coğrafya adlı kitabından alınmıştır (GÜMÜŞÇÜ, Osman, 2010, a.g.e.).

önemli bir coğrafya çalışma alanı olarak görülmeye başlandı. Konunun karakter ve vurguları, değişen ideolojiler, kişisel ve daha genel şartlar ile araştırmacıların, toplumun ve enstitülerin yansımalarıyla zamanla değişti.

XIX. yüzyılda tarihin kavranmasında temel olarak coğrafya, başta İngiltere olmak üzere birçok ülkenin üniversitelerinde ele alınmaya başlandı. Bu yaklaşım XX. Yüzyıl başlarında yerini tarihî olaylar üzerinde coğrafyanın etkisini incelemeye bıraktı. H. H. Barrows (1877-1960), “ABD’nin Tarihî Coğrafyası” başlığı altında, yıllar boyunca birçok coğrafyacı ve tarihçiyi etkileyen konu üzerinde ilk üniversite derslerinden birini başlattı. Tarihî coğrafya alanında çalışan Derwent S. Whittlesey (1890-1956) ile Carl O. Sauer’in (1889-1975) belirli bir bölgeyi tarihsel zaman aralıkları boyunca inceleyerek yaptığı çalışmalar, geriye dönük coğrafyanın 1930’dan başlayarak önem kazanmasını sağladı.

İlk ortaya çıktığı dönemlerde, henüz modern formunu kazanmadan önce tarihî coğrafya, tarihin bir kolu, insanların, devletlerin, imparatorlukların medeniyetlerin toplumsal deneyim, kronoloji ve temel politik çalışmaların gerekli olan coğrafi ve çevresel bilgileri sağlayan yardımcı bir kol olarak gelişti. Başka kelimelerle başlangıçta tarihî coğrafya, kutsal tarihî coğrafya sahasında gelişti. Avrupa’da XVII. ve XVIII. yüzyıl başlarında tarihî coğrafya, eski ve yeni Ahit’in dini coğrafyasıyla veya kutsal kitapla sıkı ilişkiler içindeydi. Bu tema, XIX. yüzyılda ve XX. Yüzyıl başlarında da kendini göstermeye devam etti. XIX. yüzyılın sonlarında XX. yüzyılın başlarında tarihî coğrafya başlığıyla yapılan çalışmalarda değişiklikler olmasına rağmen tarihî coğrafyanın Avrupa ve Kuzey Amerika’daki üniversitelerde ve enstitülerde yer alıp büyümekte olan coğrafya bölümlerinden etkilenmeye başlaması 1920-30’lu yıllardır.

Dünya’da ilk kez Edward Wells tarafından yazılan bir kitaba “Tarihî coğrafya” adının verilmesi, tarihî coğrafya için bir başlangıç sayılmaktadır. tarihî coğrafya adı ile bu disiplinin kurulması, O’nun 1701 yılından itibaren yayınladığı bu konudaki çalışmaları ile başlatılabilir. Belki de aynı isimle olmasa bile aynı düşünce ile hazırlanan eserler daha eski tarihlere gitse bile, coğrafyacılar tarafından yapılan ve eser adında “Tarihî coğrafya” adının kullanılması ile başlayan tarihî coğrafyanın kuruluşu genel hatlarıyla 1700 yılından itibaren başlatılabilir. 1701 yılında Edward Wells (1667-1727) tarafından hazırlanan “A Treatise of Antient and Present Geography (Geçmiş ve Günümüz Coğrafyası Üzerine Bir Çalışma)” adlı kitap ile –Tarihî coğrafya ismi kullanılmadan- tarihî coğrafya çalışmalarının başladığı kabul edilir. Yine O’nun “Historical Geography of New Testament (1708)-Yeni Ahit’in tarihî coğrafyası” ve üç ciltten oluşan “Historical Geography of the Old Testament (1710, 1711, 1712)-Eski Ahit’in tarihî coğrafyası” kitabı, tarihî coğrafya adını taşıyan ilk kitaplardır. Daha sonra bu konuda bazı kitaplar yayınlandıysa da fazla bir yenilik getirilmemiş, uzun süre tarihî coğrafya konusu Hristiyanlık dini ile çok yakın bağlantılı bir şekilde elde alınmıştır. Hatta, daha sonra bu konuda yeni bir anlayış getiren Smith’in eseri bile, yine kutsal topraklar üzerine hazırlanmış bir çalışmadır. 1894 yılında basılan George Adam Smith’in “The Historical Geography of The Holly Land-Kutsal Yerlerin tarihî coğrafyası” isimli kitabı Avrupa’daki bilimsel-arkiyolojik yayınlar yanında Musevi ve Arap kaynakları ile modern kritik teknikleri kullanılması bakımından tarihî coğrafyada yeni bir

aşama kaydetmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda iki Fransız Louis-Auguste Himly (1823-1906) ve Auguste-Honore Longnon (1844-1911) yaptıkları araştırmalar ile tarihî coğrafyaya oldukça büyük katkılar yapmışlardır.

1870’lerde Mackinder ve Roxby çalışmalarıyla tarihî coğrafyaya önemli katkılar yaptılar. Siyasi coğrafyanın da kurucuları arasında sayılan Mackinder, “Britain and the British Seas (1902)” adlı çalışması ile tarihî coğrafya ile politik coğrafya arasındaki yakın ilişkiyi gösteren en iyi örneklerden birini hazırlamıştır. Arkasından W.R. Kermack’ın “Dardanelles” çalışması ve W. M. Ramsay’ın “The Historical Geography of Asia Minor” çalışması da bu konuda verilebilecek iyi örneklerdendir. Avrupalı tarihî coğrafyacılarının büyük bir kısmı genellikle kutsal topraklar üzerinde yoğunlaşırken batıları Hristiyanlar için yine önemli fakat kutsal topraklara göre ikinci derecede olan Anadolu sahasıyla ilgilenmişlerdir. Bu şekilde W. M. Ramsay tarafından hazırlanan ve 1890 yılında basılan “The Historical Geography of Asia Minor” isimli kitabı tarihî coğrafya açısından ülkemiz için de bir ilk durumundadır. Ramsay’dan başka yurt dışında hazırlanan, ama ülkemizi araştıran D.R. Wilson’un 1960 yılında tamamladığı ve hâlâ basılmayan doktora tezi, “The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia, and Pontus in the Grek and Roman Periods” gibi araştırmalar da vardır.

Coğrafya gibi zamanla bazı değişikliklere maruz kalan tarihî coğrafya, uzun bir klasik dönemden sonra 1920-1950 yılları arasında yapılan çalışmalarla “modern tarihî coğrafya” dönemine girmiştir. Sonradan yapılan bütün katkılara rağmen 1920’lere kadar tarihî coğrafya klasik olmaktan kurtulamamıştır. Dünya’daki diğer çalışmalar da dikkate alındığında kuruluşu 1700 yılı olan tarihî coğrafya, bu tarihten 1920 yılına kadar uzun bir “klasik tarihî coğrafya” dönemi, yani modern tarihî coğrafyaya “hazırlık dönemi” geçirmiştir.

Modern tarihî coğrafyanın başlangıcı 1920’den 1930’lara tarihlenir ki o dönem Darby’e göre “Tarihî coğrafyanın bilinçli bir disiplin olarak yükseldiği “ tarihlerdir. E.H. Carrier’in prehistorik dönemden günümüze coğrafi değişimi kapsayan “Historical Geography of England and Wales” isimli eseri 1925 yılında basıldıysa da İngiltere’nin tarihî coğrafyası üzerine en büyük çalışma Darby’nin editörlüğü altında 1936 yılında hazırlanmıştır.

Tarihî coğrafyanın 1930’lardan sonra girdiği yeni dönem de bazı kaynaklarda kendi içerisinde dönemlere ayrılmakta ve üç evreye bölünmektedir. 1930’larda başlayan ve 1960’lara kadar süren ilk evre jeomorfoloji ve tarihî coğrafyaya dayalı olarak yapılan çalışmalardan meydana gelmektedir. İkinci evreyi 1960-1970 arasındaki “kuantitatif devrim” adı verilen ve daha çok ampirik çalışmaların ağır bastığı dönem oluşturur. 1970’den günümüze devam eden son evre ise tarihî materyalizm ve idealizm hümanist perspektifini yansıtan çalışmalardan meydana gelmektedir.

1950-1960’larda geriye dönük/tarihî coğrafya, günümüz dünyasına ait niceliksel ve deneysel incelemelere ağırlık verilerek coğrafya araştırmalarının kapsamına alındı. 1970’lerde kuramsal ve niceliksel tekniklerin geçmişteki coğrafyalara uygulanmasıyla, tarihî

coğrafya ile genel anlamda coğrafya arasında bir yakınlaşma başladı. Journal of Historical Geography-JHG (1975) adlı derginin yayınları ile İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü (1973) ve Amerikan Coğrafyacılar Birliği'ne (1979) bağlı araştırma gruplarının çalışmaları coğrafyada geriye dönük inceleme yaklaşımının geçerlilik kazanmasına hizmet etti.

Bugün anladığımız şekliyle modern tarihî coğrafya, 1920-1950 tarihleri arasında yapılan araştırmalar ile başlamıştır. Şu hâlde modern tarihî coğrafyanın başlangıcı 1920 ile 1950 yılları arasında, özellikle H.C. Darby, E.W. Gilbert, Eva G.R. Taylor, J.N.L. Baker, E.G. Bowen gibi tarihî coğrafyacıların yaptıkları çalışmalar ile gerçekleşmiştir denilebilir. Yakın zamanlarda özellikle 1950'lerden sonra birçok eser yayınlamış olan ve Dünya tarihî coğrafya araştırmalarında önemli bir yer tutan bazı tarihî coğrafyacılar ise şunlardır:

A. R. H. Baker, H. Clark, C. O. Sauer, H. Carter, H. D. Clout, R. A. Dodgshon, R. E. Glasscock, D. Gregory, J. D. Hamshire, J. B. Harley, Dr. Haris, R. C. Harris, D. Harvey, M. J. Heffernam, H. Jager, G. R. J. Jones, G. Kearns, J. Langton, R. Lawton, N. J. G. Pounds, H. C. Prince, R. A. Butlin, W. D. Hüttheroth, X. De Planol, H. H. Barrows, R. Brown.

Çağdaş tarihî coğrafyanın bir başka önemli özelliği ise uzman bir bilgin grubun çevresinden ve uzman monografi serisinden ve buna ek olarak uzman tarihî coğrafyacıların yerel, milli ve uluslararası coğrafya topluluk ve enstitülerinde temellenen aktivite ve yayınlarından sağlanan büyük genişlikte bir bilgi ağına sahip olmasıdır. XIX. yüzyıl sonlarından beri uluslararası coğrafya birliği kongrelerinde tarihî coğrafya bölümlerine yer verildi ve üyeleri profesyonel coğrafyacı olan birçok milli coğrafya topluluğu bu alandaki uzman gruplar arasında yerini aldı. "Journal of Historical Geography" adlı en önemli mecmua 1975 yılında kuruldu ve buna benzer isimlerle birçoğu dergi ABD, Japonya, Eski Çekoslovakya ve Hollanda'da yayına başladı.

Bu sahada 1972 yılından beri ABD'de yayınlanan "Historical Geography (HG) ile 1975 yılından beri İngiltere'de –ve sonra hem İngiltere hem ABD- yayın hayatına devam eden "Journal of Historical Geography (JHG)" isimli dergilerin katkıları, diğerlerine göre çok daha büyüktür. Katkıları açısından bakılırsa mesela, Journal of Historical Geography tarafından sağlanan çok sayıdaki örnekler, karakteristik Baker, Hamshire ve Langton'un "Geographycal Interpretations (1970)" isimli eserinden daha geniş bir yelpazede daha uluslararası kökenli kaynak materyal sağlar. Yine de şu acık ki sayımlar, anketler ve vergilendirme kayıtları gibi nicel veri yönünden zengin kaynaklar geniş oranda kullanılmaya devam edilecektir. Kayda değer bir gelişme de günlükler, mektuplar, yazılı eserler, satış katalogları ve arazi resimleri gibi nitel kaynakların, yalnızca daha nicel bir kaynağa ilave olarak değil ana kaynak olarak artan kullanımıdır. Bunun bir kısmı derginin transatlantik etkisine atfedilebilir, zira uzun zamandan beri bu kaynaklar Kuzey Amerikalı tarihî coğrafyacılar tarafından hudut ötesinin gerçek ve hayal dünyalarını araştırmak için kullanılmaktaydılar.

Tarihî coğrafyacılar araştırmalarında önemli bir dönüm noktası olan ve sonrakilere yeni ufuklar açan bir eser, şüphesiz Darby tarafından hazırlanan ve tamamen Domesday Book tabanlı yapılan çalışmalardır. Darby'nin Domesday Book tabanlı yapılan

çalışmalardır. Darby'nin Domesday Book (1950)'u kullanarak hazırladığı çalışması, İngiltere'de tarihî coğrafycıların araştırma metotlarını etkilemede diğerlerinden çok daha fazla önemlidir. Darby'nin (1954-1979) Domesday Book gibi tek bir kaynaktan yola çıkarak geniş çaplı bir çalışma yapması, İngiliz tarihî coğrafyacılarını, çalışmalarını geleneksel olarak kullanılan kalemler arasında birincil dokümanlar üzerinde yoğunlaştırma konusunda cesaretlendirme yolunda çok şey yaptığını söylemek yanlış olmaz.

Journal of Historical Geography'de yazan Amerikalı tarihî coğrafyacılar çok sayıda el yazması ya da birincil kaynak kullanırlarken çalışmaları genellikle ikincil kaynakların geniş bir incelemesi bağlamındadır. Bu yüzden İngiliz ve Avrupa araştırmacılarına nazaran, bir teorik yapının içinde ve daha büyük mekânsal ortamlara bağlı birincil kaynaktan kaynaklanan analizlere daha büyük bir eğilim vardır.

Genel hatlarıyla Dünya'da yapılan tarihî coğrafya araştırmalarına şöyle bir bakılırsa 1970'ten beri faydalanılan veri kaynaklarında ve bunların analizinde kullanılan metotlarda önemli değişimler olmuştur ve 1970 öncesi tarihî coğrafyanın ana konusu durumunda olan tarım toplumu ve araziye olan ilgi, şehir ve endüstri toplumuna doğru bir kayma ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte yapılan bütün araştırmalarda geçmişin coğrafyasının rekonstrüksiyonu/yeniden inşası, hâlâ çok önemli bir yer tutar.

Tarihî coğrafyada son zamanlarda yaygınlaşan önemli ve bağlantılı bir eğilim, yöntem ve fikirleri, sosyal antropoloji, sosyoloji, sosyal ve ekonomik tarih gibi diğer bazı sosyal bilim dallarıyla birleştirme isteğidir. Aynı zamanda Claval (1984) ve Jager (1972)'in ifade ettikleri gibi, son zamanlarda tarihî coğrafyacılar, tarihî verileri/bilgileri modern problemleri aydınlatmak amacıyla kullanmaya yönelmişlerdir.

Coğrafyacılar bilimsel bir toplantı amacıyla ilk defa 1871 yılında Anvers'teki I. Coğrafya Kongresi'nde toplandılar. Bu kadar Erken toplanan coğrafya bilim camiası, zamanla örgütlenerek 1922 yılında IGU-Uluslararası Coğrafya Birliği'ni kurdu. Bu örgütün yaptığı ilk kongre 1925'te Kahire'de yapılan XI. Coğrafya Kongresi'dir. Coğrafya bilimindeki gelişmeler bağlı olarak Uluslararası Coğrafya Birliği kongrelerinin özellikle Moskova'da (1976), Tokyo'da (1980) ve Pariste (1984) yapılanların da ayrı bir "Tarihî coğrafya" bölümü yer almıştır.

Ayrıca, yine uluslararası alanda yapılmakta olan "International conference of historical geographers'de burada zirkredilmelidir. 2006 yılı Ağustos ayında Hamburg'da yapılan kongrede Türkiye'den de katılım olmuştur⁵⁰.

Tarihî coğrafya alanında yapılan araştırmaların artması ve çeşitlenmesi sonucu, uzmanlaşma meydana gelmiş ve bu konudaki çalışmaları ve eğitimi desteklemek için tarihî coğrafyacılar bir araya gelerek "historical geography specialty group" ve aynı isimle ikinci bir "specialty group" ile "historical geography research group" adını verdikleri birlikler kurmuşlardır. İnternet ortamında yürütülen bu çalışmalar yanında, aynı amaçlarla Dünya

⁵⁰ Gümüşçü O. "The Ottoman Tahir Defters As a Source for Historical Geography".

üniversitelerinin bazılarında tarihî coğrafya alanında uzmanlaşan bölümler açılmıştır. ABD’de 16 üniversitede, Kanada’da 5, İngiltere’de 3, Almanya’da 1, Hollanda’da 1 olmak üzere, Dünya’da toplam 26 üniversitede tarihî coğrafyada uzmanlaşan bölümler bulunmaktadır.

Tarihî coğrafya araştırmalarının uluslararası düzeyde izahıyla ilgili olarak bu konuda yapılan çalışmaların hiç de azımsanmayacak bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. tarihî coğrafya çalışmalarına ait bu tarz bir bilgiyi burada ayrı ayrı izah etmemiz söz konusu değildir. Bu konuda örnek teşkil edebilecek bazı çalışmaları, “Tarihî coğrafyada Araştırma Yöntemleri”nin izah edildiği bölümde bulabilirsiniz.

Uygulamalar

- 1) Uluslararası düzeyde yapılan çalışmaları inceleyiniz.
- 2) Üniversitelerde okutulan tarihî coğrafya derslerini inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1)** İncelediğiniz çalışmalarla ilgili nasıl bir izlenim edindiniz?
- 2)** Üniversitelerde okutulan tarihî coğrafya derslerinin hangileri tarihî coğrafya kapsamına girer?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, tarihî coğrafya araştırmalarının tarihsel süreçle birlikte gelişmesi hakkında bilgi verildi. Ayrıca bu bölümde tarihî coğrafya çalışmalarının uluslararası düzeyde hangi doğrultuda gerçekleştirildiğini, neye göre nasıl çeşitlendiği hakkında bilgi verilmiştir. Tarihî coğrafya çalışmalarının sadece bir araştırma değil aynı zamanda birer kurum niteliği kazanması konusunda uluslararası faaliyetlerin düzeyi ve bakış açısı hakkında bilgi verilmiş, böylece öğrencilerin bu kazanımlarla gelişmeleri hedeflenmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafyanın ilk örneği veya habercisi sayılabilir?

- a) Heredotos MÖ V. yüzyıldaki yazıları
- b) Aleksandr Von Humbolt'un yazıları
- c) Neil Amstrong'un yazıları
- d) Göktürk yazıtları
- e) Paleolitik dönem yazıları

2) İslam coğrafyacıları ülke veya bölgesel tasvirlerinde en fazla hangi bilimlere ele almışlardır?

- a) Tarih ve sosyoloji
- b) Tarih ve coğrafya
- c) Coğrafya ve sosyoloji
- d) Sosyoloji ve felsefe
- e) Felsefe ve coğrafya

3) XIX. yüzyılda tarihin kavranmasında temel olarak hangi bilimden istifade edilmiştir?

- a) Felsefe
- b) Sosyoloji
- c) Coğrafya
- d) Antropoloji
- e) Biyoloji

4) Aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

- a) Dünya'da ilk kez Herodot tarafından coğrafya adıyla bir kitap yayınlanmıştır.
- b) Dünya'da ilk kez Darwin tarafından şehir coğrafyası adıyla bir kitap yayınlanmıştır.
- c) Dünya'da ilk kez tarihî coğrafya Paleolitik döneminde yapılmıştır.

d) Dünya’da ilk kez Edward Wells tarafından yazılan kitaba “Tarihî Coğrafya” adı verilmiştir.

e) Dünya’da tarihî coğrafya çalışmalarının başlatıldığı dönem 1990 yılı olarak bilinir.

5) Aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

a) Dünya’da yapılan tarihî coğrafya araştırmaları 1970’ten itibaren metotlarda değişimler olmuştur.

b) Tarihî coğrafyada son zamanlarda bazı sosyal bilim dallarıyla birleşme eğilimi vardır.

c) 2006 yılında Hamburg’da yapılan kongrede Türkiye’den katılım olmuştur.

d) Tarihî coğrafya alanında tarım toplumundan araziye, şehir ve endüstri toplumuna doğru bir kayma söz konusu olmuştur.

e) Tarihî coğrafya alanında yapılan araştırmalar gün geçtikçe azalmaktadır.

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Orta Çağ İslam coğrafyacılardan Yakut (ö. 1299) eserlerinde
..... arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür.

7) Ömeri (ö. 1349) tarafından telif edilen “Mesalik’ül-ebsar fî memaliki’l-emsar” adlı ansiklopedik eser, ... konularına ayrılmıştır.

8) Bu disiplinin adını alması ise aşağıda görüleceği gibi XVIII. yüzyıl başlarında Edward Wells ile başlatılmaktadır.

9) Tarihî coğrafya, akademik anlamda ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir çalışma alanı olarak görülmeye başlandı.

10) Modern tarihî coğrafyanın başlangıcı’den’lara tarihlenir.

Cevaplar

1) a, 2) b, 3) c, 4) d, 5) e, 6) tarih ile coğrafya, 7) tarih ile coğrafya, 8) tarihî coğrafya, 9) coğrafya 10) 1920/1930.

7. TÜRKİYE’DE TARİHİ COĞRAFYA I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 7.1.** Ulusal Tarihî Coğrafya Araştırmaları
- 7.2.** Osmanlı Dönemi Tarihî Coğrafya Araştırmaları ve Müellifleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Türkiye’de tarihî coğrafya araştırmaları kaç bölümde incelenebilir?
- 2) Osmanlı dönemi tarihî coğrafyası araştırmaları hangileridir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Dönemi Tarihî Coğrafya Araştırmaları ve Müellifleri	Osmanlı dönemi tarihî coğrafya araştırmacıları Osmanlı dönemi tarihî coğrafya eserleri	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı dönemi
- Tarihî coğrafya araştırmacıları
- Tarihî coğrafya araştırmaları

Giriş

Bir önceki bölümde dünyada tarihî coğrafya araştırmalarının gelişim aşamalarını kısaca vermiştik. Bu bölümde ise Türkiye’de tarihî coğrafya araştırmaları, araştırmacıları ve bu şahsiyetlerin vermiş oldukları eserler üzerinde durulacaktır.

7.1. Ulusal Tarihî Coğrafya Araştırmaları

İki ana başlık içinde işleyeceğimiz bu bölümde ilk olarak Osmanlı dönemine ait tarihî coğrafya konusunda yapılmış çalışmalara yer vereceğiz. İkinci kısımda ise Cumhuriyet devri ve günümüzde tarihî coğrafya konusunda yapılmış olan çalışmalar izah edilecektir.

7.2. Osmanlı Dönemi Tarihî Coğrafya Araştırmaları ve Müellifleri

Ülkemizde tarihî coğrafya araştırmaları ne yazı ki Batı'ya göre daha geç dönemlerde başlamıştır. Aslında Türk ilim adamları, tarihî coğrafya adanı cumhuriyet öncesi dönemde de kullanmışlar ve önemini vurgulamışlardır. Fakat bu bilgi daha ziyade Batılı coğrafya kitaplarından çeviri yaparken ve bu yolla kitap ve özellikle sözlük hazırlarken öğrenildiği için; o dönemlerde aşağıda bahsedilen Celal Nuri'nin kitabı hariç hiçbir araştırmada uygulanmamıştır. Oldukça garip ve o kadar ilginçtir ki XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarındaki birçok coğrafya eserinde dönemin tabiri ile “coğrafya-yı tarihî” yani tarihî coğrafya tabiri bulunmaktadır. Hatta birçoğunda tanımı yapılmış, coğrafyanın önemli kollarından biri olduğu vurgulanmış olmasına rağmen ne yazık ki sonraki dönemlerde birkaç istisna dışına hiçbir coğrafyacının eserinde bu tabirin adına bile rastlanmaz⁵¹.

Türkçe'de tarihî coğrafyadan bahsedenlerden biri tarihçi ve coğrafyacı Ahmed Rifat'tır. Yağlıkçızade Ahmed Rifat, 7 ciltlik tarih-coğrafya lügati içinde tarihî coğrafyayı da bulunduracak bir şekilde coğrafyayı tanımlamaktadır. Doğum tarihi bilinmeyen Ahmet Rifat Efendi, İstanbul'da doğumlu olup. Yağlıkçızâde olarak bilinen Şâbanzâde ailesinden Ispartalı Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Henüz geç yaşta iken maliyeye girdi, daha sonra sırasıyla Bahriye muhasebeciliği, İdâre-i Bahriyye reisliği, Girit defterdarlığı, İzmir Rûsumat müdürlüğü, Islahat Komisyonu üyeliği, Eshâm-ı Fevkalâde müdürlüğü, Selanik defterdarlığı gibi önemli önemli görevlerde yer almış, daha sonra Muhâsebât-ı Atika muhasebeciliğinden emekli olmuştur. 1895 yılı başlarında vefat eden Ahmet Rifat Efendi, Fatih'te Emir Buharı Tekkesi'nde defnedilmiştir. Devlet hizmetlerinin yanı sıra ilmî çalışmalarıyla da tanınan ve bazı kaynaklarda ressam olduğu kaydedilen Ahmed Rifat Efendi, tarihe ve ahlâka dair bazı eserler yazmıştır. Fakat Ahmet Rifat Efendini, daha çok “Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye” adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser aslında meşhur şahıslar ve müelliflerin biyografileri, önemli olaylar, tarih boyunca kurulmuş devletler, milletler ve belli başlı şehirlerin tarihî coğrafyaları hakkında alfabetik maddeler hâlinde bilgiler verdiğinden dolayı kapsamlı bir tarih ve coğrafya sözlüğü olarak bilinir. İlim ve fenlere dair pek çok bilgiyi de ihtiva etmesi bakımından genel bir ansiklopedi niteliği de taşımaktadır. “Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye”, Osmanlılar'da XIX. yüzyılda hazırlanmasına ferdi olarak teşebbüs edilip tamamlanabilmiş ansiklopedi çalışmalarının iyi bir örneği kabul edilebilir. Günümüzde bile müracaat kitabı olma özelliğini koruyan eser, ilk iki cildi 1299, son beş cildi ise 1300 tarihinde olmak üzere, yedi cilt hâlinde İstanbul'da basılmıştır⁵².

⁵¹ Gümüşçü, O. 2010, a.g.e. 207-208.

⁵² Özcan, A. 1989, “Ahmet Rifat Efendi, Yağlıkçızâde”, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt:2, sayfa 130–131, İstanbul.

Ahmed Rifat'ın çağdaşı olan Şemseddin Sami⁵³ de aynı şekilde Batılı kitaplardan çeviri yolu ile tarihî coğrafya tabirini öğrenmiş ve kullanmıştır. O da Ahmet Rifat gibi tarihî coğrafya'yı o dönem imlasına uygun olarak “coğrafya-yı tarihî” şeklinde yazmaktadır. Şemseddin Sami, ünlü eseri “Kamusu'l Âlam”ın uzun önsözünde konuyla ilgili olarak tarih, coğrafya ve tarihî coğrafya hakkında tanımlamalar yapmıştır.

1850'de Güney Arnavutluk'ta Berat'a yakın Fraşer kasabasında doğdu. Tımar sahibi Fraşerî ailesinden Halit Bey'in beş oğlundan üçüncüsüdür. Diğer iki oğul, Naim ve Abdül, Arnavutluk tarihinde önemli roller oynamışlardır. Ortaöğrenimini bugünkü Yunanistan sınırları içinde kalan Yanya'da ünlü Zosimea Lisesi'nde tamamladı. Eski ve yeni Yunanca, Fransızca ve İtalyanca'nın yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. Aile geleneği doğrultusunda Bektaşî tekkesine devam etti. Emine Hanım ile evli olan Şemseddin Sami, bir süre Yanya Mektubi Kalemî'nde çalıştı. 1871'da İstanbul'a geldi. Matbuat Kalemî'nde memur olarak göreve başladı. Memurluk yaparken bir yandan da ilk telif eseri olan Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat adlı romanını 1872-1873 yıllarında forma forma yayınladı. Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı Sirac ve Hadika gazetelerinde çalıştı. Vatan Yahut Silistre krizi esnasında bu gazete Yeni Osmanlılar lehine neşriyatta bulunduğu için kapatıldı. 1874'te Fransızca'dan çevirdiği İhtiyar Onbaşı adlı trajedisinin sahnede kazandığı başarı üzerine, Arnavut sorunlarını ele alan Besa adlı oyunu da Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelendi. 1874'te vilayet gazetesini yönetmek üzere Trablusgarp'a gitti. Dokuz ay orada kaldı. Bu görevinden önce bir İtalya seyahati yaptı. İstanbul'a döndükten sonra, 1876'da Mihran Efendi Nakkaşyan'la birlikte Sabah gazetesini yayınlamaya başladı. Bu gazete kısa zamanda büyük bir popülerlik kazanarak Türk basınında o zamana kadar görülmemiş bir baskıya ulaştı. 1877'de bir süre Rodos Valisi Sava Paşa'nın mühürdarlığı görevinde bulundu. Dönüşünde, daha önce Sabah'ta yazdığı “Şundan Bundan” başlıklı köşesini Tercüman-ı Şark gazetesinde sürdürdü. Bu sırada yoğun olarak Arnavut konularıyla ilgilendi. Bir yandan ağabeyi Abdül Fraşerî'nin önderliğindeki Arnavut İttihadı hareketini desteklerken Arnavutluğun Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını savunan görüşlere karşı çıktı. 1880'te Abdülhamit'in isteği üzerine saraya alınarak mabeynde kurulan Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun kâtipliğine getirildi. Ölümüne kadar koruduğu bu görev, onun ekonomik rahatlığa kavuşarak kitapları üzerinde çalışmasına imkân sağladı. Bu yıllarda Daniel Defoe'dan Robenson Kruzo ve Victor Hugo'dan Sefiller romanlarını Türkçeye çevirdi. 1882-83 yıllarında, büyük eserlerinin ilki olan Fransızca-Türkçe Kamus-ı Fransevi'yi, 1885'te de bu eserin Türkçe-Fransızca kısmını yayınladı. Bu eserden dolayı II. Abdülhamit tarafından İftihar Madalyası tevcih olundu. 1889'dan itibaren tek başına yazdığı ve dokuz yılda altı cilt olarak yayınladığı Kamus-ül A'lâm adlı ansiklopediyle, Türkiye'nin en popüler yazarlarından biri hâline geldi. Kamus-ül A'lâm yayını daha tamamlanmadan, 1896-1897 arasında bir yıllık bir çalışmayla, bugüne dek hazırlanmış en kapsamlı Arapça-Türkçe lugat olan Kamus-ı Arabi adlı büyük sözlüğü fasıl fasıl çıkarmaya başladı. Ancak Firuzabadi Kamus'unun birbuçuk katı olacağı haber verilen bu eserin, ancak cim harfinin sonuna kadar olan 504 sayfalık kısmı yayımlandı. 1898'de gazetelerde Şemseddin Sami'nin Türkçenin

⁵³ <http://tr.wikipedia.org>; Uçman, A. 2010, “Şemseddin Sami”, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt:38, sayfa 519–523, İstanbul.

ıslahı üzerine bir dizi makalesi çıktı. 1899'da modern ilkelere göre hazırlanmış ilk Türkçe-Türkçe sözlük olan Kamus-ı Türki'yi yazmaya başladı. 1901'de bu büyük eseri yayınladıktan sonra kendini tamamen Türk dili araştırmalarına verdi. 1902'de Kutadgu Bilik'in ve 1903'te Orhun Abideleri'nin izahlı çevirilerini hazırladı. Orta Çağ Kıpçakçası hakkındaki eserini bitirmeden 1 Temmuz 1904'te Erenköy'deki evinde hayatını kaybetti.

Coğrafya alanında birçok eser veren dönemin ünlü coğrafyacılarından Abdurrahman Şeref de aynı şekilde kitaplarında tarihî coğrafyayı tanımlamış ve konudan haberdar olduğunu göstermiştir. Abdurrahman Şerefeddin Efendi⁵⁴, Tophane-i Amire muhasebe memurlarından Hasan Efendi'nin oğludur. 20 Ağustos 1853 yılında dünyaya gelmiştir. Eyüp Mahalle mektebinde okumuş ve Eyüp Rüşdi Mektebi'nden diploma alarak Mekteb-i Sultani'ye girmiş ve 15 Temmuz 1873 tarihinde bu okulun Türkçe ve Fransızca bölümlerinden Pekiyi dereceyle diploma alarak mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından 21 yaşında Mahrec-i Aklam adındaki okula Genel tarih öğretmeni olarak atanmıştır. Daha sonra ki yıllarda Mekteb-i Sultani'de Kavaid ve imla öğretmenliği, Darü'l Muallimin'de Genel Tarih Öğretmenliği, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane müdürlüğü, Mekteb-i Mülkiye'de Genel Coğrafya öğretmenliği, aynı kurumun bir üst sınıfında Osmanlı Tarihi, Beşerî Coğrafya, İstatistik, İlm-i Ahlak öğretmenliği, Darü'l-Fünun'da Devletler Tarihi öğretmenliği ve nihayet Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)'de Müdürlük yapmıştır. 1908 yılından itibaren Defter-i Hakani Nezaretin'e ve aynı yıl içinde ve ertesi yıl Meclis-i Ayan Üyeliği'ne, Maarif Nazırlığı'na atanmış ve 1912'de bu görevinden ayrılmıştır. Bu süre içinde ayrıca Vakinüvislik, Tarih-i Osmani Encümeni Başkanlığı ve Ayan Heyeti ikinci başkanlığı görevlerine seçilmiştir. Daha sonra yeni kurulan hükûmette İstanbul Milletvekili oldu. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'de ve Kızılay'da başkanlığa seçilmiştir. Üçüncü dereceden başlayarak üst dereceye kadar mülki silsileyi sırasıyla geçmiştir. Birinci rütbeden Mecidi ve Osmani ve Birinci dereceden Maarif nişanlarını; altın liyakat; altın ve gümüş imtiyaz madalyalarını ve Karadağ'ın Danilo ve Romanya'nın Kuron dö Romani nişanlarının büyük derecelerine sahipti. İki cilt Coğrafya-yı Umumi, bir cilt Fezleke-i Tarih-i Osmani, bir cilt Tarih-i İslam, iki cilt Tarih-i Devlet-i Osmani, bir cilt Coğrafya-yı Ümrani, bir cilt İstatistik, bir cilt İlm-i Ahlak iki cilt Zübdetü'l-Kıyas, bir cilt Tarih Musahabeleri isiminde önemli eserleri yayınlanmıştır. Lütfi tarihinin sekizinci cildini birçok eklerle aslından birkaç misli fazla olarak yayınladığı gibi "Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası" ile diğer bazı gazete ve dergilerde çeşitli tarihî makaleler yazmıştır.

1914 yılında vefat eden Ali Cevad'ın doğum tarihi ve yeri hakkında şimdilik bir bilgi mevcut değildir. Türk tarihçi ve coğrafyacı olarak bilinen Ali Cevat, Harp Okulu'nda okumuş ve II. Meşrutiyetten sonra kısa bir süre sürgüne gönderilmiştir. Ali Cevat, Fezleke-i Fenn-i Coğrafya (1897) isimli kısa ve öz eserinde, coğrafyanın tarifini yaptıktan sonra coğrafyanın, beş önemli dala ayrıldığını belirtmektedir. Bilinen diğer çalışmaları ise Muhtasar Coğrafya-i Osmani (1894), Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya Lügati (1895 - 1899), Mükemmel Osmanlı Tarihi (1898), Musavver Tarih-i İslam ve Mehd-i Medeniyet-i Arabistan (1913). Şeklindedir.

⁵⁴ Tekiner, E. 2009, "Abdurrahman Şeref Efendi (Biyografisi, Resmi ve Özel Hayatı)", Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: XXIV, sayı:1, 253-278, İzmir.

Celal Nuri (İleri)⁵⁵, 15 Ağustos 1882 yılında (H. Gurre-i şevval 1299) Gelibolu’da doğdu. Dünyaya gözlerini açtığı anda, anne ve baba tarafından zengin bir kültürel ortamda bulunuyordu. Bu ortamda çocukluğunu geçirmeye başlarken ilköğrenimini babasının mutasarrıflık görevi sırasında Sakız ve Canik sancakları taşra mekteplerinde ve orta öğrenimini de leyli olarak yazıldığı (1894) Galatasaray Mekteb-i Sultânisi’nde tamamlamıştır. Galatasaray Mektebi’nden sonra, 19 yaşında Mekteb-i Hukuk’a (1901) başlamış, hukuk öğrenimini sürdürürken; bir taraftan da Hariciye Nezareti Tahrirât-ı Hariciye Kalemine devam etmiştir. Buraya intisap etmekten maksadı ise memur olmak değil, “Fransızca siyâsî usûl-i tahrirdeki rûsûh ve melekesini” takviye etmektir. Bu ehliyeti de gıpta edilecek derecede elde etmiştir. Hukuk mektebinde, mecelle-i ahkâm-ı adliye, ahkâm-ı fıkhiye unvanı altında biraz hukuk-ı medeniye ve ceza kanunnâme-i hümayûn’u, usûl-i muhakemât-ı cezaiye diye bir miktar ceza hukuku dersi gördüğünü belirtir. Eğitim hayatını tamamlayan Celâl Nuri, çocukluğunda temayül gösterdiği mesleğe gazetecilik mesleğine atılacaktır. Celâl Nuri, Fransızca ve Türkçe gündelik bazı gazete ve değişik periyotta çıkan birçok dergide 2444’ü bulan makale neşretmiştir. Gazetecilik ve milletvekillik dönemleri fırtınalı geçen *Celâl Nuri*, ilk gençlik yıllarından itibaren 18 yaşında Londra-İngiltere, 27-28 yaşlarında Atina-Yunanistan, Brüksel-Belçika, daha sonra seyahat ve araştırma amaçlı olarak 29 Temmuz-23 Ağustos 1912 tarihleri arasında yaptığı kuzey gezisinde Rusya, Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka, 1 Temmuz-17 Ağustos 1913 tarihleri arasında Almanya, İskoçya, Norveç, İzlanda ve kutup yakınlarına kadar Avrupa’nın değişik bölgelerine gitmiştir. 17 Nisan-25 Haziran 1914 tarihleri arasında ise daha çok araştırma amaçlı olarak Amerika’yı gezme fırsatı elde etmiştir. 2 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini kaparken sekiz gün sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*’ün ölümü, *Celâl Nuri*’yle ilgili yazıların gündemden düşmesine neden olmuştur. Türk düşünce ve basın tarihinin önemli simalarından olan *Celâl Nuri*’yle ilgili, basında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre *Celâl Nuri*, kıymetli bir ilim adamıdır ve kalemiyle memlekete çok büyük hizmetler yapmıştır. Eserleri millî kütüphanemizde mutena bir yer işgal etmiştir. *Ahmet Mithat*’tan sonra Türk fikir tarihinde değişik konularda en çok eser vermiş bir Türk aydınıdır. Celal Nuri İleri’nin “Coğrafya-yı Tarih-i, Mülk-i Rum” adlı eseri, tarihî coğrafya açısından dikkate değer bir eser olarak nitelendirilmektedir.

Kâinat ve Mufasssal gibi ansiklopedik tarih ve coğrafya külliyyatı olan Ahmet Mithat Efendi⁵⁶, Fünun-i Coğrafya’da aslı Yunanca olan coğrafya sözlüğünü, “Resm-ü’l Arz” olarak tercüme eder ve coğrafyayı “eşşed-i ihtiyaç ile muhtaç olduğumuz ulumdan birisi” olarak niteler. Ahmet Mithat Efendi aynı zamanda coğrafyanın ülkelerin yönetim biçimleri, halkın kültür düzeyi, ülkenin gelişme düzeyini tanıtmaya, stratejik açıdan önem taşıyan bölgeleri belirleme gibi konularda taşıdığı öneme dikkatleri çeker. “Tarih ne kadar tafsilat verirse onun itmamını (bitişini, tamamlanmasını) mutlaka coğrafyadan beklemelidir” sözleriyle tarih ve coğrafyanın birbirini tamamlayan bilimler olduklarını açıkça belirtmektedir.

⁵⁵ Uyanık, N. 2004, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı:15, sf.227-274, Konya.

⁵⁶ Kefeli, E. 2006, Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz, 3F Yayınevi, sf. 135-136, İstanbul.

Ahmed Midhat Efendi⁵⁷, Rus işgali üzerine 1829'da Kafkasya'yı terke mecbur kalan bir anne ile Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş bir babanın oğlu olarak Tophane semtinde 1844 yılında dünyaya geldi. Beş altı yaşlarında iken babası ölünce bir ara Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânında çıraklık etti, sonra ağabeyinin yanına Vidin'e gitti (1854). İlköğrenimini orada yaptı. Ailesiyle İstanbul'a dönünce (1859) *Tophane Sıbyan Mektebi*'nde okudu. Sonra da *Niş Rüştîyesi*'ni bitirdi (1863). Niş Rüştîyesi'ni bitirdikten sonra, Rusçuk'a bir devlet dairesine memur olarak atandı. Çalıştığı dönemde Fransızca'yı öğrendi ve bu nedenle Tuna Valisi Mithat Paşa'nın takdirini kazandı. Bunun üzerine asıl adı olan Ahmed'in yanına Midhat da eklenerek bu şekilde anılmaya başlandı (Midhat, 2011, sunuş). Ahmed Midhat, memurluk hayatı boyunca öğrenmeyi sürdürdü. Bu amaçla, bir yandan *Sait Paşa Medresesi*'nde sabah derslerine gidiyor, bir taraftan da akşamları Çankof Efendi'den Fransızca dersleri alarak yabancı dil bilgisini ilerletiyordu. Midhat daha sonra 20 Haziran 1868'de *Tuna Gazetesi*'ne yazar olarak girdi ve kısa süre içerisinde matbaacılık tekniğini öğrenerek gazetenin başyazarı oldu. Bu dönemde, Midhat'ın yüzünü sırasıyla önce Batıya sonra da Doğu'ya çevirmesine yardım eden iki mühim kaynak vardı. Midhat Paşa Bağdat'a tayin edilince Ahmed Midhat'ı da yanında götürmüş, orada *Zevrâ* adlı gazetenin başına geçirmiş ve okuryazar bir muhitte tanışmasına vesile olmuştu. Bu entelektüel kesimle olan ilişkileri her ne kadar O'nu Batı kültürüne doğru itmişse de daha sonradan tanıştığı Bağdatlı Muhammed Zühâvi ve Can Muattar, Midhat'ınuzerinde Doğu kültürü ve felsefesi bakımından hayli tesir bırakmışlardır. Midhat, ağabeyinin ölümü üzerine döndüğü İstanbul'da bundan sonraki hayatının uzun süreli birkaç seyahati hariç tamamını geçirdi. Burada önce *Cerîde-i Askeriyye*'ye başmuharrir oldu. Daha sonra *Devir* ve *Bedir*3 mecmualarını yayınladı ve bunların peşinden *Dağarcık*'ı çıkardı. Dağarcık ile ilgili olarak Midhat anılarında şöyle demektedir: “Bedir Gazetesi'nin lağvından sonra kalem için bir sâhe-i iştigâl olmak üzere Dağarcık nam mecmua-i fenniyeyi te'sis eyledim. Bunun neşrinden en büyük maksadım halkı mübâhis-i fenniyeye ve hükmiye-i mütâlâasına alıştırmak idi.” On sayı çıkabilen Dağarcık, birçok felsefî problemin tartışıldığı mahfil olarak dikkat çekti. 1872 yılı Ahmed Midhat Efendi için hummalı bir faaliyet ve genişleme yılıydı. O yıl İbret Gazetesi'ni idareye başlamakta hariç Namık Kemal ile tanıştı; ayrıca Türkçe- Fransızca çıkan *Takvim-i Ticaret Gazetesi*'nin baskısını ve Türkçe kısmının yazı işlerini üzerine aldı. 1873 yılında, ilgisi olmadığı hâlde *Yeni Osmanlılar*la birlikte Rodos'a sürgüne yollanan yazar, burada edebî açıdan en verimli yıllarını yaşadı Sürgünden döndükten sonra bir yandan *Genç Osmanlılar*la aynı düşüncede olmadığını vurgulamaya çalıştı ve bir yandan da gazetesinde II. Abdülhamit'in politikalarını ve otoritesini destekleyen yazılar yazdı. Bunun da etkisiyle saraydan himaye gördü. Önce 1876'da *İttihad*'ı çıkarmaya başladı. 1877'de *Takvim-i Vakayi Gazetesi* ve *Matbaa-i Âmire*'nin (Devlet Matbaası) müdürlüğünü yaptı. Bir yıl sonra, Türk basın tarihinin en uzun ömürlü gazetelerinden biri olan *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'ni çıkarmaya başladı. Daha sonra sırasıyla önce *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye* azalığına ve sonra da reisliği görevlerine getirildi. Bu arada 1889 yılında ilk kez Avrupa'ya gitti. *Stockholm Müsteşrikler Kongresi*'ne katılmak

⁵⁷ Doğan, C. 2013, “Doğu ile Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Mithat Efendi'nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefî Düşünceleri Üzerine”, Sosyal Bilimler EKEV Akademi Dergisi, Yıl:17, sayı: 56, sf. 191-216, Ankara.

üzere hükûmet tarafından delege olarak gönderilen Midhat, kongreden dönünce Tercüman-ı Hakikat'e düzenli yazı yazmayı bıraktı. II. Meşrutiyet'ten sonra ölümüne dek *Darülfünun*, *Medresetülvâizin* ve *Darülmuallimât*'ta dersler verdi. 8 Aralık 1912'de, Darüşşafaka'da kalp krizi geçirerek vefat etti.

Osmanlı döneminde tarihî coğrafyayla meşgul olan Türk isimlerden başka yabancı isimlerin de bu dönemde Osmanlı toprakları dâhilindeki alanlarda çalışmalarını görmekteyiz. Bunlar içinde William Mitchell Ramsay tarafından “The Historical Geography of Asia Minor” adıyla yazılan eser, genel olarak geç Roma ve erken Bizans Dönemlerine ait yollar ve bu yollar üzerinde ve çevresinde bulunan yerleşmelerle ilgili bilgi verir.

İskoç olan W.M. Ramsey'in tanrı tanımaz olduğu ve İncil'in sahtekârlık olduğunu düşünüp bu ispat etmek için yıllarca kendini yetiştirip Küçük Asya, yani Anadolu ve Filistine gidip yerinde araştırarak bunu ispat etmek istemiş. Aziz Paul'un gezilerinin bu hikâyenin en zayıf tarafı olduğunu düşünmüş, bunun tarihî coğrafyasında hiç incelenmediğini düşünerek İncil'deki öykülerin yaşandığı yerlere gidip onbeş yıl kazılar ve araştırmalar yapmış ve bunu 1896'da Aziz Paul, Gezgin ve Roma Yurttaşı adlı kitabında yayınlamış ve İncil'de anlatılanların coğrafya bakımından doğru olduğunu görünce Hristiyan olmuş. Bunu yaparken yaptığı araştırmaları topladığı Anadolu Coğrafyasının tarihine ışık tutan ‘Küçük Asya’nın tarihî coğrafyası’ adlı kitabı asıl bizi ilgilendiren⁵⁸.

Bu bölümde son olarak Martin Vivien de Saint-Martin'in “Description Historique Et Geographique de L'Asie Mineure” isimli eseri önemli bir çalışmadır. Bu kitapta yazar, kendi araştırmalarının dışında kendinden önce Anadolu'ya seyahat eden ve kitap hazırlayan araştırmacıların ve eserlerinin de bir değerlendirmesini yapmıştır. 1536 G. Postel ve eseri ile başlayan kitap 1844 M.E. Chancourtois ve eseri ile sona ermektedir. Bu iki tarih arasında yüzlerce müellif ve eserinden bahsedilmektedir⁵⁹.

Osmanlı dönemine ait izah etmeye çalıştığımız tarihî coğrafya araştırmalarıyla ilgili bahiste bu bölümün sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bir sonraki bölümde Cumhuriyet dönemini ve bu dönemden günümüze kadar olan süreçte tarihî coğrafya araştırmalarını izah etmeye çalışacağız.

⁵⁸ Mersinlioğlu, M. 2012, “Küçük Asya’nın Tarihî Coğrafyası”, <http://www.anadolucogrfyasi.com>.

⁵⁹ Gümüüşçü, O. 2010, a.g.e.. 213l.

Uygulamalar

- 1) Türkiye’de yapılmış tarihî coğrafya ile ilgili çalışmalar hakkında araştırma yapınız.
- 2) Osmanlı dönemi tarihî coğrafyası ile ilgili eserler ve yazarlar hakkında araştırma yapınız.

Uygulama Soruları

- 1) Türkiye’de yapılan tarihî coğrafya araştırmaları kaç bölümde incelenebilir?
- 2) Osmanlı dönemi tarihî coğrafya eserleri hangileridir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, tarihî coğrafya çalışmalarının Türkiye’de Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki ana bölümde incenmesi gerektiği izah edilmiştir. Bunlardan Osmanlı dönemi tarihî coğrafya araştırmaları olarak nitelendirilebilecek eserlerle ve araştırmacılarıyla ilgili bilgi verilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Ülkemizde tarihî coğrafya çalışmaları Batı'ya göre daha geç başlamıştır.
 - b) Ülkemizde tarihî coğrafya çalışmaları Batı'ya göre daha erken başlamıştır.
 - c) Ülkemizde tarihî coğrafya çalışmaları Batı'yla aynı zamanda başlamıştır.
 - d) Ülkemizde tarihî coğrafya çalışmaları henüz başlamamıştır.
 - e) Ülkemizde tarihî coğrafya çalışmaları yakında başlayacaktır.
- 2) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Dönemi tarihî coğrafya müelliflerindendir?
 - a) Ali Tanoğlu
 - b) Hamit İnandık
 - c) Besim Darkot
 - d) Ahmet Ardel
 - e) Celal Nuri
- 3) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Dönemi tarihî coğrafya müelliflerinden değildir?
 - a) Ahmet Rifat
 - b) Şemseddin Sami
 - c) Abdurrahman Şeref
 - d) Ali Cevad
 - e) Osman Gümüşçü
- 4) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı döneminde tarihî coğrafyayla meşgul olan yabancı bir müelliftir?
 - a) W. M. Ramsay
 - b) G. Clooney
 - c) B. Obama
 - d) M. Jackson

e) N. Armstrong

5) “Coğrafya-yı Tarih-i Mülk-i Rum” adlı eserle ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Tarihî coğrafya açısından dikkate değer bir eserdir.

b) Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılmıştır.

c) Yazarı W. M. Ramsay’dır.

d) Cumhuriyetin 50. yılında yazılmıştır.

e) Günümüzün en önemli coğrafya eseridir.

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Yağlıkçızade Ahmed Rifat, yedi ciltlik-..... lügati içinde tarihî coğrafyayı da bulunduracak bir şekilde coğrafyayı tanımlamaktadır.

7) Ahmed Rifat’ın çağdaşı olan Şemseddin Sami de aynı şekilde Batılı kitaplardan çeviri yolu ile tabirini öğrenmiş ve kullanmıştır.

8) Coğrafya alanında birçok eser veren dönemin ünlü coğrafyacılarından Abdurrahman Şeref de aynı şekilde kitaplarında tanımlamış ve konudan haberdar olduğunu göstermiştir.

9) Celal Nuri İleri’nin “Coğrafya-yı Tarih-i, Mülk-i Rum” adlı eseri, ... açısından dikkate değer bir eser olarak nitelendirilmektedir.

10) “..... ne kadar ayrıntılı açıklama yapsa dahi onun tamamlanmasını mutlaka coğrafyadan beklemelidir.

Cevaplar

1) a, 2) e, 3) e, 4) a, 5) a, 6) tarih-coğrafya, 7) tarihî coğrafya, 8) tarihî coğrafyayı, 9) tarihî coğrafya, 10) Tarih

8. TÜRKİYE’DE TARİHİ COĞRAFYA II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1.** Türkiye’de Tarihî Coğrafya Alanında Değerlendirilebilecek Çalışmaları Olan Coğrafyacılar
- 8.2.** Coğrafyacı Olmayıp Çalışmalarında tarihî coğrafyaya Yer Verenler
- 8.3.** Tarihî Coğrafya Alanında Çalışan Coğrafyacılar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Türkiye’de tarihî coğrafya araştırmaları yapan coğrafyacılar kimlerdir?
- 2) Coğrafyacı olmayıp Türkiye’de tarihî coğrafya araştırmaları yapan araştırmacılar kimlerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Türkiye’de Tarihî Coğrafya Alanında Değerlendirilebilecek Çalışmaları Olan Coğrafyacılar	Türkiye’de coğrafyacılar tarafından yapılan çalışmalardan tarihî coğrafya alanıyla ilgi ve ilişkisini kurgulamak	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Coğrafyacı Olmayıp Çalışmalarında Tarihî Coğrafyaya Yer Verenler	Coğrafi bir çalışma olmamasına rağmen tarihî coğrafya açısından değerlendirilebilecek çalışmalar	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihî Coğrafya Alanında Çalışan Coğrafyacılar	Türkiye’de tarihî coğrafya alanında çalışmalarını sürdüren coğrafyacıların öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Türkiye’de tarihî coğrafya çalışmaları
- Türkiye’de tarihî coğrafyacilar

Giriş

Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden Türkiye'de tarihî coğrafyanın durumunu izah edeceğimiz bu bölümde bazı tarihî coğrafya çalışmalarına ve özellikle çalışmaları tarihî coğrafya açısından önem taşıyan coğrafyacılarla ilgili bazı hususları tarihsel süreçle birlikte inceleyeceğiz.

Tarihî coğrafya çalışmalarıyla ilgili yapılan çalışmaların içinde; adında hiç tarihî coğrafya tabiri geçmeyen fakat içerik itibarıyla tarihî coğrafya konularını işleyen çalışmalar ile adında tarihî coğrafya ibaresi bulunan bununla birlikte içerik itibarıyla tarihî coğrafya konularıyla ilgisiz olan çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte hem adında tarihî coğrafya olan hem de içerik olarak tarihî coğrafya konularının bulunduğu çalışmalar yer almaktadır. Bu durum sadece Türkiye'ye has bir durum olarak algılanmamalı. Zira tüm Dünya'da yapılan tarihî coğrafya çalışmaları için de aynı durum söz konusudur. Bu çalışmaların çok iyi analiz edilip daha sonra tasnife tabi tutmak ve bir tarihî coğrafya külliyatı oluşturacak şekilde geliştirmek gerekir. Bunun yapılabilmesi kollektif bir çalışma gerektirir. Bu da ancak tarihî coğrafya çalışmaları yapan araştırmacı sayısının artması ve bunların da bir çatı altında toplanmasıyla söz konusu olabilecektir. Bu hareket noktası Türkiye'de tarihî coğrafya araştırmalarının çok iyi bir yere gelmesi ve gelişmesi açısından son derece önemlidir. Hemen yeri gelmişken bir hususu da bu vesileyle izah etmek gerekir. Türkiye'de biraz sonra da izah edeceğimiz gibi tarihî coğrafya çalışmaları olarak tasnif edebileceğimiz çalışmalar mevcut.

Fakat bilindiği gibi Türkiye'de tarihî coğrafya çalışmaları henüz belli bir noktaya gelememiş durumdadır. Bu konuyla ilgili bir süredir büyük gayretlerle çalışmalar yapan ve tarihî coğrafyanın gelişmesi ve zenginleşmesi konusunda Osman Gümüşçü'nün büyük dahli söz konusudur. Osman Gümüşçü'den daha önce tarihî coğrafya konusunda taban oluşturacak bazı atılımlar yapıldıysa da Türkiye'de tarihî coğrafya çalışmalarını Sayın Gümüşçü'nün getirmiş olduğu noktaya taşıyamamışlardır. Zira Türkiye'de tarihî coğrafya konusu ve metodolojisiyle ilgili ilk yayın Osman Gümüşçü'ye aittir.

Bu bölümde, Türkiye'de yapılan bazı çalışmaların tarihî coğrafya alanıyla ilgisini, yazarların coğrafyacı olmamasına rağmen tarihî coğrafya alanını ilgilendiren çalışmaları ve tarihî coğrafya alanında çalışan coğrafyacılar ile yapmış oldukları araştırmaları hakkında bilgi verilecektir. Bu suretle hem Türkiye'deki tarihî coğrafyacıları ve yaptıkları çalışmaları değerlendirme imkânı bulacak, aynı zamanda doğrudan tarihî coğrafya alanıyla ilgili olmamasına rağmen tarihî coğrafya konularına kaynaklık teşkil edebilecek çalışmaların da değerlendirilmesi söz konusu olabilecektir. tarihî coğrafya konularına ilgi duyan öğrenciler araştırma yaptıkları veya daha önce incelemiş oldukları çalışmaların tarihî coğrafyayla ilgisini kurabilme ve bunları değerlendirebilme kazanımını elde edeceklerdir.

8.1. Türkiye’de Tarihî Coğrafya Alanında Değerlendirilebilecek Çalışmaları Olan Coğrafyacılar

Coğrafya camiasında çalışmaları tarihî coğrafya açısından değerlendirilebilecek bazı önemli şahsiyetler içinde Hamit Sadi Selen 1892 yılında İstanbul’da doğmuş, 1914 yılında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. İki yıl sonra yani 1916 yılında yeni kurulan Coğrafya Enstitüsünde asistan olarak göreve başlayan Hamit Sadi Selen 1920 yılında Viyana’ya giderek 1923 yılına kadar Viyana Üniversitesi Coğrafya Bölümünde doktora çalışmalarını sürdürmüş ve bu tarihe kadar orada kalmıştır. 1924 yılında Türkiye’ye dönen Hamit Sadi Selen 1933 senesine kadar İstanbul Darülfünunu Yüksek Ticaret Mektebinde, Galatasaray ve Darüşşafaka liselerinde coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Siyasal Bilgiler Fakültesinin kurulmasıyla İskan ve Şehircilik Enstitüsü müdürlüğü görevine başlamış ve burada yaklaşık 10 yıl bu görevini ifa etmiştir. 1962 senesinde emekli olan Hamit Sadi Selen çalışmalarını vefat ettiği 29 Ekim 1968’e kadar fasılasız devam ettirmiştir. Bunun bir göstergesi ise 27 Ekim 1968 yılında Türk Tarih Kurumu’nun aylık toplantılarından birinde bir konuşma yapmak üzere gittiği Ankara’da iki gün sonra vefat etmiştir. Hamit Sadi Selen tarihî coğrafya konusunda önemli çalışmalar yapmış değerli bir coğrafyacıdır. Hamit Sadi Selen “Tarihi Belgelere Göre Anadolu’da Türklük” adlı doktora tezi yanında ilim hayatı boyunca tarihî coğrafya çalışmalarında istifade edilebilecek birçok eseri yayınlanmıştır. Bunlar içinde 1926 yılında Edebiyat Fakültesi Mecmuasında yayınlanan “Muhtelif Devirlerde Anadolu’nun Yolları”, 1928 yılında Türk Yurdu Dergisinde yayınlanan “Anadolu’dan Geçen Kadim Transit Yolları”, 1931 yılında Türk Hukuk İktisat Tarihi Mecmuasında yayınlanan “Paşaeli Şarki Trakya’nın Coğrafyasına ve İktisadi Tarihine Dair Notlar” ile 1951 yılında Siyasal Bilimler Dergisinde yayınlanan “Strabon’a Göre Eski Çağda Güney Anadolu, Taşeli ve Çukurova” tarihî coğrafya açısından değerlendirilebilecek çalışmalarıdır.

Hamit Sadi Selen’den sonra ele alabileceğimiz isim Besim Darkot’tur⁶⁰. Türkiye coğrafyası alanında yapmış olduğu çalışmalarıyla öne çıkan Besim Darkot Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi’ne yazdığı çok sayıda maddeler ile çeşitli dergilerde makaleleri ve kitapları yayınlanmıştır. Çalışmalarında tarihsel sürecin önemine vurgu yapan Besim Darkot yaptığı çalışmalarla adında tarihî coğrafya ibaresi olmadan yapılmış çalışmalara örnek teşkil eder.

17 Şubat 1903’te Üsküdar’da dünyaya gelen Besim Darkot, İstanbul Muallim Erkek Mektebi’ni daha sonra ise 1928 yılında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl lise ve üniversite mezunları için açılan sınavda başarılı olarak Avrupa’ya Fransa’nın Strasburg Üniversitesinde Coğrafya ve Son Çağ Tarihi eğitimi alarak Yüksek Etüd Diplomasını alır. Mezuniyet konusu ise “Cezayir Yüksek Ovaları”dır. 1932 yılında Türkiye’ye dönen Besim Darkot, “Kurak Bölgeler Morfolojisi” adlı doktora teziyle 1933 senesinde mezun olmuştur. 1934 yılında Doçent ve 1940 yılında ise Profesör,

⁶⁰ Tuncel, M. 1991, “Ord. Prof. Dr. Besim Darkot: Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları”, Coğrafya Araştırmaları, TTK, Basımevi, sf.1-13, Ankara.

1956 yılında ise İstanbul Üniversitesinde Ordinaryüs olmuştur. Birçok önemli şahsiyetin yetişmesinde büyük emeği olan Besim Darkot, 1 Nisan 1990 günü İstanbul’da vefat etmiştir.

Besim Darkot, çeşitli coğrafi konular üzerinde çalışmış fiziki coğrafya konularında da eserler vermiştir. 1941’den sonra Türkiye Coğrafi bölgelerini sınırlandırmak, daha iyi tanıtmak ve bunları tali yörelere ayırmak hususunda büyük bir gayret sarfettiği bilinmektedir. 1941 Haziran’ında Ankara’da yapılan Birinci Coğrafya Kongresinde Besim Darkot’un coğrafi bölge sınırlarının çizilmesi konusunda hazırladığı rapor kabul edilmiştir.

Besim Darkot 1940’lı yıllardan itibaren hayatının sonuna kadar, en çok zaman ayırdığı konu Türkiye şehirlerinin tarihî coğrafyası olmuştur. Bunun yanında 1937 yılında İkinci Türk Tarih Kongresinde sunulmuş “Yurdumuzda İklim Tarihinin Son Safhalarına Dair Bazı Görüşler” adlı çalışması da önemlidir. Bir Türk İlim Heyeti tarafından 1941 yılından itibaren çıkarılan İslam Ansiklopedisine hem redaktör olmuş hem de 200 kadar madde yazmıştır.

Coğrafya ilmine büyük katkılarıyla bilinen Ali Tanoğlu, 1904 Yılında Kosova Vilayetine bağlı Seniçe’de (Bugün Sırbistan sınırları içinde kalan bir şerleşme) dünyaya gelmiştir. 1928 yılında İstanbul Darülfünunu Coğrafya Bölümünden mezun olmuş ve 1928-1933 yılları arasında Fransa’da eğitim gördükten sonra bir süre Haydarpaşa Lisesinde coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşerî ve İktisadi Coğrafya’da Doçent olmuştur. 1942 yılında Profesörlüğe atanan Ali Tanoğlu, 1950 ve 1956 yıllarında iki defa İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığı görevini layıkıyla yerine getirmiştir. 1957 senesinde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü görevine getirilen Ali Tanoğlu, 1959 yılına kadar rektörlük görevini ifa etmiştir. Aynı yıl Ordinaryus Profesörlüğüne yükselmiştir. Üst düzey İlmi, mükemmel idareciliği ve kaliteli kişiliğiyle tanınan Ali Tanoğlu, ulusal ve uluslararası birçok kurumun çeşitli kademelerinde görev yapan binlerce öğrenci yetiştirmiş ve 1978 yılında vefat etmiştir.

Ali Tevfik Tanoğlu, eserlerinde hemen işlediği her konuda tarihsel geçmişe vurgu yapmış ve bunu çok iyi ifade etmiştir. Bunlar içinde 1942 yılında “ziraat hayatı”, 1966 yılında “nüfus ve yerleşme” gibi kitaplarında ve birçok makalesinde tarihe vurgu yaparken gerçekten de önemli tespitlerde bulunmakta ve okuyucuyu mutlaka geçmişle alakalı düşündürmektedir.

Coğrafyaya ve tarihî coğrafyaya yapmış olduğu büyük katkılarla bilinen Süha Göney, 1939 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Yükseköğrenim hayatında İstanbul Üniversitesine 1958 yılında başlayan Süha Göney, 1962 yılında Coğrafya ve jeoloji eğitimini tamamlayarak bu konuda iki ayrı bitirme tezi hazırlamıştır. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Beşerî ve İktisadi Coğrafya Kürsüsünde Asistan olarak göreve başlamıştır. 1968 yılında doktorasını tamamlamış ve aynı yıl doçentlik çalışmalarına başlamıştır. Yine 1968 yılında Alexander von Humboldt Vakfı bursuyla Almanya’ya gitmiş ve çalışmalarını bir süre orada sürdürmüştür. 1971 yılında Türkiye’ye dönen Süha Göney 1972 yılında doçent ve 1981 yılında da profesör olmuştur. 1993 ve 1997 yıllarında olmak üzere iki dönem İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

dekanlığı yapmıştır. Dekanlık görevi bittikten sonra, daha önce hiç hızını kesmediği çalışmalarına aynı şevk ve hızla devam etmiştir. 2006 tarihinde emekli olan Süha Göney, hâlen ilmi çalışmalarını sürdürmekte ve çevresine ışık saçmaya devam etmektedir.

Çalışmalarında, derslerinde ve özellikle arazi çalışmalarında tarih ve coğrafya arasındaki ilişkiye bir coğrafyacı olarak bakış açısı getiren Süha Göney, adında tarihî coğrafya ibaresi geçmemesine rağmen tarihî coğrafyanın gerek metodolojik gerekse araştırma ve uygulamalarda tarihî coğrafyaya ve önemine her zaman vurgu yapmıştır ve bunu gerçekten çok iyi ifade etmiştir. Sahip olduğu jeoloji bilgisi ve fiziki coğrafyaya ve tarih bilimine olan hâkimiyeti, tarihî coğrafyayı en iyi şekilde işleminde büyük bir etken olmuştur. Süha Göney, 1975 yılında yayınladığı ve doktora tezi olan “Büyük Menderes Bölgesi” kitabında geçmişe dair önemli bilgiler yer almaktadır. Yine 1976 yılında yayınladığı ve aynı zamanda doçentlik çalışması olarak sunduğu “Adana Ovaları” kitabında yine geçmişe dair çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Hem Büyük Menderes Bölgesi hem de Adana Ovaları tarihî coğrafya ibaresi olmamasına rağmen birer tarihî coğrafya çalışması olarak nitelendirilebilecek önemli eserlerdir. Süha Göney’in ayrıca 1979 ve 1993 yılında yapmış olduğu iki baskısıyla “Siyasi Coğrafya” ile 1977 ve 1995 yıllarında iki baskı olarak yayınladığı “Şehir Coğrafyası” kitaplarında geçmişe dair vurguları dikkat çekicidir. Bunlar yanında 2009 yılında “Atatürk ve Armutlu Kaplıcaları” adlı kitabında Cumhuriyet arşivine ait belgelerden yola çıkarak hazırlanmış bir tarihî coğrafya çalışması olarak nitelendirebileceğimiz bir kitaptır.

8.2. Coğrafyacı Olmayıp Çalışmalarında Tarihî Coğrafyaya Yer Verenler

Tarihî coğrafya adını taşıyan bazı esere bakacak olursak, bu hususla ilgili olarak çalışmalarda coğrafyacı olmayan fakat araştırmalarına tarihî coğrafya adana veren bazı bilim adamlarını da burada belirtmek gerek. Bunlar içinde W. M. Ramsay Roma-Bizans dönemi ve Klasik dönem üzerinde durmuştur. Daha önce izah edildiği üzere Ramsay, tarafından “The Historical Geography of Asia Minor” adıyla yazılan eser, genel olarak geç Roma ve erken Bizans Dönemlerine ait yollar ve bu yollar üzerinde ve çevresinde bulunan yerleşmelerle ilgili bilgi verir. Burada tekrar bahsedilmesinin sebebi ise bu eserin, Mihri Pektaş tarafından Türkçeye “Anadolu’nun tarihî coğrafyası” adıyla yayınlanması dolayısıyladır. 1890 yılında yayınlanan eser Türkçeye 1960 yılında çevrilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır.

Türkiye’de bu isimle yapılan ilk yayınlardan biri de 1926 yılında Türk Yurdu Dergisinde basılan ve Guy Le Strange tarafından yazılan ve Türkçeye çevrilen (çevirenin adı belirtilmemiş) birbirinin devamı niteliğindeki iki makaledir. Bizans döneminde Anadolu’ya yapılan Arap akınları ve arkasından Türk dönemi ele alınmıştır. Esas itibarıyla genel anlamda Anadolu’nun İslamlaşma sürecinin incelendiği bir çalışmadır⁶¹.

⁶¹ Gümüşçü, O. 2010, a.g.e., 215.

Coğrafyacı olmayıp tarihî coğrafya adı ile araştırma yapan ilk Türk ilim adamlarından Zeki Velidi Togan ise Türk illeri ve Azerbaycan tarihî coğrafyasını çalışmıştır. Z.V. Togan'ın bir başka yayını olan "Tarihte Usul⁶²" adlı kitabında tarihin başka ilimlerle münasebeti bahsinde şu ifadelerle yer vermiştir. "Tarihçiler için bilhassa tarihî coğrafya ve tarihi atlaslar mühimdir.", Z. V. Togan aynı eserde; Türk Tarihine Ait Kaynaklar bölümünde de "Tarihî coğrafyaya ait eserlerden Türk hâkimiyetiyle ilgili olanları" şeklinde tasnif etmiş olduğu eserleri sıralamaktadır. Togan'ın vermiş olduğu eserlerin büyük bir kısmı Arap kaynaklarında geçen eserlerden müteşekkildir⁶³.

Adında tarihî coğrafya geçen bir çalışma da Arif Müfit Mansel tarafından yapılmıştır. "Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve tarihî coğrafyası için Bibliyografya" adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından kitap olarak basılmıştır.

Wolf D. Hütteroth tarafından 1968 yılında yayınlanan ve Konya ile yakın çevresini araştıran eser, tarihî coğrafya adanı taşıma da Türkiye için bir coğrafyacı tarafından Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmış ilk tarihî coğrafya eseri durumundadır⁶⁴. Bunun yanında yine bu sefer hem adında hem de içeriğinde doğrudan tarihî coğrafya geçen bir çalışmasını V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresinde sunmuş olduğu "Methods of Historical Geography-Exemples from Southeastern Turkey, Syria and Irak⁶⁵" adlı çalışma 1990 yılında Türk Tarih Kurumu'nda diğer bildirilerin de yer aldığı tebliğler kitabında basılmıştır. Çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde Anadolu'nun güneydoğusu, Suriye ve Irak'ta yerleşmelere dayalı yapılmış ve tahrir defterleri kaynak olarak kullanılmıştır. Hütteroth'un konuyla ilgili diğer bir çalışması da 2002 yılında makale boyutunda ele aldığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihî coğrafyası başlıklı eseridir. Bu makalede XV. Ve XVI. yüzyıllardaki Osmanlı imparatorluğu topraklarına fiziki coğrafya açısından bir girişle başlamış, ardından tarım hayatı, ulaşım, yerleşmelerin kuruluş yerleri, kentler, konar-göçerler, nüfus vs. gibi konuları işlemiştir⁶⁶.

Reinhard Stewig'in 1968 yılında yayınladığı "Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişmesini Gösteren Kartografik Bilgiler" adlı eseri Ord. Prof. Dr. Ali Tanoğlu'nun önsözünün yer aldığı kitap Ruhi Tufan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bunun yanısıra 1970 yılında aynı müellifin yayınlamış olduğu "Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları" adlı eseri de içeriği bakımından tarihî coğrafya çalışmaları içerisinde yer almaktadır⁶⁷.

Bazen içerik bazen de isim açısından Türkiye'de tarihî coğrafya çalışmaları arasında yer alan eserler ise şu şekildedir:

⁶² Togan, Z. V. 1985, a.g.e.. sf.243-246

⁶³ Togan, Z. V. 1985, a.g.e., sf.243-246.

⁶⁴ Hütteroth, W. D. 1968, Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren. Im Selbstverlag des geographischen Instituts der Universität Göttingen. Göttingen.

⁶⁵ Hütteroth, W. D. 1990, "Methods of Historical Geography-Exemples from Southeastern Turkey, Syria and Irak" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi, sa.4, sf. 487-496, Ankara.

⁶⁶ Gümüüşçü, O. 2010, a.g.e...219.

⁶⁷ Gümüüşçü, O. 2010, a.g.e.. 216.

Tuncer Baykara'nın "Anadolu'nun tarihî coğrafyasına Giriş I – Anadolu'nun İdari Taksimatı"; Ekrem Memiş'in "Tarihî coğrafyaya Giriş"; Ramazan Şeşen'in "İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri"; Bülent İplikçioğlu'nun "Eski Batı Tarihi"; Veli Sevin'in "Anadolu'nun tarihî coğrafyası I"; Bilge Umar'ın "Türkiye'deki Tarihsel Adlar, Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme"; Donalt Edgar Pitcher'in "An Historical Geography of The Ottoman Empire"⁶⁸,

8.3. Tarihî Coğrafya Alanında Çalışan Coğrafyacılar

Coğrafyacılar içinde arşiv belgelerine dayalı olarak tarihî coğrafya çalışmaları yapan ilk Türk coğrafyası Mesut Elibüyük'tür. Özellikle Klasik dönemin tarihî coğrafyasını araştıran Elibüyük, 1980'lerden itibaren bu konudaki çalışmalarını yayınlamıştır. Refet Yinanç'la birlikte Malatya ve Maraş tahrir defterlerini "Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)" ve "Maraş Tahrir Defteri (1563)" adıyla yayınlamıştır. 1990'lardan sonra bu konuda araştırma yapan genç coğrafyacıların sayısında artış söz konusudur. XVI. yüzyıl tarihî coğrafya araştırmalarında öne çıkan isim, Osman Gümüşçü'dür. Yapmış olduğu çalışmalarla tarihî coğrafya konusunda önemli bir boşluğu dolduracak bir nitelik taşır. Osman Gümüşçü, tarihî coğrafya konulu ilk araştırmasını XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterleri üzerine yapmış ve 1997 yılında doktora tezini "Tarihî coğrafya Açısından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus" adıyla tamamlamıştır. Bu tez daha sonra kitap olarak yayınlanmıştır. tarihî coğrafyanın tanımını, sistematiklerini vererek konuyla ilgili görüşlerini açıklamış ve arşiv belgelerine dayanarak XVI. yüzyıl Karaman'ını yeniden inşa denemesi yapmıştır. Gümüşçü bu çalışmasında, farklı tarihlere ait birkaç defterden derlediği verileri kullanarak yerleşme, idari bölünüş ve nüfus başlıkları altında çalışmasını tamamlamıştır. tarihî coğrafya alanında araştırmalarına devam eden Gümüşçü, 2000 yılında "Tarihî coğrafya ve 'An Historical Geography of The Ottoman Empire' (D.E. Pitcher) üzerine", 2002 yılında "Osmanlı Mufasssal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin tarihî coğrafya Bakımından Önemi" ve yine aynı yıl "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", isimli çalışmalarını yayınlamıştır. Daha sonra aynı metot çerçevesinde olmak üzere Hüseyin Çınar ile birlikte hazırladığı "Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası" ayrıca "Gıcık ve Peçenek'ten Altınova'ya: Bir Beldenin Oluşum Öyküsü" isimli kitaplarını yayınlamıştır. Osman Gümüşçü aynı zamanda uluslararası düzeyde Journal of Historical Geography içinde "International Migration in Sixteenth Century Anatolia" adlı bir makale yayınlamıştır. International Conference of Historical Geographers XIII'de sunulan ve daha sonra aynı isimle Belleten dergisinde yayınlanan "The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography" isimli çalışma Osman Gümüşçü'nün çalışmaları arasında yerini almıştır. Osman Gümüşçü'nün hazırladığı "Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası/ATTAP" çalışması, Türkiye sınırlarını esas alarak bu topraklarda başlangıcından bugüne kadar cereyan eden önemli tarihî olayları haritalar ve açıklamalarla izah bulduğu bir çalışmadır⁶⁹.

⁶⁸ Eser 1999 yılında Bahar Tırnakçı tarafından "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası" adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

⁶⁹ Gümüşçü, O. 2010, a.g.e., 221-222.

Yine tarihî coğrafya alanıyla ilgili çalışmalar yapan Türk coğrafyacılar ve çalışmaları ise şu şekildedir:

Şevket Işık, “Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği”, “Karaburun Yarımadası’nın Tarihsel Coğrafyası”; Adnan Eskikurt, “Anadolu Medeniyetleri ve Coğrafya (Doktora tezi)”, “Musul Atabeg Hâkimiyeti Döneminde El-Cezire Bölgesinin tarihî coğrafyası (1127-1262)”, “X-XIII. Yüzyıllarda Aşağı Mezopotamya Havzasında Zirai ve Ticari Faaliyet”, “Tarihî coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme”, Emrullah Güney, “Antik Çağ Türkiye Kentleri”, “Antik Çağ Türkiye tarihî coğrafya Bölgeleri”, Mehmet Bayartan, “XIX. Yüzyılda Kütahya’nın tarihî coğrafyası (Doktora Tezi)” ile daha önce yayınlanan makalelerinden bir kısmını bir araya getirerek “Osmanlı Şehirleri Coğrafi Araştırmalar” adında bir kitap hâline getirmiştir.

Türkiye’deki üniversitelerde ders olarak tarihî coğrafya adına son zamanlarda içeriği açısından farklı algılarla donatılmış ve doldurulmuş birçok ders verilmektedir. Zira öğrencilerimizle ders ortamında ve dışında zaman zaman yapmış olduğumuz görüşmelerde öğrenciler, çeşitli üniversitelerde tarihî coğrafya ders içeriklerinin çok farklı olduğunu dile getirmektedirler.

Ülkemizde tarihî coğrafya alanı son derece geniş olmasına rağmen henüz belli bir yoğunluk seviyesine ulaşamamıştır. Gerçekten de bugünkü durum, Osman Gümüşçü’nün üzerinde durmuş olduğu bir tespiti haklı kılmaktadır. Zira ülkemizde tarihî coğrafya, henüz hak ettiği yere gelememiştir.

Uygulamalar

- 1) Bir coğrafi çalışmayı inceleyiniz.
- 2) Bir tarihî coğrafya çalışmasını inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) İncelediğiniz coğrafi çalışmada geçmişle ilgili neler yer alıyor?
- 2) İncelediğiniz tarihî coğrafya çalışmasında farklı olan neler var?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından itibaren günümüze kadarki süreç içinde yapılan tarihî coğrafya çalışmalarını ve araştırmacıları hakkında bilgi verilmiştir. Bu anlatımda öncelikle tarihî coğrafya çalışmalarının çözümlenebilmesinde yaklaşım oluşturabilme adına bir ön bakış açısı oluşturabilme açısından kavramsal nitelikte bilgiler verilmiştir.

Tarihî coğrafya çalışmalarıyla ilgili yapılan çalışmalarda kimi zaman adında tarihî coğrafya ibaresi olmadığı hâlde içerik itibarıyla tarihî coğrafya çalışması niteliğine sahip olabilir. Bunun yanısıra bilindiği gibi tarihî coğrafya çalışmaları coğrafi tabanlı çalışmalardır. Dolayısıyla farklı bilim alanlarında yapılmış bazı çalışmalar, tarihî coğrafya araştırmalarında kullanılabilecek önemli bilgiler sunabilirler. Bu açıdan coğrafyacı olup yaptığı çalışmalar tarihî coğrafya açısından değerlendirilebilecek kişiler ve çalışmaları, coğrafyacı olmayıp çalışmalarında tarihî coğrafyaya yer veren kişiler ve çalışmaları ile tarihî coğrafya alanında çalışan coğrafyacılar bu bölümde yer verilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) “Tarihî Belgelere Göre Anadolu’da Türklük” çalışması kime aittir?
 - a) Besim Darkot
 - b) Ali Tanoğlu
 - c) Hamit Sadi Selen
 - d) Ali Cevat
 - e) Hasan Ali Yücel
- 2) Aşağıdakilerden Hangisi Hamit Sadi Selen’in tarihi coğrafya açısından değerlendirilebilecek çalışmaları arasında yer almaz?
 - a) Muhtelif Devirlerde Anadolu’nun Yolları
 - b) Anadolu’dan Geçen Kadim Transit Yolları
 - c) Paşaeli Şarki Trakya’nın Coğrafyasına ve İktisadi Tarihine Dair Notlar
 - d) Türkiye’de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri
 - e) Strabon’a Göre Eski Çağda Güney Anadolu, Taşeli ve Çukurova
- 3) “Büyük Menderes” ve “Adana Ovaları” adlı yapıtlarında tarihî coğrafya olarak nitelendirilen çalışmalar yapmış bilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) Süha Göney
 - b) Hamit Sadi Selen
 - c) Ahmet Ardel
 - d) Ali Cevat
 - e) Besim Darkot
- 4) Aşağıdakilerden hangisi Cumhuriyet Arşivi belgelerine dayanılarak hazırlanmış bir tarihî coğrafya çalışmasıdır?
 - a) Adana ovaları
 - b) Şehir coğrafyası
 - c) Siyasi coğrafya

- d) Büyük Menderes bölgesi
- e) Atatürk ve Armutlu kaplıcaları

5) Aşağıdakilerden hangisi coğrafyacı olmayıp çalışmalarında tarihî coğrafyaya yer veren araştırmacıdır?

- a) Ali Tanoğlu
- b) W. M. Ramsay
- c) Besim Darkot
- d) Ahmet Ardel
- e) Hamit Sadi Selen

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Ali Tanoğlu, eserlerinde hemen işlediği her konuda vurgu yapmış ve bunu çok iyi ifade etmiştir.

7) Süha Göney, sahip olduğu jeoloji bilgisi ve fiziki coğrafyaya ve tarihe olan hâkimiyeti, ... en iyi şekilde işlemesinde büyük bir etken olmuştur.

8) Türk illeri ve Azerbaycan tarihî coğrafyasını çalışmıştır.

9) W. M. Ramsay-..... dönemi ve Klasik dönem üzerinde durmuştur.

10) Türkiye’de tarihî coğrafya konusu ve metodolojisiyle ilgili ilk yayın aittir.

Cevaplar

1) c, 2) d, 3) a, 4) e, 5) b, 6) tarihsel geçmişe, 7) tarihî coğrafyayı, 8) Zeki Velidi Togan, 9) Roma-Bizans, 10) Osman Gümüşçü’ye

9. TARİHÎ COĞRAFYA ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 9.1.** Tarihî Coğrafya Araştırmalarının Bilimsel Sistematik Açısından Tasnifi
- 9.2.** Tarihî Coğrafya Kaynaklarının Bilimsel Sistematik Açısından Tasnifi
- 9.3.** Tarihî Coğrafya Araştırmalarında Metot

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Tarihî coğrafya araştırmaları nasıl tasnif edilir?
- 2) Tarihî coğrafya kaynakları nasıl tasnif edilir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Tarihî Coğrafya Araştırmalarının Bilimsel Sistematik Açıdan Tasnifi	Bir araştırmanın tarihî coğrafya olup olmadığının tespiti	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihî Coğrafya Kaynaklarının Bilimsel Sistematik Açıdan Tasnifi	Tarihî coğrafya çalışmalarında kullanılacak tarihî coğrafya kaynaklarının tasnif edilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihî Coğrafya Araştırmalarında Metot	Tarihî coğrafya araştırmalarında izlenecek yolun belirlenmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Bilimsel sistematik tasnif
- Tarihî coğrafya araştırmaları
- Tarihî coğrafya kaynakları

Giriş

Tarihî coğrafya araştırmalarını birkaç yönden incelemek ve izah etmek gerekir. Bunun gerekliliğiyle ilgili izahı şu şekilde yapabiliriz. Her şeyden önce bu disiplinin araştırma sahasını çok iyi bilmek gerekir. Bir araştırma alanını çok iyi bilmek, konunun da sınırlarını bir şekilde tespiti son derece faydalı olmaktadır. Bu husus bilimsel araştırmaların sınırlandırılması düşüncesini akla getirmemelidir. Çünkü bu sınırlılık esas itibarıyla bilimsel bakımdan uzmanlıkla alakalıdır.

Tarihî coğrafya çalışmalarıyla ilgili bir diğer husus ise yapılmış olan çalışmaların gerçekten bir tarihî coğrafya araştırması olup olmadığıdır? Bu konuda bazı meselelerin açıklanması gerekmektedir. Zira her tarihî coğrafya adıyla yayınlanmış araştırma tarihî coğrafya olamayacağı gibi, adında tarihî coğrafya olmayan bir araştırmanın da esas itibarıyla tarihî coğrafya çalışması olabilmesi söz konusudur. Bu konuda yol gösterici olması açısından bir tasnif yoluna gitmek bizlere tarihî coğrafya araştırmalarının ve kaynaklarının çalışmalarımızda doğru yolda olup olmayacağımız hakkında fikir verecektir.

9.1. Tarihî Coğrafya Araştırmalarının Bilimsel Sistematik Açidan Tasnifi

a) Geçmişin coğrafyasını; bir başka deyişle geçmişte belli bir zamanı veya periyodu ve mekânı konu edinilen araştırmalar. Yani doğrudan tarihî coğrafya araştırmalarına yönelik çalışmalar. Geçmişe dair coğrafi çalışmalar.

b) Geçmişe ait verilerle belli bir mekân üzerinden günümüz verilerinin karşılaştırılması suretiyle yapılan araştırmalar.

c) Geçmişe ait verilerle günümüz verileri üzerinden meydana gelen değişimlerin neden ve sonuçlarına bakarak geleceğe dair tahminlerde bulunmak.

9.2. Tarihî Coğrafya Kaynaklarının Bilimsel Sistematik Açidan Tasnifi

a) Geçmişte yapılmış bilimsel değeri olan coğrafi kaynaklar.

b) Günümüzde yapılan tarihî coğrafya çalışmalarını içeren kaynaklar

c) Metodolojik olarak tarihî coğrafyanın nasıl yapılacağını metodolojik olarak izah eden kaynaklar.

Tarihî coğrafyacı her şeyden önce bir coğrafyacıdır ve ilk görevi her zaman kendisine coğrafyayı öğretmektir. Eğer tarihî malzemeyi başarılı bir biçimde kullanacaksa coğrafyacının özellikle her zaman aklında olan amaç ve modeline sahip olmalıdır. Nitekim bir görüşe göre de beşerî etütlerde tarihî gelişime büyük yer ayrılması ve meselelerin aynı zamanda tarihî coğrafya metodlarına göre ve tarihî coğrafya perspektifi içinde incelenmesi gerekir. Üstelik bir ihtisas dalı olarak tarihî coğrafyanın büyük ölçüde ihmal edilmiş olması, en az 6-7 bin yıldan beri meskûn olan Türkiye’de yerleşme ve topraktan faydalanma ile ilgili birçok problemlerin karanlıkta kalmasına veya etütlerin sathîliğine sebep olarak bir an önce giderilmesi gereken çok büyük bir eksiklik teşkil etmektedir⁷⁰.

Burada bahsedilen durumu daha iyi anlamak ve tarihî coğrafyanın konu yelpazesindeki genişliği vurgulamak için şu ana kadar yapılan bazı önemli çalışmaların planlarını vermekte yarar vardır⁷¹.

Tarihî coğrafyanın öncülerinden biri olan Henry Clifford Darby’nin 1936 yılında yayınladığı ve 14 bölümden oluşan, “*An Historical Geography of England Before AD (1800’den Önce İngiltere’nin tarihî coğrafyası)*”

1. Prehistorik Güney Britanya

⁷⁰ Eskikurt, A. 2005, a.g.m. 42.

⁷¹ Gümüüşü, O. 2010, a.g.e...183-190.

2. Roma Britanya'sının Beşerî Coğrafyası
3. Anglo-Saxon Yerleşmeleri
4. İskandinav Yerleşmeleri
5. İngiltere'nin Ekonomik Coğrafyası (1000-1250)
6. XIV. Yüzyılda İngiltere
7. Orta Çağ Yabancı Ticareti: Batı Limanları
8. Orta Çağ Yabancı Ticareti: Doğu Limanları
9. Leland'ın İngiltere'si
10. Camden'in İngiltere'si
11. XVII. Yüzyılda İngiltere
12. 1600-1800'lerde Bataklıkların Drenajı
13. XVIII. Yüzyılda İngiltere
14. Londra'nın Büyümesi (MS 1600-1800)

İkinci örneğimiz Ralph Hall Brown'un 1948 yılında yayınladığı "*Historical Geography of The United States-Birleşik Devletlerin tarihî coğrafyası*" adlı kitabı oluşturmaktadır. Kitap altı bölümden oluşmaktadır:

1. Kolonizasyon Dönemi
2. XIX. Yüzyıl Başlarında Atlantik Kıyıları
3. 1830'lara Kadar Ohaio Nehri ve Aşağı Büyük Göller Bölgesi
4. Yeni Kuzeybatı, 1820-1870
5. 1870'e Kadar Büyük Ovalar ve Bölgelerin Sınırlandırılması
6. 1870'e Kadar Rocky Dağlarından Pasifik Kıyılarına Oregon Ülkesi

Helmut Jager tarafından 1969 yılında yayınladığı "*Historiche Geographie-Tarihî coğrafya*" adlı kitabı metodolojik bir çalışmadır.

1. Tarihî coğrafyanın Amacı
2. Tarihî coğrafyanın Gelişimi

3. Bilimsel Sistemler İçinde tarihî coğrafyanın Yeri
4. Metotlar
5. Çalışma Yöntemi
6. Tarihî coğrafya Saha İncelemesi
7. Tarihi Tabii Coğrafya
8. Tarihi Kültür Coğrafyası
9. Tarihi Bölgesel ve Ülkeler Coğrafyası

Jean Brown Mitchell tarafından ilki 1975 yılında yayınlanan kitabı “*Historical Geography-Tarihî coğrafya*”dır.

1. Tarihî coğrafya Nedir?
2. Tarihî coğrafyanın Verileri
3. Yerleşme I: İnsanların İlk Yerleşmeleri
4. Yerleşme II: Çiftlik ve Köylerin Evrimi
5. Yerleşme III: Şehirler
6. Kırsal Kesimin Değişimi
7. Endüstrinin Değişen Coğrafyası
8. Taşımacılığın Değişen Coğrafyası
9. Tarihî coğrafyanın Coğrafi Sentez İçindeki Yeri

Robin Alan Butlin ve Robert A Dodgshon’un editörlüğünü yaptıkları “*An Historical Geography of Europe-Avrupa’nın tarihî coğrafyası*” adlı eser, 1999 yılında yayınlanmıştır.

1. Avrupa’nın Beşerî Coğrafyası: Prehistorik Bir Perspektif
2. Klasik Dünya
3. Avrupa’nın Sosyo-Politik Haritası 400-1500
4. Avrupa’da Kırsal Yerleşmeler 400-1500
5. Şehirler ve Ticaret 400-1500
6. 1490’dan Sonra Avrupa Dünyasının Genişlemesi ve Coğrafi Bilgi

7. Değişen Politik Harita: 1500'den Beri Coğrafya, Jeopolitik ve Avrupa Fikri
8. 1500'den Günümüze Nüfus ve Toplumdaki Değişmeler
9. 1500'den Beri Avrupa'nın Değişen Kültürel Coğrafyası
10. 1500'den Beri Kırsal Avrupa: Yenilik ve Değişim Sahası
11. 1500'den Beri Kırsal Avrupa: Gecikme ve Gelenek Sahası
12. Endüstriyel Değişim ve Proto Endüstrileşme Sorunu
13. 1740'tan Günümüze Endüstrileşme
14. 1500'den Beri Avrupa'da Şehirleşme
15. 1500'den Beri Ticaret ve Faaliyetlerde Değişim
16. Avrupa'nın Çevresel Tarihine Doğru

Son olarak ilk defa Türkiye'de yayınlanmış olan ve tarihî coğrafya metodolojisi hakkında bilgi veren; Osman Gümüşçü'nün "Tarihî coğrafya" adlı kitaptır. İlki 2006 yılında ikincisi ise 2010 yılında olmak üzere iki defa basılmış, 2008 yılında da TÜBA ödülü almıştır.

Giriş:

- 1- Coğrafya
- 2- Tarih
- 3- Paleocoğrafya
- 4- Coğrafya Tarihi
- 4.1- İlk Çağ'da Coğrafya
- 4.2- Orta Çağ'da Coğrafya
- 4.3- Yeni ve Yakın Çağ'da Coğrafya
- 4.4- Modern Coğrafyanın Türkiye'ye Girişi

Birinci Bölüm

- 1- Tarihî Coğrafyanın Tanımı
- 2- Tarihî Coğrafyanın Amacı ve Ögeleri

3- Tarihî Coğrafyanın Konusu ve Sınırları

4- Tarihî Coğrafyanın Coğrafya İçindeki Yeri ve Önemi

İkinci Bölüm

1- Dünya’da Tarihî Coğrafya

2- Türkiye’de Tarihî Coğrafya

3- Türkiye Tarihî Coğrafya Araştırmalarında Çağ Taksimi

Üçüncü Bölüm

Tarihi Coğrafyanın Kaynakları

1- Prehistorik/Tarih Öncesi Kaynaklar

2- Tarihî Kaynaklar

3- Genişleyen Tarihî Coğrafya Kaynakları

Dördüncü Bölüm

Tarihî Coğrafya Araştırmalarında Mekân

1- Doğal Ortam/Mekân/Çevre

2- Beşerî/Coğrafi Ortam

3- Tarihlendirme Teknikleri

Beşinci Bölüm

Tarihî coğrafya Araştırmalarında Metot

1- Konu-Yer-Zaman Tespiti ve Sınırlandırılması

2- Bibliyografya Araştırması

3- Arşiv Araştırması

4- Arazi Araştırması

5- Yerleşmelerin Lokalizasyonu

6- Haritaların Hazırlanması

7- Yazım Aşaması

9.3. Tarihî Coğrafya Araştırmalarında Metot

Tarihî coğrafya araştırmaları yapılırken ve yazılırken dikkat edilmesi gereken konulardan ilki, konu ele alınıp işlenirken hangi metoda bağlı kalınacağı tespit edilmelidir. Modern anlamda ülkemizde oldukça yeni bir çalışma sahası olan tarihî coğrafya, tanımından da anlaşılacağı gibi metot olarak daha çok modern coğrafya ilke ve metotlarına bağlıdır. Tarih ile coğrafyanın arasında bir yerde bulunan tarihî coğrafya, tarih bilimiyle ilgili diğer bilimlerin metotlarından da faydalanmaktadır. Başka ifade ile temelde tarihî coğrafya, modern coğrafya ilke ve yöntemlerinden faydalanılarak yapılabilir. Ama başta kaynaklar olmak üzere ilke ve yöntemler konusunda da tarih ve diğer ilgili bilimlerden de yararlanır. Bir husus yeniden vurgulanırsa elbette belirtildiği üzere tarihî coğrafya, modern coğrafya ilke ve yöntemlerinden faydalanılması ile tarihten tamamen ayrılmaktadır⁷².

Tarihî coğrafya üzerine hazırlanmış eserlerin birçoğunda metodolojik bilgiler verilmiş ve her araştırmacı en iyi yöntemi kendince açıklamaya çalışmıştır. Aynı şekilde. Konuya bu açıdan yaklaşan Helmut Jager, tarihî coğrafyayla ilgili araştırmalarda uygulanacak metotları altı grupta toplamaktadır⁷³.

1- Kademeli gelişim (porgresif) metodu: Kültür alanlarındaki olaylar, her zaman yükselen bir yönde gelişme göstermez, bilakis geriye doğru bir gelişmeyi karakterize eder. Terk edilmiş alanların tetkiki bize bu hususta bazı fikirler verebilir. Bundan sonra yeni zamanlar hakkında bazı olaylar izah edilebilir. Bu metotta eski zamanlardan yeni zamanlara olan hadiselerin tetkikinin ilerletilmesi ve oradan da yeni öğelerin genetik açıklamasına gidilebilir.

2- Küçültme veya indirgeme (reduktif) metodu: Bu yöntemde coğrafi olay ile geniş bir zaman aralığında bir intibak vardır ve bu gelişme devresinde bulunur. Coğrafi alanda bugünkü ya da geçmişteki vaziyetin genetik açıklanmasıyla onun geçmişteki özelliği tespit edilirse onun oluşumu açıklanır. Ya da geçmişteki alanda yer alan coğrafi elementlerden geçmişteki alana gidilebilir.

3- Tipolojik metot: Bu metottan hareketle, alansal gelişme dönemlerinin önemli formları belirlenir. Örneğin, küçük tarla parçalarından oluşan bir parsellik blok şekilleri ya da ayrılmaz çevre çizgisine sahip ve dağlarla çevrilmiş alanlar, Akdeniz dışı Avrasya'da endüstri öncesi zaman fazının alansal şeklidir. Toplu köyler kaidesiz, yüzeyi sıkışık imar planı ile her defasında Avrupa'nın uzun gelişme devresinin geç formları.

4- Karşılaştırma (komparative) metodu: İyi gözlenebilen eskinin korunmuş olduğu bir alandaki tetkik sonuçlarını, başka bir alanda aynı tiplerin araştırılmasında kullanmak mümkündür. Bu yönüyle tipolojik metodu kullanılır. Karşılaştırma metodu, analogi (hazır durum) metodudur. Bu metotta, bir yerdeki formların testi ile bir başka yerdeki formlar belirlenmeye çalışılır ve karşılaştırılırlar.

⁷² Gümüştü, O. 2010, a.g.e.. 335.

⁷³ Gümüştü, O. 2010, a.g.e.. 338.

5- Enine ve boyuna kesitlerle tetkik metodu: Bu metot grubu ise sonuçların ifadesi metodudur. Alandaki tetkiklerin bilimsel ifadesi yapılmalıdır. Çünkü bir bilimsel ifade, diğer bir çalışmaya temel teşkil edebilir. tarihî coğrafya, yalnız bir zaman için yapılmamalı, bilakis bir alandaki süreç içerisindeki değişkenliği tasvir etmelidir. Yani sahanın alansal tarihinin tasviri yapılmalıdır. Eğer bu mümkünse birçok zaman analizinde bir alandaki olayların mekânsal alanlar ile bağlantı içerisinde tetkiki yapılarak ifade edilmelidir. Enine tetkik, alansal durum üzerinde geçmişteki doğru tanzimdir. Boyuna tetkik ise onun alansal tarihidir. Onun varlığı, geçmişin ya da bugünün açıklamasını kullanır ve onun genetik tetkikine hitap edebilir.

6- Formal ve fonksiyonel tetkik metodu: Genetik tetkik, tarihî coğrafyada formal ve fonksiyonel tetkikten önce gelir. Onlar günümüz coğrafyasında olduğu gibi önemli bir rol oynar. Her araştırmanın gerisinde, tarihî coğrafya elemanlarının düzenli bir tanıtımı gerekir. Onu münasebet sistemi içerisinde, elemanların durumu ya da coğrafi alanların etki yapısı sorusu izler. Bir başka kelime ile onun fonksiyonu söner. Bunun yanında fonksiyon ile form arasındaki temalar açıklanır. Çünkü sık sık kesintisiz fonksiyonları saklamak, sonuç olarak uzun gelişme içerisindeki fonksiyonlarda birçok aynı elementin bir diğeri ile bağlantısı vardır⁷⁴.

Netice itibarıyla bütün bu bilgiler ışığında söylemek gerekirse; “doğal ortam-insan arasındaki etkileşimi nedensellik-dağılıp ve karşılaştırma” ilkelerine bağlı kalmak suretiyle yapılan tarihî coğrafya çalışmaları, genel olarak şu aşamalardan geçerek tamamlanır:

1. Bibliyografya çalışması
2. Arşiv çalışması
3. Arazi çalışması
4. Sentez ve Analiz

Genel olarak bu çerçeveye bağlı kalınacak olmasına rağmen biraz ayrıntıya girildiğinde diğer birkaç aşamanın da göz önüne alınması gerekmektedir. Buna göre herhangi bir konuda yapılacak olan bir tarihî coğrafya araştırması aşağıdaki aşamaları gerektirir⁷⁵.

- 1- Konu – Yer – Zaman tespiti ve sınırlandırma
- 2- Bibliyografya araştırması
- 3- Arşiv araştırması
- 4- Arazi araştırması

⁷⁴ Gümüştü, O. 2010, a.g.e.. 338-339.

⁷⁵ Gümüştü, O. 2010, a.g.e.. 340-379.

5- Yerleşmelerin lokalizasyonu

6- Haritaların hazırlanması

7- Yazım aşaması

Uygulamalar

- 1) GemiŖte yapılmıŖ bir coğrafi araŖtırmayı inceleyiniz.
- 2) Günümüzde yapılmıŖ bir tarihî coğrafya araŖtırmasını inceleyiniz.
- 3) Metodolojik olarak tarihî coğrafya alanını izah eden bir eseri inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Geçmişte yapılmış bir coğrafi araştırma nasıl bir tarihî coğrafya kaynağı olarak düşünülebilir?
- 2) Günümüzde yapılan tarihî coğrafya araştırması coğrafi bir çalışma mıdır?
- 3) Tarihî coğrafya çalışmalarında metodolojik yaklaşım ne ifade eder?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, tarihî coğrafya araştırmalarını ve kaynaklarını bilimsel sistematik açıdan tasnif edilmesi ve bu bilgiler ışığında tarihî coğrafya çalışmalarının içerik ve konu açısından değerlendirilebilmesiyle ilgili bilgi verilmiştir. Uluslararası ve Türkiye’den örnekler verilerek yapılan çalışmaların içerikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu suretle öğrencinin tarihî coğrafya bakış açısının kazandırılması hedeflenmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi kesinlikle bir tarihî coğrafya araştırması niteliği taşır?
- a) Günümüz coğrafi verilerinin bulunduğu bir çalışma
 - b) Geçmişe ait verilerin bulunduğu bir çalışma
 - c) Geçmişe dair coğrafi çalışmalar
 - d) Saha çalışmaları
 - e) Doktora tezleri
- 2) Geçmişin coğrafyası ne demektir?
- a) Tarihî coğrafya
 - b) Matematik coğrafya
 - c) Coğrafyanın tarihi
 - d) Bilim tarihi
 - e) Bilimsel tarih
- 3) Aşağıdakilerden hangisi kesinlikle bir tarihî coğrafya kaynağı niteliği taşır?
- a) Günümüzde yapılmış bilimsel değeri olan kaynaklar
 - b) Eğitim açısından önemli kaynaklar
 - c) Tarihe ait bilimsel değeri olan kaynaklar
 - d) Geçmişle alakalı bilimsel değeri olan kaynaklar
 - e) Geçmişte yapılmış bilimsel değeri olan coğrafi kaynaklar
- 4) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafyayla ilgili araştırmalarda uygulanabilecek bir metot olamaz?
- a) Kademeli gelişim metodu
 - b) Küçültme metodu
 - c) Tipolojik metot
 - d) Formal ve fonksiyonle metot

e) Jeolojik metot

5) Aşağıdakilerden hangisi tarihî coğrafya çalışma aşamalarından biri değildir?

a) Bibliyografya çalışması

b) Arşiv çalışması

c) Sondaj ve analiz

d) Arazi çalışması

e) Sentez ve analiz

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Tarihî coğrafyacı her şeyden önce bir

7) Tarihî coğrafya araştırmaları yapılırken ve yazılırken dikkat edilmesi gereken konulardan ilki, konu ele alınıp işlenirken hangi bağlı kalınacağı tespit edilmelidir

8), alansal durum üzerinde geçmişteki doğru tanzimdir.
..... ise onun alansal tarihidir.

9), modern coğrafya ilke ve yöntemlerinden faydalanılarak yapılabilir.

10) İlk defa Türkiye’de yayınlanmış olan ve tarihî coğrafya metodolojisi hakkında bilgi veren; Osman Gümüşçü’nün “..... “ adlı kitabıdır.

Cevaplar

1) c, 2) a, 3) e, 4) e, 5) c, 6) coğrafyacıdır, 7) metoda, 8) Enine tetkik/Boyuna tetkik, 9) tarihî coğrafya, 10) tarihî coğrafya.

10. TARİHÎ COĞRAFYADA DÜŞÜNME BECERİLERİ I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 10.1.** Düşünme Nedir?
- 10.2.** Düşünme Becerisi
- 10.3.** Neden Düşünme Becerileri?

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Düşünme nedir?
- 2) Düşünme becerisi nedir?
- 3) Neden düşünme becerilerine ihtiyaç duyulur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Düşünme Nedir?	Bilimsel bazda düşünmeyi kavrar	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Düşünmeyi Geliştirmek	Bilimsel düşünmeyi geliştirir	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Düşünme Becerisi	Düşünme becerisi kavramını izah eder	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Neden Düşünme Becerileri?	Düşünme becerileri gerekliliğini izah eder	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Düşünme
- Düşünme becerisi

Giriş

Tarihî coğrafya bilimine kaynaklık eden coğrafya ve tarih disiplinlerinin her biri geniş bir tabana yayılmışlardır. Bu suretle konunun izahı düşünme becerileriyle ilgili hususları dikkate almakla başlamak gerekir. Her iki bilimin düşünme becerilerine sahip olmak ve bu iki bilimin sentezlenerek geçmişin coğrafyasını ya da geçmişe ait verilerle coğrafi meseleleri çözümlmek için düşünme becerilerine sahip olunmalıdır.

10.1. Düşünme Nedir⁷⁶?

Düşünme, olay ve nesneler yerine onların simgelerini (sembol) kullanarak yapılan zihinsel bir işlev ve sorunlara çözüm arama yoludur. Düşünmede imgeleme, kavram oluşturma, karşılaştırma yapma, sonuç çıkarma, soyutlama ve yargılama gibi süreçler vardır.

Düşünme öğretilabilir ve geliştirilebilir. Öğretimin de temel amacı bu olmalıdır. Eleştirel çok yönlü düşünme yetisi olmayan bir toplum hoşgörüsüz olur. Düşünmenin öğretilmesi için öğrenciye okuma sevgisi aşılanmalı ve düşünmeye ağırlık veren bir ders programı düzenlenmelidir. Öğrenciye düşünmeyi öğretmenin ve onu etkinliğe yönlendirmenin tek yolu onun dünyasına girebilme, etkilendiği, ilgi duyduğu alanları öğrenme, kısaca öğrenciyle diyalog geliştirmektir.

Düşünme gelişimi programları yeni düşüncelerin üretilmesi, sorunlara çözüm bulunması, olası yaşanabilecek sorunların önlenmesi ve yaşamın daha da kolaylaştırılması için gerekli donanımın oluşturulmasında zemin hazırlar.

İlköğretim çağında çocuğa kazandırılması gereken becerilerin başında yapıcı, yaratıcı, eleştirici düşünme yeteneği kazanabilme, geliştirebilme, araştırma, inceleme, gözlem ve deney sonuçlarını söz, yazı, resim, şekille gösterme yorumlayabilme, genelleyeabilme gibi beceriler gelir.

Düşünmenin ayrı bir ders olarak okutulduğu programlar “*düşünme üzerine düşünmeyi*” esas alır. Bu programlar, öğrencilerin düşünme stratejilerini anlamalarını ve nerede, niçin hangi stratejinin kullanılacağını öğretmeyi hedefler. Problem çözme sürecini anlamak en sık kullanılan düşünme becerilerini geliştirme yöntemidir. Problem çözme alıştırmalarında öğrenciler ihtiyaç duyulan bilgiyi, bir eylem planı hazırlamayı, eylemi gerçekleştirirken kendilerini izlemeyi, gerektiğinde geri dönüp eylem planlarını düzeltmeyi ve sonucu değerlendirmeyi öğrenirler. Burada amaç problem çözmekten çok problem çözme sürecini anlamaktır.

Düşünmeye alışmamış bir toplumda, düşünmeyi öğrenme ve öğretme kolay değildir. Düşünmeyi bilmeyenler, önemini ve gerekliliğini kavrayamayanlar, kendi adlarına düşünen birilerini bulup ona uyarlar. Bu tehlikeden kurtulabilmek için kendi kendine düşünebilen bireylerin oluşturduğu toplumlara ihtiyaç vardır.

Öğrenci merkezli öğretim uygun strateji, yöntem, teknik, taktik, araç-gereç, materyal ve ortamların yanı sıra bu konuda belirli yeterlik düzeyine ulaşabilmiş öğretmenlerle birlikte kullanıldığında özgüvenini kazanmış, tüm yeteneklerini üretim için işe koşabilecek katılımcı; üretirken ve tüketirken birlikteliği esas alan olumlu, uyumlu, doyumlu, içten güdülenmiş, saygılı, özverili bireylerin yetişmesi gerçekleştirebilir. Bu yeterliklere ulaşmış olan bireylerde uluslararası rekabet gücü üstün bir toplumun sürekliliğini sağlayabilirler.

⁷⁶ Komisyon, 2012, Düşünme Becerileri Dersi Öğretim Programları, MEB, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Program Hazırlama Komisyon Raporu, İstanbul.

Böylece kalıcı, izi unutulmayan, öğrendiklerini gerektiğinde etkin kullanılabilen öğrenmeye arzulu bireylerle donanmış bir toplumu da rahatlıkla gerçekleştirmek söz konusu olabilir.

Düşünmek insanoğlunun doğuştan sahip olduğu en temel beceridir. İnsanın en büyük başarısı, kendinde bulunan bu beceriyi tanıması ve kullanmayı öğrenmesidir. Karşılaşılan bir engeli aşmak, sorunları çözmek için insanlar düşünmeye başvurur, düşünmeye çalışır, düşünmeyi denerler. Düşünme, Eflatun ve Aristo döneminden başlayarak günümüze kadar pek çok bilgin ve bilim adamı tarafından tanımlanmış, ancak üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Düşünme tanımlarından bazıları şu şekildedir. Düşünme, duyum, izlenim ve tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu, karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisidir. Düşünmek ise; bir sonuca varmak amacıyla, bilgileri incelemek, karşılaştırmak, aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihni yetiler oluşturmak, muhakeme etmek olarak tanımlanabilir. Düşünme lisan olarak kullanıldığında bireyin zamanda, mekânda var olan ya da her ikisinde de var olmayan yer, kişi ve olaylar hakkında kendi kendisiyle konuşmasını ve bunlara tepkide bulunmasını sağlar. Bu tepkide bulunma davranışı düşünme olarak adlandırılabilir. Düşünme, insan çabasını belli bir amaca ya da sonuca yöneltir. Kavramların oluşmasında ve gelişmesinde, her gelişen kavramın birey için anlam kazanmasında rol oynar. Düşünme; hem bireylerin hem toplumların güvenilir ve sürekli bir yasayış biçimine kavuşmaları için gerekli ortamı hazırlar ve bu ortamın sürekliliğini sağlar. Bugün çağdaş dünyadaki hızlı değişim, bireylerin kişisel niteliklerinin yükseltilmesini ve düşünme becerilerini geliştirmesini zorunluluk hâline getirmiştir. Bu nedenle hem okulda, hem de günlük yaşamda eleştirel ve doğru düşünme becerilerine yaşam boyu gereksinim duyulmaktadır⁷⁷.

10.2. Düşünme Becerisi⁷⁸

Düşünmeyi geliştirmeye yönelik eski zamanlardan bugüne kadar birçok görüş ve çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda bireylerin düşünme yetisini etkili bir hâle getirerek yaşam kalitelerini arttırmak ve insanın doğayı, kendini, çevresini daha iyi bir iyi şekilde anlamasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Düşünme bir beceri olarak ele alınmış ve düşünme becerilerine yönelik birçok tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalardan en kapsamlı olanı Lipman (2003)'ın tanımıdır. Lipman (2003), düşünme becerilerinin; özel becerilerden genel becerilere, mantıksal akıl yürütme yeterliliğinden birbirinden uzak benzerlikleri zekice algılayabilme yeterliliğine, tüm bölümler içinde ayırıştırabilme kapasitesinden tesadüfî kelime veya düşüncelerin bir araya gelerek bir bütün oluşturma kapasitesine, sürecin nasıl oluşacağına ilişkin tahmin yürütme becerisinden tek yönlü ve benzer durumları ayırt edebilme becerisine, eşsiz ve benzersiz yönleri belirlemeden geçerli kanıtlar ve ikna edici nedenleri ortaya koymadan düşünceleri ve kavramları oluşturmaya kolaylaştırmaya, alternatif olasılıkları keşfetme gücünden sistematik ve genel hayalleri keşfetmeye, problem çözme kapasitesinden problemlerle ortaya çıkan engelleri atlatma

⁷⁷ Çekin, A. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:1, sf.25-46, Amasya. (26-27)

⁷⁸ Tok, E., Sevinç, M. 2010, “Düşünme Becerileri Eğitiminin Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi”, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 27, sf.67-82, Denizli.

kapasitesine, değerlendirme becerisinden yeniden değerlendirme kriteri oluşturma becerisine uzandığını düşünme becerilerinin birçok yönü olduğunu ve kişiye göre farklılık gösterdiğini, çünkü her insanın zekâ işlevlerinin farklı olduğunu ve buna göre de düşünme becerilerinin farklı şekillerde ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Sternberg ve Grigorenko (2000)'ın tanımı da Lipman'ın tanımı ile benzer yönler taşır. Düşünme becerilerini üç şekilde tanımlar: Analitik düşünme, yaratıcı düşünme, uygulamalı düşünme. Analitik düşünme bilgiye dayalı problem çözme ve karar vermeyi içerir. Yaratıcı düşünme problemler üstüne alışılmadık seçenekler ve karar oluşturmaya içerir. Uygulamalı düşünme günlük problemlere bu becerilerin uyarlamasını içerir. Görüldüğü gibi düşünme becerileri kendi içinde alt ve üst düzeyde birçok beceriyi kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Düşünme becerilerini geliştirmeye ilişkin görüşlerle beraber eğitim anlayışları da bu görüşlere göre şekillenmiştir. Bu arayışlar içinde düşünme becerileri programında kullanılan en etkili yöntemlerden biri düşünme temelli sorgulama yöntemidir. Çünkü düşünme temelli sorgulama yöntemi ile öğrencilerin, soru sorma yetisi ve merakı artar, yargıya varmaları daha sağlıklı olur, sonuçlara ulaşma konusundaki becerileri gelişir, önyargılarla hareket etmeleri azalır, farklı bakış açılarını görerek mantıklı bir sonuca varma eğilimleri artar, yaratıcı düşünme ile yeni fikirler oluştururlar⁷⁹.

10.3. Neden Düşünme Becerileri⁸⁰?

- Eğitimin her kademesinde öğrencilere, zekâ ve yetenekleri doğrultusunda düşünme becerileri kazandırılmalıdır.
- Üst düzey düşünme becerilerin geliştirilmesi için okul öncesinden itibaren öğrencilere düşünmeyi öğretmek gerekir.
- Bilgi yükleme yerine, bilgiyi kullanma ve bilgiyi üretmeyi amaçlayan eğitim programları geliştirilmelidir. Eğitim programlarında düşünme becerilerine yer verilmeli, uygun öğretim uygulamalarıyla öğrencilerin düşünme becerilerinin geliştirilmesi öngörülmektedir.
- Düşünme becerileri öğrencilere maksimum düzeyde zihinsel gelişme olanağı sağlar ve demokratik tutum ve davranışları kazandırır.
- Öğretim kademelerinin tamamında eğitim uygulamaları, öğrencilerin düşünme yeteneklerini geliştirmeyi merkeze alacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.
- Öğretimin, problem çözme, eleştirel düşünme, analiz etme, sentez, karar verme, ilişkilendirme, soyutlama gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirmek için; konular diğer disiplinlerle ve günlük yaşamla ilişkilendirilerek verilmelidir.
- Düşünme becerileri dersinde Benzerlikler ve Ayrılıklar, Serileme, Sınıflandırma ve Analoji gibi bilişsel becerileri geliştirecek etkinliklere yer verilmektedir.

⁷⁹ Fisher, R. (2005), Teaching Thinking (2nd edition). Continuum Books pp.22, London.

⁸⁰ Komisyon, 2012, a.g.e..

Uygulamalar

- 1) Bilimsel bazda düşünme konusunda araştırma yapınız.
- 2) Düşünmeyi geliştirmenin yollarını araştırınız.
- 3) Belli bir alanda düşünme becerisiyle ilgili çalışmaları inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Coğrafi düşünce sistemi nedir?
- 2) Coğrafya ve tarihî coğrafya alanlarında düşünmeyi geliştirmek için neler yapılabilir?
- 3) İncediğiniz çalışmalar, coğrafya ve tarihî coğrafya alanlarında uygulanabilir mi?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, bilimsel temelli düşünme hareketine katkı yapan hususlar hakkında bilgi verilmiştir. Düşünmenin tanımı ve geliştirilmesiyle ilgili tanımlamalar yapılmıştır. Düşünme becerileri hakkında bilgi verilerek bilimsel bazda neden düşünme becerilerinin olması gerektiği hakkında cevaplar aranmıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi düşünme süreciyle ilgili değildir?
 - a) Düşünmede imgeleme
 - b) Kavram oluşturma
 - c) Kökleme
 - d) Karşılaştırma yapma
 - e) Sonuç çıkarma
- 2) Düşünmeyle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Düşünmeyi herkes yapamaz.
 - b) Düşünme öğrenilmez.
 - c) Düşünme öğretilemez.
 - d) Düşünme öğretilir.
 - e) Düşünmek sakıncalıdır.
- 3) Beceriyle ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Düşünme insanın en temel becerisidir.
 - b) Düşünme becerisi tüm canlılarda vardır.
 - c) Düşünme becerisi tanımlanamaz.
 - d) Düşünme becerilerine ihtiyaç yoktur.
 - e) Düşünme becerisi gereksizdir.
- 4) Aşağıdakilerden hangisi düşünme becerileriyle ilgili yanlıştır?
 - a) Eğitimin her kademesinde düşünme becerileri kazandırılmalıdır.
 - b) Okul öncesinden itibaren düşünme becerilerini geliştirmek gerekir.
 - c) Düşünme becerileri öğrencilere gereksiz zaman kaybı yaratır ve geriletir.
 - d) Düşünme becerileri öğrencilere maksimum düzeyde gelişme olanağı sağlar.
 - e) Bilgi yükleme yerine bilgiyi kullanan ve üreten programlar geliştirilmelidir.

5) Aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

a) Düşünme, Eflatun ve Aristo döneminden başlayarak günümüze kadar pek çok bilgin ve bilim adamı tarafından tanımlanmış, ancak üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.

b) Düşünme, duyum, izlenim ve tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu, karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisidir.

c) Düşünme lisan olarak kullanıldığında bireyin zamanda, mekânda var olan ya da her ikisinde de var olmayan yer, kişi ve olaylar hakkında kendi kendisiyle konuşmasını ve bunlara tepkide bulunmasını sağlar.

d) Düşünme, insan çabasını belli bir amaca ya da sonuca yöneltir. Kavramların oluşmasında ve gelişmesinde, her gelişen kavramın birey için anlam kazanmasında rol oynar.

e) Düşünme, toplum içinde uyum dışı davranışı teşvik eden negatif bir süreçtir. Bu süreç öğrencilerin çok tercih ettiği bir sistem değildir.

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) Eğitimin her kademesinde öğrencilere, zekâ ve yetenekleri doğrultusunda kazandırılmalıdır.

7) Üst düzey düşünme becerilerin geliştirilmesi için okul öncesinden itibaren öğrencilere gerekir.

8) öğrencilere maksimum düzeyde zihinsel gelişme olanağı sağlar ve demokratik tutum ve davranışları kazandırır.

9) bilgiye dayalı problem çözme ve karar vermeyi içerir.

10) problemler üstüne alışılmadık seçenekler ve karar oluşturmaya içerir.

Cevaplar

1) c, 2) d, 3) a, 4) c, 5) e, 6) düşünme becerileri, 7) düşünmeyi öğretmek, 8) Düşünme becelireli 9) Analitik düşünme, 10) Yaratıcı düşünme.

11. TARİHÎ COĞRAFYADA DÜŞÜNME BECERİLERİ II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 11.1.** Coğrafya Eğitiminde Beceriler
- 11.2.** Coğrafi Becerilerin Yararları ve Kullanım Alanları
- 11.3.** Tarih Eğitiminde Düşünme Becerileri
- 11.4.** Tarihî Coğrafyada Düşünme Becerileri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Coğrafi beceri ne demektir?
- 2) Coğrafi becerilerin yararları nelerdir?
- 3) Tarih eğitiminde düşünme becerilerini sıralayınız.
- 4) Tarihî coğrafyada düşünme becerileri hangileridir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Coğrafya Eğitiminde Beceriler	Coğrafya eğitiminde becerilerin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Coğrafi Becerilerin Yararları ve Kullanım Alanları	Coğrafi becerilerin rolü ve öneminin öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarih Eğitiminde Düşünme Becerileri	Tarih eğitiminde becerilerin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Tarihî Coğrafyada Düşünme Becerileri	Tarihî coğrafya anlayışıyla düşünme becerilerinin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Coğrafi düşünme becerileri
- Tarihî düşünme becerileri
- Tarihî coğrafya düşünme becerileri

Giriş

Bu bölümde, tarihî coğrafya alanında öğrenim görürken bu konuda düşünmeyi ve düşünme becerilerini edinmenin yeri hakkında bilgi verilmiştir. Bütünlük sağlanabilmesi açısından başta coğrafya eğitiminde becerilerin kazanılması olmak üzere, tarih eğitiminde düşünme becerileri ve nihayet tarihî coğrafyada düşünme becerilerinin kazandırılması hedeflenerek konu izah verilmiştir.

11.1. Coğrafya Eğitiminde Beceriler⁸¹

Son yıllarda eğitimin her alanında ve seviyesinde yaygın bir şekilde kullanılan beceri kavramı “herhangi bir etkinliği sürekli olarak belli bir yeterlik düzeyinde yapabilmek” olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Bloom tarafından kodlanarak birbirinin ön koşulu olacak şekilde sıralı sınıflara ayrılmış olan bilişsel beceriler, eğitim çalışmalarında becerilerin, ders programlarının ayrılmaz parçası olmasına ve daha önce belirlenmiş beceri içeriği ve beceri alanlarına yenilerinin eklenmesine yol açmıştır.

Coğrafya eğitiminde, alan özelliklerini yansıtan beceriler vardır. Coğrafya eğitiminde beceri konusundaki çalışmalar, özellikle 1960’lardan itibaren hızlanmış, kullanılacak beceriler ve bunların çeşitli sınıf düzeylerine göre sıralanışının (hiyerarşi) belirlenmesine yönelik temel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde “coğrafi beceriler” coğrafya eğitiminde önemli araştırma ve uygulamaların yapıldığı bir alan hâline gelmiştir.

Coğrafi beceriler, Karabağ tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Coğrafi beceriler harita ve saha çalışmaları ile ilgili etkinlikleri içerir. Bu bağlamda başlıca beceriler; plan, harita, küre, atlas, koordinatlar, sembol kullanımı, yön tayini olarak belirlenebilir. Giderek yaygınlaşan ve önemi artan bilgisayar kullanımı da coğrafi beceriler içerisinde değerlendirilebilir”(Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gibi). Karabağ tarafından sıralanan bu becerilere, teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeni çalışmalar yapıldıkça yeni becerilerin, tekniklerin kavram ve soruların eklendiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Kısacası beceriler, devamlı gelişim hâlinde olan bir süreci içermektedir.

Coğrafya eğitiminde bilginin kullanılması ve bilgiye dayalı kararlar almak için geniş bir beceri yelpazesine ve bunların uygulamalarına ihtiyaç vardır. O nedenle coğrafi becerilerin kazandırılmasına geçmeden önce öğrencilere beş temel sorgulama becerisinin kazandırılması gerekmektedir. Sorgulama becerileri, “Yaşam İçin Coğrafya: Amerikan Ulusal Coğrafya Standartları, 1994 (Geography for Life: National Geography Standards Project, 1994)” adlı çalışmada coğrafi becerilerin gerçekleştirilmesi için adeta bir ön koşul olarak ele alınmıştır. Bu sorgulama becerileri şu şekildedir:

1. Coğrafi sorular sorma
2. Coğrafi bilgi kazanma
3. Coğrafi bilgileri düzenleme
4. Coğrafi bilgileri analiz etme
5. Coğrafi sorulara cevap verme

⁸¹ Demiralp, N. 2006, “Coğrafya Eğitiminde Harita ve Küre Kullanım Becerileri”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, cilt:4, sayı: 3, sf.323-343, Ankara.

Gersmel de “Yaşam İçin Coğrafya: Amerikan Ulusal Coğrafya Standartları, 1994 (Geography for Life: National Geography Standards Project, 1994)” adlı çalışmaya paralel olarak coğrafi becerileri iki ana bölüme ayırmıştır. Bunlardan birincisini diğer bilim dallarının da yararlandığı beceriler olan genel beceriler, ikincisini ise coğrafya bilimine çok önemli katkılar yapan özel beceriler (coğrafi beceriler) olarak değerlendirmiştir. Gersmel’e göre yukarıda sıralanan sorgulama becerileri genel becerilerdendir. Hart ve Dunbar tarafından daha çok coğrafi beceri olarak kabul edilen çalışmalar yapılmış ve coğrafya öğretiminde kullanılabilecek “beceriler listesi” beş başlıkla belirlenmiştir. Hart ve Dunbar’ın çalışmalarının, Geography for Life’de belirlenen coğrafi beceriler ve bunların mantığına uygunluk gösterdiği görülmektedir. Harte yukarıdaki coğrafi becerilere yenilerini ekleyerek çeşitli coğrafya konularında hangi becerileri kullandığını ve nasıl uygulama çalışmaları yaptığını “Essential Geography For Middle Secondary Skills” adlı eserinde ayrıntılı olarak göstermiştir. Harte, bu çalışmaların tüm coğrafya konularına ve öğretimin her kademesindeki öğrencilere aşamalı bir şekilde uyarlanabileceğini vurgulamaktadır.

11.2. Coğrafi Becerilerin Yararları ve Kullanım Alanları⁸²

“Yaşam İçin Coğrafya: Amerikan Ulusal Coğrafya Standartları, 1994 (Geography for Life: National Geography Standards Project, 1994)” adlı çalışmada coğrafi becerilerin bize neler sağladığı ve nerelerde kullanılabileceği üzerinde durulmuştur. “Coğrafi beceriler, bize coğrafi olarak düşünmek için en gerekli araçları ve teknikleri sağlar. Bu araçlar ve teknikler, yeryüzündeki fizikî ve beşerî faaliyetleri ve süreçleri anlamakta coğrafyanın farklı yaklaşımına veya coğrafi bakış açısına temel oluşturmaktadırlar. Biz coğrafi becerileri, hayatımızla ilgili bazı kararları verirken kullanırız. Nerede ev alınacak veya kiralanacak, nerede iş bulunacak, işe veya arkadaşların evlerine nasıl gidilecek, mağazalar nerede, tatile veya okula nereye gidilir? gibi. Bütün bu kararlar, planlama ve coğrafi bilgi sistemini kullanma becerisine sahip olmayı gerektirir. Günlük kararlar ve toplumsal aktiviteler, çevre ve sosyal konular hakkında sistematik olarak düşünebilmek için birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Toplumsal kararlar; hava, su, toprak kirliliği veya yerel konular ile ilgilidir. Örneğin; sanayi tesislerinin, okulların ve konutların nereye kurulacağı gibi konular aynı zamanda coğrafi bilgi sistemini kullanmayı ve bu beceriye sahip olmayı gerektirir. İş ve yönetim kararları; süpermarket veya bölgesel havaalanı için en iyi yerin seçimi, kaynakların kullanımı veya uluslararası ticaret gibi konular coğrafi bilginin analizini içerir”. Coğrafi beceriler geniş bir yelpazeyi içerdiği ve günlük yaşamın hemen her alanında karşılaşılabilecek sorunların çözümünde kullanılabileceği için yaşamı kolaylaştıran ve yaşam için gerekli olan becerilerdir.

Coğrafi becerilerin hayatımızın hangi alanlarında kullanılabileceğine ve hayatımızı nasıl etkileyeceğine dair görüşler National Geography Standards’da şöyle ifade edilmektedir: “Coğrafi beceriler, mantıklı politik kararlara varmamıza yardımcı olurlar. Bu kararların konuları, yabancı ilişkilerin değerlendirilmesini, uluslararası ekonomi politikasını veya yerel bölgelere ayırma ve arazi kullanımını içerse de coğrafi beceriler; bilgi

⁸² Demiralp, N. 2006, a.g.m.

toplamamızı, analiz etmemizi, bu bilgilere dayanan sonuçlara ve bir dizi aktivitenin üzerine mantıklı karara varmamızı sağlar. Coğrafi beceriler, toplum politikası hakkında; hem ona karşı, hem de onun yanında yer alarak etkili sunumlara ve gelişmelere de yardımcı olur.” Coğrafi becerilerin kişisel ve toplumsal hayatımızda kullanımı çağdaş ve akılcı çözümler üretmemize katkıda bulunmaktadır. Coğrafi beceriler, politikadan çevre korunmasına kadar geniş bir yelpazede kullanım alanı bularak yaşadığımız dünyayı daha doğru anlamamıza ve değerlendirmemize de katkı sağlamaktadır.” Beceriler, etrafımızdaki dünyayı anlamamıza yardımcı olması için kullandığımız araçlardır. Coğrafya çalışmasında, beceriler, sadece doğal dünyayı anlamamıza değil bununla birlikte su ve enerji gibi doğal kaynakların yanlış kullanımıyla şekillendirilmiş dünya, kentsel büyüme ve kentleşmede görüldüğü gibi insanların yayılması gibi insanlar tarafından yaratılmış dünyayı anlamamız için bizlere yardımcı olur. Coğrafi becerilerin kullanımı ile doğal dünyayı anlamak kolaylaştığı gibi doğanın yanlış kullanımı ile ortaya çıkan çevre sorunlarının giderilmesi için çeşitli çözümler üretmek de mümkün olmaktadır.

11.3. Tarih Eğitiminde Düşünme Becerileri⁸³

Kronolojik Düşünme Becerisi

Kronolojik düşünme tarih biliminin temelidir. Kronoloji, olayların ne zaman meydana geldiği ve hangi sırayla meydana geldiğidir. Öğrencilerin kronoloji becerisi olmadan olaylar arasındaki ilişkileri incelemesi veya tarihte sebep-sonuç ilişkilerini açıklaması imkânsızdır. Kronoloji, tarihsel düşünmeyi düzenleyen zihinsel bir yapı işlevi görür.

Tarihsel Kavrama Becerisi

Tarihsel metinlerin en belirleyici özelliklerinden biri de tarihî olayları inandırıcı bir şekilde yeniden düzene koymasındır. Bunun da ötesinde, tarihsel metinler tarihin akışı içindeki insanların eğilimlerini, karşılaştıkları sorunları yaşadıkları karmaşık dünyayı açıklama gücüne sahiptirler. Öykü, biyografi, otobiyografi ve benzeri tarihsel metinleri anlamak için zihinde canlandırarak okuma yeteneğini geliştirilmelidir.

Tarihsel Analiz Ve Yorum Becerisi

Öğrenciler tarihsel metni analitik bir bakış açısıyla inceleyebilen iyi bir tarih okuyucusu olmalıdır. Bu konuda en sık karşılaşılan sorunlardan birisi; öğrencilerin temel olguyu, doğru cevabı ve en geçerli yorumu bulmaları konusunda doğru bir duyguya sahip olmaları zorunluluğudur.

⁸³ Komisyon, 2011, Tarih Dersi Öğretim Programları, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara. (Bu Konu, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından <http://nchs.ucla.edu/standards/thinking5-12.html> adresinden “Historical Thinking, 5-12” bölümü Türkçeye çevrilerek düzenlenmiştir.)

Tarihsel Sorun Analizi ve Karar Verme Becerisi

Sorun merkezli analiz ve karar verme etkinlikleri öğrencilerin, geçmişte insanların kritik anlarda yüz yüze geldiği sorun ve ikilemlerle karşılaşmalarını sağlar. Bu tür kritik dönemlerin sorun veya konularıyla yüzleşmek, mevcut alternatifleri analiz etmek, tercih edilmemiş seçeneklerin sonuçlarının ne olacağı hakkında değerlendirmeler yapmak ve tercih edilmiş çözüm yollarının sonuçlarıyla karşılaştırmak, öğrencilerin bu konulara bireysel ilgi ve katılımını artırır.

Tarihsel Sorgulamaya Dayalı Araştırma Becerisi

Tarihsel düşünmenin belki de hiçbir boyutu, “tarih yazmak” veya “tarih çalışmak” kadar heyecanlı ve geliştirici değildir., Metinde sunulan tarihsel anlatının kritik noktalarında sorgulama yapmak gerekir. Bunun için geçmişe ait kanıtlar yardımıyla yani tarihsel dokümanlarla, tanıkların anlatılarıyla, mektuplarla, günlüklerle, buluntularla, fotoğraflarla çalışmalı, tarihi mekânlara geziler ve sözlü tarih çalışmaları yapmalıdır. Tarihsel sorgulama, öğrencinin konu hakkındaki kanıtları yeterince zengin olduğu, olayda yer alan insanları konuşturduğu ve olayla ilişkisi olan farklı bakış açılarını ve farklı geçmişlere sahip insanların çıkar, inanış ve fikirlerini yansıttığı ölçüde iyi bir sorgulama türüdür.

11.4. Tarihî Coğrafyada Düşünme Becerileri

Hem tarihi hem de Coğrafi bakış açılarının ortak bir sonucu, aynı zamanda müstakil bir bilim alanına sahip tarihî coğrafya, düşünme becerileri açısından her iki bilimi de içermekte aynı zamanda kendine has bir düşünme becerisine sahiptir. Bu bakımdan tarihi tarih ve coğrafya anlayışıyla hareket edebilmenin ayrıcalığını eldebilecek bir düşünce yapısına sahip hem ortak hem de bir bütün olarak tek başına ve oldukça geniş kapsamlı bir çalışma alanı olarak tarihî coğrafya önemli bir yere sahiptir. Tarihî coğrafya, düşünme becerileri açısından öne çıkabilecek bir mahiyete ve üst düzey bir yere sahiptir.

Bu alanda çalışanlar açısından tarihî coğrafyaya hâkimiyet değerlendirildiğinde katkılarının ve beklentilerinin büyük fayda sağlayacağı görülmektedir. Bu açıdan tarihi gelişimin ışığında topluma yön vermeye, toplumsal gelişmeler doğrultusunda ekonomiye, teknolojiye ve bilimsel gelişmelere kaynaklık edecek verileri elde etmeye; toplumun tarihi, kültürel ve coğrafi özelliklerini anlayarak planlama yapmaya katkıda bulunacak nitelikli bireylerin yetişmesi söz konusu olacaktır.

Tarihî coğrafyada; bilgilerin bir bütün olarak ele alınması, bilginin anlamlandırılması ve ilişkilendirilebilmesi üst düzey zihinsel becerilerin kazanılması açısından önemlidir.

Tarih ve coğrafya bilimlerini; birbirleriyle ilişkili çok yönlü fakat bir bütün olarak işlemek, disiplinler arası bir yaklaşımla konuyu farklı boyutlarıyla incelemek gerekmektedir.

Disiplinler arası iş birliği çalışmaları; çok boyutlu bakış ve konuları birbirleriyle ilişkilendirme, sorunu projelendirebilme kolaylığı sağlar.

- Konunun tarihî gelişim sürecini izleyebilme
- Temel kaynakları tanıyabilme
- Tarih ve coğrafya bilimlerinde kullanılan yöntemleri tanıyabilme
- Temel kavramları ve aralarındaki ilişkileri kavrayabilme
- Geçmişte yaşanan olayların günümüze yansımalarına yönelik çıkarımlarda bulunabilme
- Olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurabilme
- Karar vermenin önemini kavrayarak karar vermede gerekli beceri ve değerleri kazanabilme
- Geçmiş, bugün ve gelecek dengesini kurabilme
- Olayları bütün yönleriyle algılama, sorgulama
- Olayları objektif bir şekilde değerlendirme ve olaylar arası bağlantılar kurma becerilerini geliştirebilme

Uygulamalar

- 1) Tarihî coğrafyada düşünme becerileriyle ilgili araştırma yapınız.
- 2) Tarih ve coğrafyada düşünme becerilerini araştırınız.

Uygulama Soruları

- 1)** Tarihî coğrafyada düşünme becerileri nelerdir?
- 2)** Tarih ve coğrafyada düşünme becerileri arasındaki farklar nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde tarihî coğrafya çalışmalarında faydalı olabilmek maksadıyla öncelikle tarihî coğrafyada düşünme, algılama ve akademik düşünebilme açısından önemli bir yeri olan düşünme becerileri; coğrafî, tarihi ve tarihî coğrafya açısından izah edildi. Bu hususlar izah edilirken özellikle coğrafi anlatımdan ve anlayıştan uzaklaşmamak esas amaç olduğundan coğrfî düşünme becerileri ve perspektifine ağırlık verilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Coğrafya eğitiminde beceri konusundaki çalışmalar ne zaman hız kazanmıştır?

- a) 1660'lardan sonra
- b) 1996'lardan sonra
- c) 1960'lardan sonra
- d) 2000'lerden sonra
- e) 1400'lerden sonra

2) Karabağ tarafından ifade edilen coğrafi beceriler aşağıdakilerden hangisinde doğru ifade edilmiştir?

- a) Harita ve saha etkinliklerini içerir.
- b) Bilgi ve belgelerden oluşur.
- c) Uzun süreli çalışarak elde edilir.
- d) Takım çalışması gerektirir.
- e) Bireysel çalışmalar içerir.

3) Coğrafi becerilerin faydaları konusunda aşağıdakilerden hangisi, 1994 yılında yapılan “Yaşam İçin Coğrafya: Amerikan Ulusal Standartları” adlı çalışmada belirtilmiştir?

- a) En gerekli araçları sağlar.
- b) En gerekli teknikleri sağlar.
- c) Hayatımızla ilgili aldığımız bazı kararlar
- d) İş ve yönetim kararları
- e) Coğrafyadan uzaklaştırır.

4) National Geography Standards'a göre “coğrafi beceriler” hayatımızın hangi alanlarında kullanılabilir?

- a) Mantıklı politik kararlarda alınmasında
- b) Dünyayı daha doğru anlama ve değerlendirmede
- c) Çevre sorunlarını geliştirmede

d) Toplumsal hayatımızda akılcı çözümler üretilmesinde

e) Kaynakları doğru kullanmada

5) Aşağıdakilerden hangisi tarih eğitiminde düşünme becerileriyle ilgili değildir?

a) Kronolojik düşünme

b) Tarihsel kavrama

c) Tarihsel konum

d) Tarihsel analiz ve yorum

e) Tarihsel sorun analizi ve karar verme

Aşağıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) geniş bir yelpazeyi içerdiği ve günlük yaşamın hemen her alanında karşılaşılabilecek sorunların çözümünde kullanılabileceği için yaşamı kolaylaştıran ve yaşam için gerekli olan becerilerdir.

7) olayların ne zaman meydana geldiği ve hangi sırayla meydana geldiğidir.

8) Coğrafi becerilerin kazandırılmasına geçmeden önce öğrencilere beş temel becerisinin kazandırılması gerekmektedir.

9); bilgi toplamamızı, analiz etmemizi, bu bilgilere dayanan sonuçlara ve bir dizi aktivitenin üzerine mantıklı karara varmamızı sağlar.

10) Coğrafi beceriler geniş bir yelpazeyi içerdiği ve günlük yaşamın hemen her alanında karşılaşılabilecek sorunların çözümünde kullanılabileceği için ve yaşam için gerekli olan becerilerdir.

Cevaplar

1) c, 2) a, 3) e, 4) c, 5) c, 6) Coğrafi beceriler 7) Kronoloji, 8) sorgulama 9) Coğrafi beceriler, 10) yaşamı kolaylaştıran

12. KÜLTÜR VE MEDENİYET I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1.** Kültür Nedir?
- 12.2.** Kültürün Özellikleri
- 12.3.** Kavramsal ve Kuramsal Çevre

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Kültürün tanımını yapınız.
- 2) Kültürün özelliklerini tanımlayınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kültür Nedir?	Kültür kavramının çeşitli bilimsel çevrelerde algılanış ve tanımlanması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Kültürün Özellikleri	Kültürün özelliklerinin öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	Kültüre ait kuramsal ve kavramsal açıdan kültürü öğrenme	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Kültür
- Kültürün  zellikleri
- Kavram
- Kuram

Giriş

Bu bölüme kadar geçen süre içinde tarihî coğrafya dersini daha iyi öğrenebilmek adına genel olarak kavramsal ve kuramsal çerçeve üzerinden bir hareket noktası oluşturulmuştur. Bu bölümde tarihî coğrafyanın anlayışı içinde insan ve mekânın tarihsel süreçle izahını en iyi bulduğu konu olan “kültür” üzerinden farklı bir bakış açısıyla izlenecektir.

12.1. Kültür Nedir?

Canlı ve cansız âlemlerinin toplamına Doğa veya doğal çevre adı verilir. Öyleyse Doğa, canlı ve cansızlardan oluşan bir varlık alanıdır. İşte bu doğal çevrenin ve hayvanlar âleminin bir türü ve üyesi olarak ortaya çıkmış olan insan, Doğa'ya karşı yaşam savaşımını sürdürürken öteki canlılardan ayrılarak kendi yaşantı, deneyim ve birikimlerini toplayıp biriktirerek bugün kültür adı verilen canlıüstü (süperorganik) varlık alanını yaratan tek yaratık olmuştur. Günlük dillerde, bu varlık alanına kültür denir⁸⁴.

Biyolojik donanımımızın, yeryüzünde varlığımızı sürdürmemizde tek koşul olmadığını hepimiz biliyoruz; kültürün de burada önemli bir yeri vardır. O hâlde kültür nedir? Kültür ve kültür düşüncesi ile ne anlatılmak isteniyor? Her şeyden önce, karmaşık bir örüntü olan kültürün tanımını yapmak oldukça zordur; kültür, etimolojik anlamda işlemek, ıslah etmek yoluyla bir toprağı daha verimli kılmak, bitki yetiştirmektir. Freud, kültür ve uygarlığı bir gerçeğin iki yüzü şeklinde algılar; kültür düşüncesini kültür örüntüsü içinde dikkate alır. Aslında Freud'un kültürle anlatmaya çalıştığı, insan yaşantısının hayvansal niteliklerden sıyrılarak insani bir görünüm kazanmasını sağlayan her şeydir. Litre'nin Fransız Dili Sözlüğü'nde (1878) kültür, bilgi ve eğitimle eş anlamda kullanılır. Kültür, cultum fiilinden gelir; bu da yetiştirmek, korumak ve göz kulak olmak anlamındadır. Ruth Benedict'e göre kültür, bir topluluğun tüm faaliyetlerini yansıtan ve onu diğer tüm toplumlardan ayıran eylem ve düşünceler dizinidir. Bozkurt Güvenç'e (1991) göre kültür, oldukça karmaşık bir örüntü olup; toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir bütünü ve işlevidir. Kültür ve kültürlü sözcükleriyle tam olarak ne anlatılmak istenir? Bir kez her ikisinin de içerdiği anlamlar, belirlediği sınırlar farklıdır. Kültürlü olarak kabul edilmese de her toplumun bir kültürel kimliği vardır. Birine kültürsüz yakıştırmasında bulunmak pek anlamlı sayılmaz. Zira kültürlü ya da kültürsüz olmanın ölçüleri, bu bağlamda geliştirilen değer yargıları bir toplumdan diğerine değişebilir. Yaşayan Fransızca Sözlüğü kültürü mecazi anlamda ancak iki biçimiyle varsayar. İlki kültürfizik olup bedeni geliştirmeyi amaçlar; düzenli, sistemli çalışmalar, sportif faaliyetler ve oyunlar sayesinde bedenin dinç, zinde ve esnek kalmasını olanaklı kılar. İkincisi ise zekânın kültürü olup insanın zihinsel yeteneklerini, yaşadığı çağın uygarlığı içinde yer alan her şeyle ilgili bilgileri geliştirmek anlamında ele alınmıştır. İnsan, kültür sayesinde gerçekten insanca bir yaşam sürmeyi başarmıştır. Kültür, insanın var olma sorunsalının özgül bir ifadesidir. Kültür, aynı zamanda insanın simgeler yaratma ya da simgelere yanıt verme yeteneğinin bir sonucu şeklinde algılanabilir. Simgelerin olmadığı bir dünyada insanı düşünemeyiz; zira böyle bir dünyada insan kendi yaşam süresinden daha kısa bir geçmişle sınırlı kalacak, asla öngöremeyeceği ve hazırlığını yapamayacağı bir geleceğin de insafına terk edilmiş olacaktı⁸⁵.

Canlı türler arasında, belli çevre ve koşulları içinde yaşamaya şartlanmamış, kutuptan ekvatora hemen her iklim ve coğrafyada yaşayabilenler, insanlar ve evcilleştirdiği hayvanlar olmuştur. At gibi hızlı koşamayan, kuş gibi uçamayan, kaplan gibi avlanamayan,

⁸⁴ Güvenç, B. 2007, Kültürün abc'si, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

⁸⁵ Özbek, M. 2000, Düünden Bugüne İnsan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

balık gibi derinlere dalamayan insan türü, nasıl başarmış yedi deniz ve dört iklimde yaşamayı? İşte, insanlık veya kültür tarihinin en temel sorunlarından birisi de budur. Kültür tarihçileri, insanoğlunun hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısını, kültürel bir varlık oluşuna, yani yaşayarak öğrendiklerini kültüründe saklayıp yeni kuşaklara aktarma yeteneği ile becerisine bağlı görürler. İnsan biyolojik uyum gücüyle değil, kültürüyle dünyaya egemen olmuş; varlığını kültürüyle sürdürmüştür. Önce sopa gibi kullandığı, dallar ve kemiklerle, taşlarla savunmuş kendini, topluluğunu düşmanlarına karşı. Sonraları, fırlattığı taşları yontarak kesici, vurucu, delici aletler ve el baltaları yapmayı öğrenmiş; daha sonraları, kılıç gibi kullandığı sopaların başına sivri uçlar takarak kendinden hızlı koşup hayvanları avlayan, düşmanları yakalayan ok ve yayları yapmış; alet yapan insan olmuştur⁸⁶.

Kültür, insan el becerisi ile zekâsının yaratıcı gücü arasındaki diyalogdur. Kültürü tanımlarken aslında insanın ayırt edici, tanımlayıcı birçok yönünü de gündeme getirmiş oluyoruz: İnsan; duyan, düşünen olaylar karşısında kafa yoran, bilimi ve sanatı yaratan, kendine özgü iyilik ve kötülük kavramlarına sahip kanunlar yapan, bunları uygulayan bir varlıktır⁸⁷.

Alet, kültürlerin öylesine evrensel özelliği ve ön şartıdır ki; alet yapmayan ya da en azından alet kullanmayan bir kültür düşünülemez. Bazı bilginler, toplum ve insanları, yaptıkları aletlere (veya üretim teknolojisine) göre sınıflamayı denemişlerdir. Taş devri insanları aletlerini taştan, tunç devri insanları aletlerini bakır-kalay karışımı tunçtan, maden devri insanları aletlerini madenlerden yaparlar ve öyle de anılırlar: Eskitaş, ortataş, yeni/cilalitaş, kalkolitik (bakırtaş), teknolitik (tektaş/endüstri) ve çağımızın bilgisayar (biltek/Hi-Tech) olması gibi. Alet yapımı, alet yapmaya çalışan bireyin beyni ile bütün aletleri yapan ve en güçlü alet olan insan eli arasında sıkı ve yakın iş birliğini gerektirmiş, sağlamış olmalı -diye düşünülüyor. Böylece alet yapan insan, elini alet gibi kullanmayı da öğrenmiştir. 20-30 kişilik küçük boylar (topluluklar) hâlinde yaşayan avcı gruplarının toplum hayatı ve güvenliği, yalnız alet yapımı teknolojisini değil, avcı topluluğun ve bireylerinin belli koşullar altında ve tehlikeler karşısında, birlikte davranmasını da (işbölümünü/iş birliğini) hazırlamış olabilir. Alet yapımı teknolojisi üretim ve savunma ekonomisi koşullarını hazırlamış ve avcı grupların aralarında bir iletişim (anlaşma) aracını da zorunlu kılmış olabilir. İnsan türü, varlığının son 100 bin yılında, birbiriyle konuşmaya çalışarak sözlü iletişim kurmayı öğrendi. Alet yapımındaki gelişmelere paralel olarak bireyler ve gruplar arasındaki iletişim, avcılık-toplayıcılık kültürünün de başlangıcı olmuştur -denebilir⁸⁸.

12.2. Kültürün Özellikleri⁸⁹

Kültür düşüncesi dinamik bir olaydır.

⁸⁶ Güvenç, B. 2007, a.g.e..

⁸⁷ Özbek, M. 2000, a.g.e..

⁸⁸ Güvenç, B. 2007, a.g.e..

⁸⁹ Özbek, M. 2000, a.g.e..

Zaman zaman bu düşünce milli sınırlar dışına taşıp bölgesel olmaktan çıkarak evrensel bir niteliğe dönüşebilir. Kültür; opera, şiir, resim, bale ya da herhangi bir sanatsal etkinlikten daha fazla bir anlam ifade eder. Kültür bir yaşama biçimidir; bu yolla insanlar davranışlarını örgütler, çevre ile olan ilişkilerini düzene koyar.

Bu anlamda ele alındığında kültürün üç temel unsuru da hemen netlik kazanıyor:

1. Davranış örüntüsü
2. Bilişsel süreç
3. Maddi unsurlar

Kültür, öğrenme ile elde edilen değerler yumağıdır.

İçinde yaşadığımız dünyanın değişen durumları karşısında davranış örüntümüz de değişmektedir. Öğrenme bir bakıma tüm canlılar için geçerlidir. Ancak, hiçbir organizma insan kadar engin bir öğrenme ve öğrendiklerini depolama kapasitesine sahip değildir. Çoğu canlı organizma hayatta kalabilmek için gerek barınma, gerek beslenme ve gerekse tehlikelerden korunma açısından çoğu kez içgüdüleriyle hareket ederken insan giderek en aza indirgediği içgüdüleri, buna karşın öğrenme yoluyla edindiği davranış örüntüleri sayesinde soyunu bir bakıma yok olmaktan kurtarmıştır. O hâlde varolabilmek için içgüdü yeterli sayılmaz.

Kültür, toplumsal bir anlam ifade eder.

Bireyden çok bir toplumun kültüründen söz edilir- Kültür aslında bir grup içinde birinin sahip olup da diğerinin sahip olmadığı bir değer değildir. Kültürü herkes farklı biçimde günlük yaşantısında kullanabilir. Örneğin bu insanlar yüksek sosyete mensupları, dolayısıyla kültürlüdürler, diyenlere sık sık rastlarız. Kültür sözcüğü bunun ötesinde beslenmeden sağlık alanına kadar her yerde karşımıza çıkar. Nitekim markete gidip kültür mantarı var mı diye sorabilir, ya da boğazımızda bir enfeksiyondan şüpheleniyorsak tahlil laboratuvarına gider, boğaz kültürü yaptırırız.

Aslında böylesine iç içe yaşadığımız kültür kavramının yüzlerce değişik tanımlamasının olması da doğaldır. Ancak, günlük yaşamımızda zaman zaman kullandığımız kültür mantarı, boğaz kültürü gibi özel durumlar bir kenara bırakılırsa kültür kavramı üç ana başlık altında şekillenir:

1. Kültür öğrenilir
2. Kültür tesadüfi ve amaçsız bir olay değildir
3. Bireyden bireye, kuşaktan kuşağa aktarılan ve değiştirilen sistematik bir davranış örüntüsüdür.

Kültür, doğarken beraberimizde getirdiğimiz genetik bir miras değildir; öğrenme yolu ile kazanılır. Bir başka biçimde söyleyecek olursak, kültürle doğmayız, ama kültürel bir ortamda dünyaya geliriz. İster Eskimoların iglu denilen ve çok ilkel koşulları yansıtan kar evinde, isterse tam teşekküllü bir doğum kliniğinde doğmuş olsun, bebeğin dünyaya gözlerini açmış olduğu yer yine de bir kültürel çevredir. Dünyaya gelen her bebek ait olduğu topluluğun kültürel değerleri doğrultusunda, o ortamın koşullarına göre yetiştirilir. Örneğin bir Eskimo çocuğu, kutup ikliminde ısının son derece düşük olduğu bir ortamın; bir Pigme yavrusu ise Afrika'nın balta girmemiş ekvator ormanlarında tropikal iklimin belirlediği gereksinmeler doğrultusunda yetiştirilir. Oysa her iki toplumun da temel ekonomik yapısı avcılık-toplayıcılıktır. Kültür, biz insanları adeta bir güvenlik kuşağı gibi sarmıştır. Bu kuşaktan bir an için yoksun kalsak acaba ne yaparız? Bu durumda, savunmasız organizmamızı doğanın her tür acımasız etkenleriyle karşı karşıya bırakırdık ki bu da bizim sonumuz olurdu.

Kültür, uyumsal bir mekânizmadır.

İnsanda, tüm diğer canlılardan farklı olarak dışarıdan gelen bilgi alınır, beyin korteksi-nin ilgili bölgesinde depolanır, yorumlanır ve bir başka bireye aktarılır. O hâlde burada insanı doğanın biricik yarattığı kılan süreç karşımıza çıkıyor: Öğrenme> depolama> yorumlama> öğretme

İnsan, içinde yaşadığı dünyaya iki biçimde uyum sağlar: Biyolojik uyum ve kültürel uyum. Kültürel uyum, biyolojik uyumun aksine vücudun dışında (ekstrasomatik) gerçekleşir. Oysa insan dışındaki canlılar çevrelerine genellikle sadece somatik yapıları aracılığı ile uyum sağlar. Böyle bir uyum çevrenin canlıyı biçimlendirmesi olarak tanımlanır. Değişen çevre koşulları karşısında kültür, insanın yetersiz kalan biyolojik uyum kapasitesini adeta takviye eder. Ilıman iklimde yaşamını sürdüren bir grup hayvanı kutup bölgesine götürelim; ya da örneğin Çin'de step ikliminde yaşayan pandayı Afrika'da ekvatorun sıcak ve nemli ortamına bırakalım, yeni ortama ayak uyduramayan hayvan kısa sürede ölür. Oysa ekvator bölgesinden aldığımız insanları kutuplarda Eskimoların yaşadığı bölgeye koyalım. Bu insanların ilk yapacağı iş hemen kendilerine kardan bir sığınak yapmak, sonra ateş yakmanın yollarını aramak, etinden ve kürkünden yararlanmak için kısa sürede örgütlenerek bulundukları ortam içinde geliştirdikleri silahlar yardımıyla bir kutup ayısını avlamak olur. İşte insanların bu davranışı bir kültürel uyum sürecidir. Gerçekten de insan beyninin kültür denilen ekstrasomatik olayı gerçekleştirme potansiyeli, onun her tür ortama uyum sağlamasında anahtar rol oynamıştır.

Kültür, bir toplumun tarihsel zenginliğidir.

İnsan açısından, içinde yaşadığı dünyada sadece karnını doyurmak yeterli değildir; o, aynı zamanda resim, müzik, felsefe ve din gibi çeşitli ilgi alanlarına da gereksinime duyar. Bu temel kültürel değerlerden yoksun tutulan toplum, topraktan köküyle sökülüp çıkarılmış bir bitki gibi kendini boşlukta hisseder, beslenemez ve yok olur.

Kültür, insanın doğal çevresine yapmış olduğu uyumsal sürece değişik bir boyut kazandırdı, ama onu doğaüstü bir yaratık yapmadı; sadece doğa ile olan ilişkilerini farklı bir zemine oturttu. İnsan her zaman doğa ile bütünleşen bir varlık oldu. Bu bütünleşmeyi sürdürdükçe mutluluğu da devam etti. Ne zaman doğaya yabancılaştı, ona sırtını döndü, işte o zaman mutsuz oldu. Ancak, geliştirdiği kültür değişikçe o da değişti. Binlerce, on binlerce yeni çehresiyle yeniden sahneye çıktı. Tıpkı bir kaleidoskop içindeki renkli nesnelerin, kaleidoskopu her sallayışta yeni biçimler alışı gibi.

İnsanoğlu, bir yandan içinde yaşadığı dünyada gerçekleştirdiği değişikliklere damgasını vururken diğer yandan başka canlıların bu açıdan ortaya koydukları edilgen davranışlarının aksine, giderek çevresine egemen olmuş, bu mücadelesinde de sadece kendisiyle yarışmıştır.

İnsan varlığını; kaderini belirleyen yalnız toplum, yalnız kültür ve kişilik sistemi (karakter) değil fakat bunların bileşkesidir. Toplu yaşayan her canlı türünün kültürü yoktur. Sözcüğü arı ve karınca gibi böcek türleri toplu yaşarlar fakat kültür yaratmazlar. Böceklerin toplum düzeni genetik bir programla sağlanmaktadır. Öğrenmenin katkısı sınırlıdır. Arının düzgün altıgen biçimindeki kovan hücresinin boyutları son yirmibeş milyon yılda bir mikron bile değişmemiştir. Bazı maymunlar yavrularına bazı becerileri öğretiyor; ama bir dil ve kültürden yoksun oldukları için bu beceriler çok sınırlıdır. Evcil bazı hayvanlarla (atlar, köpekler gibi), kuyruksuz maymunlar oldukça karmaşık bazı becerileri öğrenebilir; ama bunları kendi yavrularına aktaramazlar. Her bireyin yeni baştan eğitilmesi gerekir -insan tarafından. Oysa insan, ana baba ve çevresinden aldığı veya kendi deneyimleriyle öğrendiklerini, kendisinden sonraki kuşaklara, toplumlara, kültürlerle aktarabilmektedir, dili, yazısı ve kültürü ile gerçekten canlar alemi içinde üstün bir yere sahip olmuştur⁹⁰.

Her defasında artan yeni kültürel etkinliklere paralel olarak yeni yeni bilişim-bildirişim dizgeleri geliştirmiştir. Bir toplumun dil adı verilen en belirleyici özelliğinin tarihi işlevi ve fizyolojisini araştırırken çoğu dil antropologları, ilgi odaklarını dilin sosyal ve kültürel örüntüleri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Sosyal ve kültürel çevre genelde dile yansır ve onu etkiler. Dolayısıyla bir toplumun sosyo/kültürel örüntüsü hakkında o toplumun dilini analiz ederek çok şey öğrenebiliriz. Ayrıca, dillerin analizleriyle toplumlar arasındaki tarihsel bağlar hakkında da önemli ipuçları yakalanır. Kültür ve dil birebir etkileşim içindedir. Bir kültür dil yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır ve aynı zamanda kültür, varolan ve konuşulan dili de etkilemektedir. Kültürel değişimin ve çeşitliliğin temel kaynağı dil ve düşünce arasındaki bağlantıdır⁹¹.

12.3. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kültür günlük hayatta pek çok şekilde pek çok yerde kullandığımız ancak tanımını üzerinde mutabakata varılması zor, oldukça karmaşık bir kavramdır. Sadece şu kullanımlara bakılırsa kullanıldığı bağlam içerisinde çeşitli şekillerde tanımlanabileceği ortaya çıkar:

⁹⁰ Güvenç, B. 2007, a.g.e..

⁹¹ Özbek, M. 2000, a.g.e..

Amerikan kültürü, pop kültürü, siyasal kültür, aile kültürü, okul kültürü, kültür mantarı, bakteri kültürü, mutfak kültürü, yemek kültürü ve daha nice'si⁹².

Kültürün çok sayıda tanımı vardır ama çoğunluğu; tanıma benzemeyen; tanımın tanımına uymayan tanımlardır: Kültür, toplumun üyesi olarak kişilerin yaşamları boyunca eğitim süreciyle öğrendiklerinin tümüdür. Bu tanım öğrendiklerimizin tümü diyor, ama öğrenileceklerin neler olduğunu açıklamıyor. Doğa'nın ya da Tanrı'nın yarattıklarına karşılık insan türünün yarattıklarının tümü! Bu tanım da kültür varlığının insan tarafından yaratılışından fazla bir şey söylemiyor. Oysa gerçekte insan o varlığın hem yaratıcısı hem ürünüdür⁹³.

Ünlü kültür kuramcısı Raymond Williams'a göre "kültür" kelimesi İngilizce'deki en karmaşık 2-3 kelimedenden birisidir ve 164 farklı tanıma sahiptir. Aslında kültür, latince dilinde tarla sürmek anlamına gelen "cultura" kelimesinden Fransızcaya "culture" olarak geçmiş, bu dilde "eğitim yoluyla insanın tarla gibi sürülmesi" gibi bir anlama kavuşmuştur. 18. Yüzyıl sonunda Almanca'da "insanın zihinsel kapasitesinin yarattığı değer" anlamında kullanılmış ve nihayet 1805 yılında toplumun entelektüel birikimine bir karşılık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Malinowski ise kültürü aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal grupların anayasal belgelerinden insana özgü düşüncelerden becerilerden inanç ve törelerden oluşan bir bütün olarak görür. B. Parekh ise kültür kavramını "Tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemi, ya da başka bir deyişle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemi, insan yaşamını anlamının ve düzenlemenin bir yolu" olarak tanımlayarak kültürün sadece paylaşılan ya da üretilen bir semboller bütünü olmadığını, aynı zamanda bir yol gösterici ve rehber olduğunu ön plana çıkararak geniş bir tanım yapmıştır⁹⁴.

Beşerî bilim çevreleri, yaklaşık yüzyıldan bu yana, İngiliz Tylor'ın (1971) aşağıdaki tanımını büyük ölçüde benimsemiştir: Kültür ya da uygarlık, toplumun üyesi olarak insan türünün öğrendiği, edindiği, bilgi, sanat, gelenek-görenek, ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bütündür. Bu tanım, kültür kuramının ana savını (görüşünü) dile getirmektedir. Kültür, öğrenilen dilde saklanıp korunan, yeni kuşaklara aktarılıp aşılana bir muhtevadır. Tylor'ın bu tanımı, kültür kuramı ve bilimiyle uğraşanlara yol ve yön göstermiştir. Bu tanımdan çıkan anlamları, insanbilimci Murdock (1940'lar), birkaç alt başlık altında toplayıp açıklamaya çalışmıştır⁹⁵:

1) Kültür, içgüdüsel ya da kalıtsal değil, her bireyin doğduktan sonra, yaşayarak kazandığı, öğrendiği bilgi, davranış ve alışkanlıklardır. Mademki öğrenilir, eğitimin kurallarına, yasalarına ve ilkelerine uygun olmak zorundadır.

2) Bütün canlılar, yaşadıkları sürece, varlıklarını sürdürecektir, kendilerini tehlikelerden koruyacak bazı beceriler kazanırlar. Ancak insan öğrendiklerini yavrusuna

⁹² Uyar, T. 2013, Örgüt Kültürü, Oluşumu ve Yaklaşımları, Entropole, İstanbul. (2-6)

⁹³ Güvenç, B. 2007, A.G.E.. Sf.22

⁹⁴ Uyar, T. 2013, A.G.E. Sf.1.

⁹⁵ Güvenç, B. 2007, A.G.E.. Sf.22-23.

aktarabilen tek canlıdır. Onun bu alandaki biricikliği kuşkusuz dil öğrenme yeteneğinden gelir. Bu anlamda, ilk yaradılışa kadar uzanan kültürün, tarihi ve sürekli bir varlık alanı olduğu söylenir.

3) Kültürün öğrettikleri yalnız, zaman boyutunda sürekli değil, fakat aynı zamanda, toplumsal, yani mekâna görelidir. Toplumdan topluma değişir. Bir toplumun sahip olduğu, yarattığı, paylaştığı tüm alışkanlıklar, o toplumun kültürüdür. Bu anlamda, toplumun aile, mahalle, köy, kasaba gibi alt birimlerinin sahip olduğu farklı kültür birikimlerine toplumun alt kültürleri denebilir. Kültür toplumsal olduğuna göre, geleceği (kaderi) topluma bağlıdır.

4) Kültür her ne kadar, ideal kural, davranış ve değerlerden oluşursa da bireysel tutum ve davranışlar, büyük ölçüde ideallerden ayrılır. Başka bir deyişle, her kültür bütünü, ideal ve gerçek adını verebileceğimiz bir kültür ikileminden oluşur. İdeal ile gerçek ara sıra birbirine yaklaşıp üst üste gelse de çoğu zaman birbirinden uzaktır. Öyleyse insan davranışlarının büyük bölümü kültürel (öğrenilmiş) olsa bile ideal olmayabilir. İnsan veya siyasal biliminin bu iki tür davranıştan birine aşırılık vermesi, ideal ile gerçek ikilemini karşı karşıya getirebilir.

5) Kültür, biyolojik (yaşamsal) ve onlardan doğan toplumsal ihtiyaçları karşılayıcı, yani işlevseldir. Kültürel kurumlar ve ilkeler; başarısı denenmiş çözüm yollarıdır. Doyum (tatmin), alışkanlıkları destekler ve pekiştirir; doyumsuzluk ise değişim ve boşluklara yol açar. Süreklilik, doyumun, doyumsuzluktan biraz daha fazla oluşuna başlanabilir. Mademki, biyolojik ihtiyaçlar evrenseldir, bunlara cevap veren kurum ve değerlerin yani kültürlerin belli ölçülerde benzer olması kaçınılmazdır.

6) Hemen her kültürün öğeleri, uyum ve doyum sürecinin sonucu olarak bütünleşmek, ya da öyle görünmek eğilimindedir.

Ancak kimi işlevcilerin ileri sürdüğü gibi, kültürün tam anlamıyla bir bütün ya da bütünleşmiş sistem olduğunu söylemek güçtür. Tarihi ve çevresel etkenlere ve çelişkilere açık olan kültürler tam bir bütünlük kazanamazlar. Kazanır gibi olurken iç-dış güçler dinamiği, dengeyi ve bütünleşme sürecini alt üst eder. Bütünlük bir idealdir. Bütünleşme yerini hemen ayrışmaya, çatışmaya bırakır.

7) Kültürün bir bütün ya da sistem olduğu sık sık yenilenir. Ancak, sistemi tanımlamak zor olduğu gibi, kültürün belki de tam bir sistem olmadığını savunmak daha kolaydır. Kültür varlığı tümüyle maddi veya gözlemlenebilir bir olgu veya nesnel bir varlık değildir. Öyleyse kültür kavramı, hayatla ilgili soyut bir kavramdır. Bu kavram bir coğrafya haritası gibidir. Yeryüzü öğelerini ve engebelerini simgeleyen harita nasıl bir soyutlama ise kültür kavramı da aynen bir soyutlamadır. Kültürel kurum, kavram ve süreçler gerçekliğin adları ve soyutlamalarıdır.

Kültür varlığının bu (soyut) özelliği yalnız kültür varlığıyla değil, bilgi sahibi olduğumuz her varlıkla ilgili bir bilgi problemidir. Olay veya olgunun kendisi nesnel bir gerçeklik ise onunla ilgili bilgilerimiz o olay veya olgunun öznel soyutlamasıdır. Somut

gerçeklikle onun soyut bilgisinin birbirine ne kadar benzediği, her bilim alanında olduğu gibi kültür alanındaki temel sorunlardan biridir. Belki kültür alanında bu sorun daha da önemlidir, çünkü öteki bilim alanlarında çalışan bilginler Doğa'nın nesnel olguları üzerindeki gözlem ve kanıtlarını tartışırken kültür alanında kişiler, kendi hayatlarıyla ilgili inanç ve değerlerini karşılaştırmakta ve tartışmaktadır.

Bu nedenle kapsam ve kaplam olarak bir kuram enginliğindeki ve zenginliğindeki Kültür kavramı, insan türü ve canlı üstü varlık alanı ile etkileşimini ve değişim sürecini açıklamaya giriştiği için aynı zamanda bir kuramdır. Şöyle der insanbilimci: insanlar ve toplumlar benzer, çünkü kültürleri benzer; insanlar ve toplumlar benzemez, çünkü kültürleri farklıdır; insanlar ve toplumlar değişir, çünkü kültürleri değişmektedir. Kültür değişimi, kültürel süreçlerin bir bileşkesi olarak gerçekleşebilir⁹⁶.

⁹⁶ Güvenç, B. 1996, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, s. 48, İstanbul.

Uygulamalar

- 1) Kültür konusunu inceleyiniz.
- 2) Farklı bilim çevrelerinde kültür anlayışını inceleyiniz.
- 3) Kültürün özelliklerini inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Kendinizce bir kültür tanımlaması yapınız.
- 2) Kültürle ilgili tanımlamalarda çeşitlilik var mıdır?
- 3) Kültürün özellikleri nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, kültürün tanımlanmasındaki çeşitliliğin nedenleri izah edilmiş, çeşitli bilim çevrelerinde kültür anlayışı üzerinde durulmuştur. Kültürün özellikleri ile kavramsal ve kuramsal çerçeve kültür konusunun daha iyi anlaşılması, tarihsel toplumsal ve mekânsal açıdan izah edilmesinde nasıl bir rol oynadığına dikkat çekilerek konunun kavranması ve özümsemesi açısından değerlendirilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Kültür insan ilişkisi açısından aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) İnsan kültür alanını yaratan tek varlıktır.
 - b) Her canlı kültürü yaratır.
 - c) Kültür ve insan çelişkilidir.
 - d) İnsan kültürel bir varlık değildir.
 - e) Kültürel olgular insan dışında gelişir.
- 2) Aşağıdakilerden hangisi “İnsanın biyolojik donanımı yeryüzünde varlığını sürdürmesinde tek koşul değildir” sözüyle çelişkilidir?
 - a) İnsan doğa içinde varlığını sürdürmede fiziksel olarak yeterli değildir.
 - b) İnsan her türlü koşulda çevresinde bulunan her türlü koşulda hayatta kalmayı başarmıştır.
 - c) İnsan At gibi hızlı koşamaz.
 - d) İnsan kuş gibi uçamaz.
 - e) İnsan son derece hassas bir biyolojik yapıya sahiptir.
- 3) Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Kültür insanın hayatta kalmasında etkili değildir.
 - b) Kültür insanın sadece fiziki güç kazanmasında önem arz eder.
 - c) Kültür doğada saf hâlde bulunur ve her yerde aynıdır.
 - d) Kültür, insanın var olma sorunsalının özgül bir ifadesidir.
 - e) Kültür hayvanlar tarafından geliştirilmiştir.
- 4) Aşağıdakilerden hangisi kültürün özelliklerinden biri değildir?
 - a) Dinamik bir olaydır.
 - b) Öğrenmeyle elde edilen değerler yumağıdır.
 - c) Toplumsal zayıflığı simgeler.
 - d) Toplumsal bir anlam ifade eder.

e) Kültür bir toplumun tarihsel zenginliğidir.

5) “Kültür bir toplumun tarihsel zenginliğidir” sözü aŗaęıdakilerden hangisiyle baędaŗmaz?

a) Yürümek

b) Müzik

c) İnanç

d) Teknoloji

e) Yazı

Aŗaęıda verilen cümlelerdeki boŗlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6), doğarken beraberimizde getirdiğimiz genetik bir miras değildir.

7) bir yaŗama biçimidir; bu yolla insanlar davranıŗlarını örgütler,  evre ile olan iliŗkilerini düzene koyar.

8) duyan, d ŗ nen olaylar karŗısında kafa yoran, bilimi ve sanatı yaratan, kendine özgü iyilik ve kötülük kavramlarına sahip kanunlar yapan, bunları uygulayan bir yaratıktır

9) Biyolojik donanımımızın, yeryüzünde varlığımızı s rd rmemizde tek koŗul olmadığını hepimiz biliyoruz; önemli bir yeri vardır.

10) Simgelerin olmadığı bir dünyada d ŗ nemeyiz.

Cevaplar

1) a, 2) b, 3) d, 4) c, 5) a, 6) Kültür, 7) Kültür, 8) İnsan, 9) kültürün, 10) insanı

13. KÜLTÜR VE MEDENİYET II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 13.1.** Kültür Çeşitleri
- 13.2.** Kültürel Coğrafi Geçmiş
- 13.3.** Medeniyet

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Kültürdeki çeşitliliğin kaynağı nedir?
- 2) Kültür zaman arasında nasıl bir bağ vardır?
- 3) Medeniyet ne anlama gelmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kültür Çeşitleri	Kültürün sahip olduğu çeşitliliğin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Kültürel Coğrafi Geçmiş	Zaman ve kültür arasındaki ilişkinin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak
Medeniyet	Medeniyetin kavranması	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Kültür eşitleri
- Zaman kültür ilişkisi
- Medeniyet

Giriş

Bir önceki bölümde kültürün kavranması adına, kültür tanımlamaları ve kültürün özellikleri izah edilmişti. Bu bölümde, kültür çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca kültürün zamanla olan ilişkisi izah edilmiştir. Bu suretle kültür bahsiyle ilgili tanımlamalar ve izahlar kısmen tamamlanmış olacaktır. Yine bu bölümde medeniyet bahsine de özellikle kavramın anlaşılması adına yine bazı tanımlamalar yapılmıştır.

13.1. Kültür  e itleri⁹⁷

Kültür  e itleri çok farklı anlamlara zemin hazırlayacak bir kavramdır. Elbette kültürün çeşitliliği ve farklılığı toplumlara göre değişiklikler göstermektedir. Biz burada kültür anlayışının ortak olarak kavranması hususunda bazı tanımlamalar yapmak suretiyle bu konuyu özetleyerek izah etmeye çalışacağız. Nitekim insan söz konusu olunca konu çok zengin bir anlatıma sahiptir. Hemen  unu da belirtmek gerekir ki kültür  e itleri ile kültürel çeşitlilik hususları farklı şeylerdir. Kültürel  e itlilik insan topluluklarının tarihsel süreçte yeryüzündeki dağılı larına bağlı olarak farklılık arzeden bir durum söz konusudur. Bazen çok uzak bazen çok yakın mesafelerde kültürel çeşitliliğe şahit olabilecek birçok işaret toplumsal farklılıklar yaratmaktadır. Esas itibarıyla kültürel çeşitlilik, toplumların farklı kültürel tarzlarının izahıyla ortaya konabilir. Bu konu burada çok fazla yer tutacağından meselenin anlaşılması adın küçük bir tanımlama yaptık. Kültür  e itleri ise aşağıdaki şekilde özetlenerek izah edilmiştir.

Alt Kültür: Toplumdaki hâkim kültürü önemli ölçüde benimseyen ancak gündelik yaşam içinde farklı inanç, değer ve pratikleri kabul eden grupların kültürüdür. Azınlıklar, e cinseller, belirli bir müzik ya da yaşam tarzını benimsemiş gençler örgüt kültürü bir alt kültürdür.

Karşı Kültür: Egemen kültüre topyek n ya da büyük ölçüde karşı gelen kültürlerdir. 1960'lardaki hippie gençlik kültürü ya da punk kültürü karşı kültüre örnektir.

Kitle Kültürü: Marksist g r    benimseyen düşünürlerin oluşturduğu Frankfurt Okulu tarafından üretilmiştir bir paradigmadır. Kitle kültürü, endüstriyel kapitalizme içkin bir kavramdır ve kapitalist hâkim unsurların kitle medyası aracılığıyla geniş halk kesimlerine yukarıdan dayattığı kültürdür.

Halk Kültürü: Endüstri  ncesi toplumlarda gündelik kültürü ifade ederken pop kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte t rde  bir topluluk içerisinde özgün olarak kalan, nesilden nesile aktarılan anonim halk kültür ürünlerini ifade etmeye ba lamı tır. Sanat ya da yüksek kültür ögesi olmaya heves etmez. Maniler, halk oyunları, kilim motifleri halk kültür ögelerine örnek olarak verilebilir.

Yüksek Kültür: Kültürün estetik tanımları içerisinde anlam bulan kültür çeşididir. Üretilen en mükemmel, medeniyetin o dönemki mirası ya da temsilcisi olmaya aday, güzel sanat ürünleri olan kültür ögelerini ifade eder. Müzik, opera, resim sanatı, heykel sanatı gibi alanlar yüksek kültür alanlarıdır.

Popüler Kültür: Tıpkı kitle kültürü gibi kültür endüstrisi tarafından geniş halk kesimlerinin tüketmesi için üretilen ya da bu kesimlerin medya aracılığıyla edindiği kültürü ifade eder, ancak pop kültürü Frankfurt ekolünün iddia ettiği gibi kapitalist h kimlerin meşruiyetini yeniden üretmek gibi bir amaç ile kasıtlı olarak dayattığı bir kültür değildir.

⁹⁷ Gökalp, E. 2012, "Sosyolojiye Giriş", Anadolu Üniversitesi Yayınları (Ed: Nadir Suğur), s.99, Eskişehir.

Görüldüğü gibi kültür hem yaşamın önemli bir parçası, hem de yaşamın kendisidir ve yukarıdaki tanımlar incelenirse aslında iç içe geçmiş pek çok kültürün kesişiminde yaşadığımız rahatlıkla anlaşılabilir. Aile kültürümüz halk kültüründen çeşitli öğeler içerirken kendine özgü kuralları ve değer sistemi ile bir alt kültür yaratmaktadır. Kapısını çekip evinden çıkan ve işe giden bir birey, bu defa da ait olduğu başka bir kültürün, örgüt kültürünün varlık alanına girer. Bu esnada arkadaş çevresiyle başka bir alt kültürü ya da bir karşı kültürü paylaşıyor olabilirken tüm bu kitle pop kültürünün ürünlerini tüketiyor olabilir ve hatta Frankfurt Okulu düşünürlerine göre aslında üretim araçlarını elinde bulunduranların sahip olmalarını istedikleri kültüre ait olarak yaşıyor olabilirler⁹⁸.

13.2. Kültürel Coğrafi Geçmiş⁹⁹

Kültürel özelliklerin mekânsal dağılımı, zaman içinde meydana gelen değişimlerin sonucudur; bu yüzden de coğrafyacılar alansal kalıpların zaman içinde gelişmesiyle geleneksel olarak ilgilenmişlerdir. Kültürel coğrafi görünüm, çoğu kez de yüzyıllar süren insan faaliyetinin ürünüdürler. İnsanlar tarafından verilen ekolojik kararlar onların çevreyle olan geçmişteki etkileşimlerinden doğmakta; kültürel yayılma da yapısı gereği, zamanın akışına bağlı olmaktadır. Kısacası, eğer coğrafyacı kültürdeki mekânsal benzerlik ve çeşitlilikleri anlamak ve açıklamak istiyorsa bir tarihi perspektif benimsemeli ve cevapları bulmak için de geçmişe dalmalıdır. Gerçekten de kültür zamana koşullanmıştır ve zaman boyutu olmaksızın tam anlamıyla incelenemez.

Kültürel coğrafi görünümde göze çarpanların çoğu artık yitirilmiş olan güçler ve durumlardan kaynaklanmıştır. Bunu görmek için de dünyadaki en yeni şehir örneklerinden olan, büyük Amerikan şehrinde bile bir gezinti yapmanın yeterli olduğu zaman zaman belirtilmektedir. Aynen binlerce yıl içinde birbirlerinin üzerine inşa edilmiş esti şehirler (örneğin Truva) gibi, arkeologlar bazen çok yeni olduğu bilinen Amerikan şehirlerinde de “şehir içinde şehir “ şeklinde gerçek zaman tabakaları keşfederler. Yirmi-otuz yıl öncesinin büro binaları artık yeni cam ve çelik devleriyle kaplanmıştır. Bu devlerin yerlerini aldıkları binalardan bazıları belki hâlâ ayakta duruyorlarsa da artık göze çarpmamaktadır. Binaların kullanışı bile zamanla değişime uğramıştır. Örneğin New York şehrinin Müzik Akademisi 1890’larda yüksek sosyetenin şık bir buluşma yeri idi. Hala duruyor; fakat artık çevrede oturan Porto Riko’lulara İspanyolca film gösteren bir yer olarak. Dünyanın başka bazı yerlerinde ise kültürel coğrafi görünümü açıklamak için coğrafyacıların binlerce yıl ötelere uzanmaları gerekebilir. Kültür coğrafyacıları, kültürel unsurlar, uygulamalar ve inançların ne zaman fakat özellikle de nerede ortaya çıktığının belirlenmesiyle uğraşırlar. “Eğer kültür coğrafyacıları mekânsal kalıpları zaman içinde inceleyeceklerse neden tarihçi değil de coğrafyacı oldular?” şeklinde zaman zaman sorulan sorunun cevabı daima onların mekânla olan ilişkileridir. Zaman içindeki değişimleri inceler, çünkü bu inceleme onların mekânsal kalıpları anlamalarını sağlar.

⁹⁸ Uyar, T. 2013, a.g.e. 2-6.

⁹⁹ Tümerterkin, E., Özgüç, N. 2007?, “Beşerî Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân)”, Çantay Kitabevi, s.90-101, İstanbul.

Görüldüğü gibi, kültür coğrafyacılarının ilgi alanları oldukça değişiktir ve çoğu zaman beşerî coğrafyanın diğer alanlarındaki bakış açılarıyla da üst üste geçmektedir. Gerçekten de burada anlatılan çeşitli konular, bakış açıları ve metodolojilerle karşı karşıya kalındığında, kültürel coğrafyacıların her yöne koştukları, bir amaç birliğinden yoksun oldukları gibi bir görüşe kapılabiliriz. Halk mimarisini inceleyen bir coğrafyacının dünyanın biçimlenmesinde insanın rolünü inceleyen meslektaşıyla ortak noktası nedir? Çevresel algıcı biriyle kültürel yayılmayı inceleyen biri hangi ilgi alanını paylaşırlar. Birbirinden bu kadar farklı ilgi alanları olan araştırmacılar nasıl olur da aynı akademik disipline ait olurlar? Neden bunların hepsi coğrafyacıdır? Buna cevap kültürel coğrafyacının incelediği kendi konusu ne olursa olsun, yukarıda belirtilen beş konunun hepsinde ya da bazılarına değinmek zorunda olduğudur. Bu konuların hepsi bir bütün birbiriyle olan sıkı sıkıya ilişkili parçalarıdır. Kültürdeki mekânsal kalıplar, kültür bölgelerini gösteren haritaların da ortaya koyduğu gibi, ekolojik yoruma ihtiyaç duyurarak kültürel yayılmayı ve kültürel bütünleşmeyi göstererek kültürel coğrafi görünümde yansıtmıştır.

Kültürel coğrafyanın çeşitli konularının nasıl üst üste bindiği ve birbirine karıştığına güzel bir örnek olarak Jordon ve Rowntree, halk mimarisinden bir seçim yapmaktadırlar. Amerikan kütük evi, bir zamanlar Amerika'nın sınır kesimlerinde yaygın olan kütük evler, şimdi Güney ve Batıdaki dağlarda hâlâ bir miktar bulunmaktadır. Kültürel coğrafi görünümün açıkça birer parçası olan bu evlerin mekânsal dağılışı haritalandığında bir "şekilsel kültür bölgesi" oluşturdukları görülür. Buna ek olarak bu tür evleri inceleyenler, olayı tam olarak kavrayabilmek için kültür coğrafyasının diğer konularına da yer vermek zorundadırlar. Bu tekniklerin ne zaman ve ne yolla yayıldığını, yayılmalarını hangi engelin geciktirdiğini anlamak için kültürel yayılma kavramı kullanılabilir. Bu durumda, coğrafyacı, orta ve kuzey Avrupa'daki, neolitik devreye ve daha sonra Delaware Vadisi'ndeki ilk İsveç ve Alman kolonilerine kadar gerilere gitmelidir. Bundan başka, coğrafyacı, kütük evlerin ekolojik yorumunu yapma ihtiyacını da duyacaktır. Çevre kütük evini nasıl etkilemiştir? Evin şekli ağaç türleriyle ilgili midir? Çamdan yapılan kütük evler meşeden yapılan ne kadar değişiktir? Ormanlar ortadan kaldırıldıkça evlerin yapımında kütük kullanımı azalmış mıdır? Kütük evler bir iklim bölgesinden diğerine değişiklik gösterirler mi? son olarak da coğrafyacı kütük ev kullanımının kültürün diğer yönleriyle bütünleşmesinin nasıl olduğunu da bilmek ister. Halkın kütük evleri terk etmesine ekonomideki ve yaşam standartlarındaki değişimler mi yol açmıştır? İnsanları daha rahat evlere teknolojiye bağlı değişimler mi sevk etmiştir? Amerikan siyasal imajı kütük evlerle bağlantılı mıdır?

Böylece, halk mimarisiyle ilgilenen coğrafyacı kültürel coğrafyanın bütün dokusuyla sıkı bir şekilde örülmüş olmakta, kütük ev gibi belirli konuları coğrafi bütünden ayrı tutmasının mümkün olmadığını görmektedir. Gerçekten de bu şekilde, kültür bölgesi, kültürel görünüm, kültürel bütünleşme, kültürel ekoloji ve kültürel yayılma birbiriyle örülmüştür. Coğrafyacının, birbiriyle ilişkili beş konuyla birlikte, mekânsal kalıp üzerinde odaklaşması kültürle ilgilenen coğrafyacılığı kültürü inceleyen diğer araştırmacılarından farklılaştırır.

13.3. Medeniyet¹⁰⁰

Fernand Braudel, “A History of Civilizations” adlı eserinde¹⁰¹, medeniyetle ilgili görüşünü şu şekilde ifade eder: “Medeniyet sözcüğünü, düz bir çizgiyi, üçgeni veya bir kimyasal elementi tanımlarmış gibi, basit ve kesin bir biçimde tanımlayabilmek güzel olurdu. Maalesef sosyal bilimlerin sözcük dağarcığı böylesi tanımlara pek az izin verir.”¹⁰² Şeklinde bir tanımlamayla insana ve insan faaliyetine dayalı yapılan her türlü tanımlamanın güçlüğüne çok net bir şekilde ifade etmiştir. Tanımlamalardaki bu güçlük esas itibarıyla insana özgü çeşitliliğin ifadesidir.

Medeniyet Arapça bir kelime olup Medine kelimesinden türetilmiştir. Şehirliklik, hayattan tam faydalanarak iyi ve rahat yaşama demektir. Türkçe’de medeniyet karşılığı olarak uygarlık kelimesi de kullanılmaktadır. Muzaffer Ersöz’e göre uygarlık, medenilik anlamına gelir, medeniyet değil. Daha isabetli bir kelime bulununcaya kadar medeniyet kelimesi kullanılmalıdır. Medeniyet kelimesinin Fransızca karşılığı “Civilisation”dur. Civilisation, lugat mânasıyla şehirleşmek, şehre uymak, şehirli gibi ince zarif olmak, özel mânada bütün insanlar için lâzım olan hayat şekli demektir. Fransa’da medeniyet kelimesi ilk defa Fransız İhtilali öncesi iktisatçıları tarafından kullanılmıştır. Akademi sözlüğüne 1835’te girebilmiştir. Eski Yunan bu kelimeye sahip değildi ve bu kelime Latince’ye çevrilmek istense zor durumda kalınabilir. Kelimelerin hayatı, düşüncelerin hayatından ayrılmaz. Eski Fransızlar belki daha medeni oldukları için bu kelimeye ihtiyaç duymamışlardı. Medeniyet, Avrupa’lı milletlerin XIX. Yüzyılda ulaştığı gelişme ve yetkinliği ifade ediyor. Medeniyet kısacası Avrupa’lı demek, bu Avrupa’nın kendi kendine verdiği bir berat. İlkel kabile, üretim yapılamayan ilerdeki günler için çok az tedbir alan veya almayan kabilelere denir. Medeni insanlar ise yarınları için gerekli tedbirleri alan okur-yazarlar diye tarif edilir. İnsanlığı medeniyete götüren üç şey: konuşma, ziraat ve yazıdır. Medeniyet, milletlerin ve insanlığın gelişiminde bedevilikten kurtulup toprağa yerleşme, düzenli sosyal ilişkilere ulaşma ve tarihi değer kazanmanın maddi belirtilerini ve dış görünüşünü aksettiren bir safhadır.

Gökâlp’e göre medeniyet, aynı mamureye dahil birçok milletlerin sosyal hayatlarının ortak bir toplamıdır. Meselâ, Avrupalı milletler arasında ortak bir “Batı Medeniyeti” vardır. Bu medeniyetin içinde birbirinden bağımsız bir İngiliz harsı, bir Fransız harsı, bir Alman harsı v.s. vardır.

Medeniyet, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir. Medeniyet kelimesi, ilmi ve teknik gelişme, şehirleşme, sosyal organizasyon bakımından daha ileri aşamada bulunan toplumlar için kullanılır. Zamanımızda ise daha çok, sanayileşme, modernleşme gibi sözler tercih edilmektedir. Çağdaşlaşma 20. yüzyılın toplum bilimleri ve siyaset dilinde

¹⁰⁰ Arslanoğlu, İ. 2001, “Kültür ve Medeniyet Kavramları”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi Yayını, sayı: 15, sf. 243-255, Ankara.

¹⁰¹ Braudel, F. 1995, A History of Civilization, Penguin (Translating by Richard Mayne), New York.

¹⁰² Aktürk, Ş. 2000, “Braudel’den Elias’a ve Huntington’a “Medeniyet” Kavramının Kullanımları”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Doğu Batı Yayınları, sf.147, Ankara.

çok sık kullanılan kavramlardan birisidir. Çağdaşlaşma, geri kalmış ülkelerin ekonomi, bilim, kültür, uygulama ve toplumsal düzen alanlarında gelişmişlik aşamasına gelme çaba ve özelemlerini anlatan toplumsal akımın adıdır. Çağdaşlaşmadan söz edebilmek için hem maddi ve hem de manevi kültürlerin gelişmesi gerekir.

Her medeniyet bir değerler sistemidir. İnsan; inanan, düşünen ve tesir eden bir varlık olduğu için bütün medeniyetlerin temelinde bir inanış, düşünce ve hareket sistemi vardır. Burada maddi kültürle manevi kültürün birbiriyle olan ilişkilerine dikkat çekilmektedir. Bu iki kültür birbirini etkilemektedir. Örneğin lüks ve konfor zihniyetine sahip olan Amerikan toplumunda arabalar büyük ve içleri oldukça geniştir. Oysa tutumluluk zihniyetini taşıyan Japon toplumunda otomobiller küçüktür, hatta Japon jiplerinde nerede ise bagaj yoktur. Demek ki bir japon'un eşyası ancak üzerindeki kâdardır, bu sebepten arabanın arkasında bir bagaja ihtiyaç duyulmamaktadır.

İlimsiz ve dinsiz bir medeniyet yoktur. İstisnasız her medeniyet bir dine dayanır. Uzak Doğu (Çin) medeniyeti Konfüçyüs'e ve Budizm'e; Hint Medeniyeti Brahmanizm ve Hinduizm'e; Yunan-Roma medeniyeti politeizme; Avrupa Medeniyeti Hristiyanlığa; İslâm Medeniyeti İslâmlığa bütün varlık ve eserini borçludurlar.

Ahlak da medeniyetin en önemli unsurlarından birisidir. Kendi kabilemizin ahlak ve adetlerini kahramanca reddetmek, gençlik çağında onların göreliliğini keşfetmemiz, kafalarımızın henüz olgunlaşmadığını gösterir. Çünkü bir on yıl sonra kendi grubumuzun ahlak sisteminde bir üniversite döneminde öğrenebileceklerimizden daha çok hikmet bulunduğunu anlayabiliriz. Bununla birlikte medeniyetin ve şehir hayatının insanı nasıl bozduğunu İslam düşünürü İbn Haldun şöyle dile getirmiştir: "Şehir hayatında ihtiyaçlar ve talepler arttıkça pahalılık artar, devletin yıkılmaya yüz tutmaya başlamasıyla ekonomik düzen bozulur. Bunun sonucu olarak sosyal hayat yozlaşır, israf artar. İnsanlar böylece yasal geçim yollarından ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için yasal olmayan yollara başvurlar. Yalancılık, kumar, aldatma, hırsızlık, yalan yere yemin etme, vurgunculuk, karaborsa hüküm sürer. Ahlak ve namusa aykırı kötülükleri herkesin gözünün önünde hatta akraba ve yakınlarının yanında bile açıkça yapmaktan çekinmezler. Cezaya çarpılmaktan kurtulmak ve korunmak üzere çeşitli hile ve aldatma çarelerini bulma hususunda gayet usta olurlar. Çirkin işler bunlar için bir adet ve karakter hâline gelmiştir. Şehir, çirkin ve kötü ahlaklı aşağı adamlarla çalkalanır. Devletin terbiyesinde yetişenlerin çoğu, atalarından edep öğretilmemiş olanların hâli dahi böyledir. Aynı çevrede ve bir arada yaşama bunların ahlakını da bozmuştur. İnsanlar ancak güzel ahlak ve fazilet sahibi olmaları ile birbirinden ayrılırlar. Bir kimsenin ahlakı çirkin ve pis nesnelerle kirlenirse nesep temizliği ve atalarının iffet ve şerefleri ona fayda vermez.

Eski insanlar mitolojiyi, çocukların eğitim sistemine koşmaya başladılar ve onu olgun yaşlara kadar uyguladılar. Şiir vasıtası ile de hayatın her aşamasını istedikleri şekilde disiplin altında tutacaklarına inandılar. Fakat şimdi aradan geçen uzun yıllardan sonra yazılı tarih ve şimdiki zaman felsefesi öne geçti. Felsefe bununla birlikte ancak küçük sayıda insanlara hitap eder, hâlbuki şiir halka daha fazla yarar sağlar. Medeniyet küçük bir azınlığın

ince emekleri ve lüksüdür. Oysa insanlığın esas kütleleri bir bin yıldan diğer bin seneye geçişlerinde hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramazlar. Demek ki medeniyeti yaratan az sayıda insandır, diğerleri bu nimetten sadece yararlanırlar. Bir neslin mirasını yeniden kendisine mal edemediği toplumlarda medeniyet aniden ölür. Medeniyet hayatını eğitime borçludur. Mevcut bilgi ve teknikler yeni nesillere aktarılmayıp her nesil her şeyi yeniden keşfedecek olsa o zaman hiçbir gelişme olmazdı. Şu hâlde kültür ve medeniyet bir birikimdir.

Herhangi bir medeniyet -günün birinde- yeryüzünden silinse bile, kurduğu binalar, yaptığı eşyalar vasıtasıyla onun bir zamanlar nasıl bir inanç, düşünce ve hareket sistemine sahip olduğunu anlayabiliriz. Bu demektir ki; bir toplumun maddi kültürünü inceleyerek onun manevi kültürü hakkında bir düşünceye sahip olabiliriz. Medeniyetler, birbirinden alış-veriş yaparlar. Medeniyetlerin gücü de bu karışmadan ileri gelir. Saf kan medeniyet yoktur. Eğer olsaydı, bunlar akraba evliliklerinden doğan çocuklar gibi kafaca, bedence veya her ikisince sakat olacaktı.

Hiçbir medeniyet saf değildir. Hepsi birer sentezdir. Bugünkü Avrupa Medeniyeti Grek ve Latin medeniyetinin terkididir. Yunan ve Latin kültürü ile Hristiyanlık felsefesi işlenerek reform ve Rönesans gibi büyük uyanışlardan geçerek Bugünkü Batı uygarlığı doğmuştur. Batı medeniyetinin esas unsurları; ilim, onun hayata uygulanmasından ibaret olan teknik, insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyettir. Katıldığımız veya katılmayı hedef edindiğimiz modern Batı medeniyeti eski Yunanla başlayan, asıl 15. yüzyıldan sonra gelişen hamleleri eski medeniyetlerden farklı yeni bir yükselme hattı çizmektedir.

Uygulamalar

- 1) Kültür çeşitlerini araştırınız.
- 2) Kültürle ilişkili kavramları araştırınız.
- 3) Medeniyet hakkında yapılmış çalışmaları inceleyiniz

Uygulama Soruları

- 1) Kültür  eşitleri ile kültürel çeşitlilik arasındaki farklar nelerdir?
- 2) Kültür ile zaman arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 3) Kültür ile zaman arasında bağ oluşturan esas unsur nedir?
- 4) Medeniyet nedir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde kültürel çeşitlilik ve kültür çeşitleri konularının farklılığı izah edilmiş ve kültür çeşitleri özetlenmiştir. Kültürün insana has bir olgu olmasından dolayı zaman ile olan ilişkisinin doğrudan kavramsal nitelikte birebir uyuşan bir özellik taşımıştır. Kültür zamanla gelişen ve olgunlaşan bir olgudur. İnsanlar her türlü kültürel faaliyetlerini zamana ve mekâna dayalı olarak izah etmektedirler. Zira kültür zamana koşullanmış ve zaman boyutu olmaksızın tam anlamıyla incelenemez.

Medeniyet konusunda tanımlamalar yapılmış ve medeniyetin bazı yerli ve yabancı bilim adamlarının bu konudaki algıları ve tanımlamaları örnek alınarak konu izah edilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden ahngisi kültür çeşitlerinden değildir?
 - a) Alt kültür
 - b) Düz kültür
 - c) Karşı kültür
 - d) Kitle kültürü
 - e) Halk kültürü
- 2) “Yüksek kültür” aşağıdakilerden hangisiyle anlam bulmaktadır?
 - a) Estetik
 - b) Esneklik
 - c) Rijit
 - d) Kolay
 - e) Uzak
- 3) Aşağıdakilerden hangisi “halk kültürü”nü ifade edilmektedir?
 - a) Özgün
 - b) Karşıt
 - c) Modern
 - d) Ulaşılamaz
 - e) Lüks
- 4) Kültür-zaman ilişkisi açısından değerlendirildiğinde aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Kültür ve zaman arasında bir ilişki bulunmaz.
 - b) Kültürde zaman yoktur mekân vardır.
 - c) Kültür insan demektir.
 - d) Kültür zaman boyutu olmaksızın tam olarak incelenemez.

e) Kültür sadece tarihçiler tarafından incelenebilir.

“Medeniyet sözcüğünü, düz bir çizgiyi,   geni veya bir kimyasal elementi tanımlarmı  gibi, basit ve kesin bir biçimde tanımlayabilmek güzel olurdu. Maalesef sosyal bilimlerin sözcük da arcı ı böylesi tanımlara pek az izin verir.”

5) Yukarıda vurgulanmak istenen husus, a a ıdakilerden hangisiye tam olarak ifade edilmiştir?

- a) Medeniyet zamana ko ullanmı tır.
- b) Kültür  e itleri
- c) Medeniyetin izahındaki çeşitlilik ve farklılıklar
- d) Medeniyet şekilden ibaret değildir.
- e) Medeniyet zamanla olgunla ır.

A a ıda verilen cümlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

6) hem yaşamın önemli bir parçası, hem de yaşamın kendisidir

7) Kültürel coğrafi görünümler, çoğu kez de yüzyıllar süren ürünüdürler.

8), kültürel unsurlar, uygulamalar ve inançların ne zaman fakat özellikle de nerede ortaya çıktığının belirlenmesiyle u ra ırlar.

9) milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür.

10) Avrupalı milletler arasında ortak bir “.....” vardır.

Cevaplar

1) b, 2) a, 3) a, 4) d, 5) c, 6) Kültür, 7) insan faaliyetlerinin, 8) Kültür co rafiyacılardı, 9) Medeniyet, 10) Batı Medeniyeti

14. KÜLTÜR VE MEDENİYET III

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14.1. Kültür ve Medeniyete İlişkin Bazı Yaklaşımlar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Kültür ve Medeniyet arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 2) Kültür ve medeniyet aynı şeyler midir?
- 3) Kültür ve medeniyet arasında ne gibi farklar bulunur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kültür ve Medeniyete İlişkin Bazı Yaklaşımlar	Kültür ve medeniyet kavramlarının öğrenilmesi ve aralarındaki ilişki ve farklılıkların öğrenilmesi	Okuyarak fikir yürüterek araştırarak ve uygulama yaparak

Anahtar Kavramlar

- Kültür
- Medeniyet
- Yaklaşımlar

Giriş

Açıkça birbiriyle çoğu zaman karıştırılan ve zaman zaman birbirinin yerine kullanılan iki kavram olan kültür ve medeniyet, esasen birbiriyle ilişkili fakat birbirinden farklı kavramlardır. Bu bölümde kültür ve medeniyet arasındaki bağ izah edilecek ve aralarında nasıl bir fark olduğu konusunda da bilgi verilecektir.

14.1. Kùltür ve Medeniyete İlişkin Bazı Yaklaşımlar¹⁰³

Medeniyet¹⁰⁴ ve kùltürü tarif ve izah etme, bunları ayırma hususunda bu konuyla ilgili tanımlar yapan toplumlar arasında büyük farklar vardır. Örneğin Alman literatüründe, yaşayan kavimler veya milletler arasında bir tasnif yapılmak istendiğinde, “Naturvölker”le “Kulturvölker” terimlerine başvurulur. Bu ayırmda Naturvölker (doğa toplumları), ilkel diye nitelenen toplumlara, Kurturvölker (kùltür toplumları) ise “medeni” diye tanımlanan toplumlara tekabül etmektedir. Bu ayırımı, ilkel toplumların sanki hiç kùltürü yokmuş gibi bir izlenime neden olmaktadır. İngiliz bilim adamlarının kùltür terimini, medeni ya da ilkel bütün toplumlar için kullandıklarını söyler. Basit ya da karmaşık, ilkel ya da ileri bütün toplumların bir kùltürü olduğunu benimseyen İngiliz Antropolog ve sosyologlarının çoğu, “Medeniyet” terimini de belirli bir seviyeye yükseltmiş, yazılı bir kùltüre sahip bilinç ve teknolojiye gelişmiş toplumlar için kullanmaktadırlar.

Taylor’un ünlü ve bugün dahi geçerli olarak nitelendirilen kùltür tanımı şu şekildedir. “Etnoğrafyadaki en geniş anlamında kùltür ya da uygarlık, insanın, bir toplum üyesi olarak edindiği, bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren bir bütündür”. Bu açıdan bakıldığında kùltür ve medeniyeti eşanlamda kullanan Taylor ile aynı tutumu benimseyen araştırmacılar bulunmaktadır. Örneğin Kùltür ya da medeniyete maddi ve düşünsel tekniklerin dâhil olduğunu düşünen Duverger, maddi kùltür-manevi kùltür ayırımının çok somut ve birbirinden bağımsız birer olgu olmadığı düşüncesindedir.

Şerif Mardin’e göre ise kùltür, toplumdaki anlamlı semboller bütünüdür. Mardin bu bütünlüğün, öğelerin toplamından başka, onlarda olmayan niteliklerle ortaya çıkan bir dizge olduğunu söyler.

Medeniyet de tıpkı kùltür gibi hatta kùltürden daha fazla polemik konusu yapılan ve çok farklı anlamlarda kullanılan bir kavramdır. Kuşkusuz kavramların, zamanla, ortaya çıktıklarında taşıdıkları anlam ve içeriklerinde bir takım anlam kaymaları olabilmektedir. Batı dillerinde “medeniyet”i ifade eden “civilisation” sözcüğünün ilk defa 1756 yılında Fransızcada kullanıldığı görülür. İngilizcede ise ilk 1770’de “civilization” şeklinde kullanılmıştır. Kavramın ilk kullanıldığı yıllarda anlam olarak “edep-erkan, öğrenme, zariflenme” gibi özellikleri içerdiği görülür. Kavramın zamanla güçlenmesi ve hem Fransa hem de İngiltere’de bugünkü anladığımız manada “medeniyet” karşılığı olarak kullanılması 19.Yüzyıl başında gerçekleşmiş ve daha sonra diğer Avrupa ülkesi ve Amerika’ya kademe kademe yayılmıştır.

¹⁰³Turhan, M. 1969, Kùltür Değişimleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.BİLGE, Muhittin, 2009, “Nurettin Topçu’nun Kùltür ve Medeniyet Anlayışı”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:13, sayı:1, sf.91-102, Ankara; BOBAROĞLU, Metin, 2012, “Kùltür ve Uygarlık Üzerine”, Anadolu Aydınlanma Vakfı, sf. 1-4, İstanbul; ARSLANOĞLU, İbrahim, 2001, “Kùltür ve Medeniyet Kavramları”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi Yayını, sayı: 15, sf. 243-255, Ankara; GÜVENÇ, Bozkurt, 2007, a.g.e..

¹⁰⁴ Medeniyet kelimesi önceki bölümde izah edildiği gibi zaman zaman uygarlık olarak da kullanılmıştır. Bu bölümde her iki kelimeye de yer verilmiştir.

Cemil Meriç'in ifadesiyle: "Muhtevası çağdan çağa, ülkeden ülkeye, yazardan yazara değişen" civilisation kelimesini "sivilizasyon" olarak Türkçede ilk kullanan Mustafa Reşit Paşa'dır. M. Reşit Paşa, Paris'ten gönderdiği resmi yazılarda (1834) Türkçe karşılığını bulamadığı bu kelimeyi, "terbiye-i nâs ve icrâ-yi nizâmât" olarak tarif eder. Kelimeyi "medeniyet" biçiminde ilk kullananın 1838'de Sadık Rıfat Paşa olduğu söylenir, ancak daha kesin biçimde Bianchi'nin Fransızca-Türkçe Sözlüğü'nün 1843 baskısında görülür. Latince civitas yani "şehre ait" gibi, şehir anlamındaki Arapça "medine"yi çağrıştıran "medeniyet" kelimesi, çabuk tutularak 1845'lerden sonra yaygınlaşmış, 1850'lerde sözlüklere girerek 1860'lardan sonra "sivilizasyon" kelimesinin yerini almıştır.

Toynbee, medeniyetin, yaratıcı bir azınlıkla çok sert olmayan bir çevrenin eseri olduğunu söyler. Çevre her gün bu yaratıcı azınlığa sorular sorar, bu azınlık o soruları çözdüğü sürece medeniyet yaşamını sürdürür. Bu, sürekli bir diyalogdur ve medeniyetin ömrünü belirleyen şey, bu cevaplardaki isabet ya da isabetsizliktir. Toynbee'ye göre medeniyet, ne yeni ülkeler fethetmekle, ne de teknolojik zaferlerle gelişir. Medeniyetin büyümesi, kendi kendini tayin etme (self-determination), kendi kendini biçimlendirme (self-articulation) imkânlarının gittikçe artması ve toplum değerlerinin manevileşmesi demektir. Toynbee, yaratıcı azınlığın gücü kaybolmaya başlayınca medeniyetlerin çöküşünün de başladığını söyler. Karizması ve gücü kaybolan azınlık, artık çevrenin sorularına cevap veremez; bunun sonucu olarak da medeniyet üstünden gelemediği bir tehditle karşılaşarak yıkılır.

Toynbee tıpkı İbn-i Haldun gibi medeniyetlerin doğup büyüüp gelişip ve öldüğünü söyleyerek organizmacı bir medeniyet anlayışı sergilemektedir. Sosyolojinin babası kabul edilen Tunuslu ünlü tarihçi İbn Haldun'a göre de devletler ve medeniyetler tıpkı canlı bir organizma gibi doğup gelişip gerileyip ve ölmektedirler. İbn Haldun ünlü eseri Mukaddime'de toplumları; Bedevî (göçebe) ve hadarî (yerleşik) olmak üzere ikiye ayırmakta ve bedevî toplumların zamanla çeşitli ekonomik faaliyetler sonucu hadarîliğe geçiş yaptığını ve medenileşmeye başladığını söylemektedir. Zaruri ihtiyaçlardan, lüks tüketime geçme süreci olan medenileşme sonucunda refah ve rahat hâli artmakta ve çeşitli adetler ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak mamur kasaba ve şehirlerin kurulduğunu ve bunların aslında bir "bozulma" yani bedevi insan ve toplumun özelliklerini kaybetmesi olduğunu söyleyen İbn-Haldun'a göre hadarîlik ve şehir hayatı 'umran'ın sonu, kötülük ve hayırdan uzak olmanın son merhalesidir.

Görüldüğü gibi doğal, göçebe toplumun medenileşmiş toplumdan daha iyi ve medenileşmenin bozulmakla eş anlamlı olduğunu düşünen İbn Haldun şunu söylemektedir "Bedevîler, hadarîlerden (ve şehirlilerden) hayra ve iyiliğe daha yakındır".

Elias'a göre uygarlık kavramı birbirinden oldukça farklı olguları anlatmak amacıyla kullanılır. Bunlar, teknik gelişmişlik düzeyi, davranış biçimleri, bilimsel bilgi düzeyi, dinsel düşünceler ve geleneklerdir. Elias, uygarlık kavramının Batılı öz bilinci ifade etmek için kullanıldığını da belirtir ve kavramın, Batılı toplumların son iki ya da üçyüz yıl boyunca daha önceki toplumlardan ya da o günkü daha "ilkel" toplumlardan farklı olarak sahip

olduklarını düşündükleri şeyleri anlatmak için kullanıldığını anlatır. Batılı toplumların uygarlık kavramını, kedilerine ait özellikleri vurgulamak amacıyla bir övünç kaynağı olarak kullandıklarını söyleyen Elias, kavramın İngilizce ve Fransızcadaki kullanılış şekliyle, Almancadaki şekli arasında büyük fark bulunduğunu dile getirir. Uygarlık İngilizce ve Fransızcada, Batılı toplumların gelişiminden duyulan gururu anlatırken Almancada oldukça faydalı olan ama ikincil derecede kalan bir şey anlamına gelir, yani yalnızca insanın dışında olan şeyleri, insan varlığının dışsal yanını kapsar. İnsana, onun varlığına, ilişkin alanın ise “kültür” kavramı ile ifade edildiğini belirten Elias şunları söyler:

“Fransızca ve İngilizcedeki uygarlık kavramı siyasi, ekonomik, dinsel, teknik, ahlaki ya da toplumsal olgular için kullanılır. Almancadaki “kültür” kavramı ise özünde düşünsel, sanatsal ve dinsel olguları ifade eder ve bu tür olgular ile siyasi, ekonomik ve toplumsal olguları mümkün olduğunca ayırma eğilimi gösterir”.

Kültür ve medeniyet düalizmine ilişkin bu yaklaşımların bizdeki en önemli temsilcilerinden biri de hiç şüphesiz Ziya Gökalp’tir. Bilindiği gibi Osmanlı Devletinin son iki yüzyılında, devleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve eski ihtişamlı günlerine döndürmek için Batı medeniyeti karşısında alınacak duruma ilişkin Osmanlı devlet ricali ve aydınları tarafından üç noktada toplanabilecek, farklı düşünceler dile getirilmiştir. Bunlardan ilki, Batı medeniyetinin toptan reddi; ikincisi, Batı medeniyetinin toptan kabulü; üçüncüsü ise Batı’nın teknolojisini alıp kültürünü dışarıda bırakmak şeklinde özetlenebilir. Ziya Gökalp de kültüre milli bir alan açmak kaygısıyla, Batı’nın kötü yönlerini dışarıda bırakıp teknolojisini ve bilimini iktibas etmeyi mümkün kılacağına inandığı bir ayırma giderek medeniyeti milletlerarası, kültürü (hars) ise milli olarak ifade eden o ünlü tanımlamasını yapmıştır. Gökalp’e göre insan toplumlarının tüm bireylerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar, “hars” (kültür) kurumlarıdır. Bunlar o toplumun “hars”ını (kültür) oluşturur. Bir toplumun üst tabakasını, başka toplumların üst tabakalarına bağlayan kurumlar ise “medeni kurumlar”dır. Aynı cinsten kurumların tamamı, “medeniyet” (uygarlık) adı verilen bütünü oluşturur. Kültür ve medeniyet arasında hem birleşme hem de ayrılık noktası olduğunu öne süre Gökalp’e göre aralarındaki ortak nokta, her ikisinin de bütün toplumsal hayatları; yani din, ahlâk, hukuk, akıl, estetik, iktisat, dil ve teknikle ilgili yaşayışları içine almalarıdır. Toplumsal hayatın bu bütünlüğüne kültür adı verildiği gibi, medeniyet de denilir; ikisinin birleşme noktası budur. Ayrıldıkları temel nokta ise kültür “milli” olduğu hâlde, medeniyet milletlerarasıdır. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlâk, hukuk, dil, akıl, estetik, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüken; medeniyet, aynı gelişmişlik düzeyine sahip birçok milletin toplumsal hayatlarının ortak bütünüdür. Örnek olarak Avrupa ve Amerika uygarlığı çevresinde ortak bir Batı medeniyeti olduğunu söyleyen Gökalp bu medeniyetin içinde birbirinden bağımsız olarak bir İngiliz kültürü, bir Alman kültürünün varlığına işaret eder.

Görüldüğü gibi Gökalp kültür ve medeniyet düalizmini benimseyip medeniyetin ithalini mümkün göstermeye çalışırken farkında olmadan bir şeyleştirmede (reification) bulunmaktadır. Oysa kültür ve medeniyetin birbirinden bağımsız iki olgu gibi görünerek ele alınmasının, basit bir algı yanlışlığından kaynaklandığını öne süren Kadir Cangızbay’ın

aşağıdaki ifadeleri oldukça anlamlıdır: “Kültür ve medeniyetin gerek birincisinde, gerek ikincisinde yer alan unsurların tümü, aslında tek ve aynı bir gerçekliğin, yani toplumsal gerçekliğin, kendi aralarında sıkı sıkıya eklemelenmiş ve birbirlerinden sadece somutluk dereceleri itibarıyla farklılaşan değişik veçhelerinden başka bir şey değildir.”

Toplumsal olgu ve olayları anlama ve açıklamada temel çerçeve olarak gördüğü medeniyet’i, hem kavramsal, hem de tarihi-sosyolojik cepheleriyle ele almış ve bu konuda oldukça fazla hacim tutan, önemli görüşler ortaya koymuş Sezai Karakoç’un da kültür ve medeniyetin birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesine karşı çıktığı görülür. “Medeniyet, ruhumuzla, aklımızla, kalbimizle ilgili bir evrensel gerçekleştirmedir, bir tarihi oluş ve değişimdir” diyen Karakoç, medeniyeti bütün insanlığa hitap eden bir tarih olgusu olarak görür. Ona göre medeniyet, tek kişiye ya da insanlığa dönük cephesiyle, insanın sadece fiziki ya da fizyolojik ihtiyaçlarına cevap veren bir sistem değil, aynı zamanda manevi-ahlaki, metafizik ve kültürel isteklerini de karşılama amacını taşıyan bir olgudur. Kültür ve medeniyet ayrımını eleştiren Karakoç, buna ilişkin olarak şunları söyler:

“Medeniyet insanoğlunun asıl amacını gerçekleştirme çalışmalarından, ona varma arayışlarından, onu bulmuşsa kaybetmeme çabasından, onu süsleyip püslemesinden o yöndeki duygularını ve düşüncelerini ifade etme isteğinden doğan, kaynaklanan ve beslenen niyet ve faaliyetlerinin, teori ve pratiğinin, tasarım ve eserlerinin, reel ve potansiyel güçlerinin tümü demektir. Kültür medeniyet değil, medeniyet kültürü içerir. Bize göre kültür, medeniyetin fizyolojisi gibidir. Medeniyetse sadece anatomi değildir. canlı organizma gibi, anatomik cephesiyle, fizyolojik cephesiyle bir bütündür.”

Görüldüğü gibi Karakoç, kültür ile medeniyet arasındaki ayrımın yapay olduğunu vurgulayarak bu tür bir ayrımın medeniyeti reifike etmek (şeyleştirmek) olduğu yönünde bir anlayış sergilemektedir. Buraya kadar örneklerini verdiğimiz istenirse daha da çoğaltılabilecek çok farklı medeniyet ve kültür anlayışlarının aynı zamanda ortak bir özelliğinin de olduğunu düşünmekteyiz. O da her ikisinin de /ister vahiy kaynaklı, ister seküler, isterse de başka özellikleri ağır bassın, insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyeceği yani doğada hazır verili bir şekilde bulunmadığıdır. Ancak bu medeniyet ve kültürün sadece insan eseri, insan düşüncesinin ürünü olduğu gibi bir anlama da gelmemelidir. Çünkü medeniyet ve kültürlerin birbirinden farkını ortaya koyan, bir medeniyeti diğerlerinden daha öne çıkarıp büyük ve kalıcı medeniyet hâline getiren etken o medeniyeti kuranların beslendikleri, kendilerini ifade etmedeki biricikliklerini sağlayan değerlerdir. Bu değerler manzumesidir insanları farklı kültür ve medeniyetlerin oluşturulmasındaki aktörler hâline getiren ve bu değerlerdir, onların, dünden bugüne hiç durmayan ve daha da artarak süreceği mukadder olan medeniyetlerine sahip çıkma ritim ve reflekslerini diri tutan.

Kültür, Aristoteles’in tanımladığı gibi, bilgilerimizin alışkanlıklara dönüşmesi demektir. Bu alışkanlıklarımız artık bilinçli değildirler, bilinçdışı bellekte dururlar. Doğa olayları, ebeveyn davranışları gibi toplumsal görüşlerle karşılaştığımızda, bilinçli olarak tasarlanmış, zihinsel, hesaba katılmış bir değerlendirme sonucunda yapıp etmelerimiz değil, uyarılara reflektif, gayriihtiyari, irade dışı cevaplar bizden davranır. Bu, kültürün dışı

vurumudur. Kültür, alışkanlıklarımıza sinmiş ve alışkanlıkların algısal aktarımıyla nesilden nesile geçen olgulardır. Uygarlık ise tamamen bilinçli; kendi projelerimiz, planlarımız ve rızamızın olduğu  uurlu bir yapılanma anlamına gelir.

İnsan içine doğduğu kültürü farkına varmadan giyinir; farkına vararak giyindiği ise uygarlığa aittir. Çocuklukta gelenek ve görenekler farkındalıksız bir biçimde alışkanlıklarımıza katılır. Bir toplumun kültür kalıpları özdeksel olmayıp eşyalar, insanlar, davranışlar ya da heyecanlardan oluşmuş değildir. Kültür bunların örgütlenmesidir; ama bu örgütlenme bilince ait bir örgütlenme olduğuanda, bilinçli kılındığında, artık ona kültür değil “kültür bilimi” diyebiliriz. Kültür bilimi, insanoğlunun sahip olduğu, işlediği, hayatına kattığı maddi-manevi her ne varsa onların arkatasarda –bilincin arkasında– gizli örgütlenmesinin farkına varılmasıdır.

Alışkanlıklar değil yöntemler söz konusu olduğuanda uygarlık vardır. Uygarlık yöntem üzerine kuruludur, kültür ise alışkanlık. Bilinçli davranışlarımız genellikle yöntemli olanlardır. Günlük ya amımız içinde yöntemli bir i  yapıyorsak o bilinçlidir. Onun dışındaki bütün yapıp etmelerimiz neredeyse alışkanlıkların içinde hallolur. Bilinçli davranışlar insanı yorar, zihinsel yorgunluk yapar; yöntemli çalışanlar çok yorulurlar. Köylülerde kültür ağırlıklı bir yaşam vardır; kentlilerde ise uygarlık ağırlıklı, daha çok yöntemli düşünmeye yönelik, bilinçli bir yaşam vardır. Köylü dingindir, kentli ise sürekli savunmadadır. Bilinç tehlike karşısında lazımdır ve tehlike yoksa bilince ihtiyaç yoktur. O hâlde uygarlık, Freud’un dediği gibi, huzursuzluk yaratan bir olgudur.

Kentin altyapısı pazardır ve kentte pazar yeri kalıcıdır. Burada yapılan alışveriş – maddi takaslar– aynı zamanda farklı alışkanlıkların, duyguların, inançların da takas edilmesine, tanı masına, paylaşılmasına, değerlendirilmesine olanak tanır. Orada insanların kültürlerinin de birbirleriyle olan i lkisinde birtakım değerler paylaşılır. Kent bir örgütlenme biçimidir, ama sadece bilinç, akıl, rasyonun egemenliği değildir pazar yeri ile ba layan. Orayı hukuksal düzenleme ile kurallar altına almaya çalışan insan aynı zamanda da birbiriyle i li kiye girer. E yalar aracılığıyla değil, doğrudan doğruya birbiriyle i li kiye girer ve i te o zaman ortaya kendini bakıma alan insan çıkar. Bakım burada kültür anlamındadır; kültürlü insan bakımlı insandır. O kadar ki estetik kayđı taşıyarak üretir ve giyinir. Bu, giderek uygarlığın kültürü d n  t rmesidir. Uygarlık yani kentlilik kültürü rafine eder, onu i ler.

Kültür insan-doğa i lkisinden doğar, uygarlık ise insan-insan i lkisinden. İnsanla tırılmış doğa kültür demektir. Doğayı işlemek insan i lkisinden doğar; doğayı dönüştürmek için i  bölümü ve i  birliği toplumsallığı yaratır. Uygarlığın kökü insan i lkilerinden yani ihtiyaçtan doğar; insani gereksinimler bize doğayı i letir ve onu d n  t r r z, insani i lkilere sokarız. O zaman, pazar yeri kurulmadan önce aslında pazar yerinin modeli kurulmuştur: insan i lkilerindeki i  bölümü ve i  birliği pazar yerinin ta kendisidir. Onun örgütlü büyük toplulukları bir araya toplayan biçimi de kenttir. Kültürden uygarlığa geçiş bir farkındalık olgusudur. Farklı kültürler, farklı alışkanlıklar kendi

benliklerinin farkına ancak karşılaştıklarında varırlar. Başka bir kültürle karşılaşmadan kültürümüzün farkına varamayız.

Kültür baskıları, kültür şokları travma yaratabilir ve bilinçdışı hareketler ortaya çıkartabilir. İnsan şuurdan, uygarlıktan gerileme (*regresyon*) yaşadığı zaman kültürün içine gider. Ancak kültür çok masum bir şey değildir; kültürün örgütlenme süreçleri özellikle tarih öncesi dönemlerden geldiği için çok vahşi içselleştirmeler oluşmuştur. İdeolojik bir tasarımı, bir projeniz varsa ilk gerileme inancadır. İnançlarımız sarsıldığında, kuşku doğduğunda, onlara artık güven duyamadığımızda sığındığımız yer ise etimiz (*flesh*) yani ırktır. İnançlarımız bizim hayallerimizdeki gibi çıkmayınca, sarsıntıya uğrayınca geriye mevzileniriz. Pazar yerindeki karşılaşmalar çatışma ve uzlaşmayı da beraberinde getirir. İnsanlar dayanak istedikleri, kendileri için fedakârlık istedikleri zaman bunu kimden isteyebiliyorlarsa uygarlık o düzeyde kurulmuştur.

Kültürde bir arada yaşamamanın tözü töredir, uygarlıkta ise hukuktur. Kent yaşamı kurulurken birtakım kurallar konulmuştur ve bu kurallara uyulması istenmiştir. Kente göç ederek ister iş ister yerleşmek için gelen kişi artık “Benim törem böyledir, ben o töremi burada sürdürürüm” demek gibi bir lükse sahip değildir. O kentin hukukuna, kurallarına boyun eğmek zorunda bırakılmıştır ve bu da bir baskı unsuru olmuştur. Kültürden uygarlığa geçiş rahatlıktan, konfordan baskıya ve huzursuzluğa geçiş gibidir; Freud bunu böyle okur.

Kentin ritüelik dönüştürücü gücü vardır, ancak kent nüfusundaki nicel çoğalma kentin ritüelik dönüştürücü gücünü kırar. Ritüeller sadece mabetlerde yapılmaz; hatta mabetler birer kent modellidirler. Kent kurgularında merkeze bir ilke alınır ve onun çevresinde örgütlenmeler olur. Pazarın merkeze alınması mutlak değildir, daha sonra bu pazar yerinin kültürün içinde rafine edilirken geçirdiği boyutlar değişmeye başlar. Pazar yerindeki alışkanlıklar, insanların birbirlerine güvenme noktasında ele alındığında ortaya inanç çıkar. Pazar yerindeki alışverişler akıl işidir, ama güvence sağlamak inanç işidir. Güvenceyi artırmak için bu kez ahlâk devreye girer. Pazar yeri etrafındaki yerleşik ahlâk töreyi oluşturur; bu nedenle töre, uygarlığın üzerine inşa edilebileceği bir vaat edilmiş ülkedir (*promised land*) ama toprak değildir. Töremiz bizi dünyanın neresinde olursak olalım birlik altında tutar ve bu töre, o ahlâki ilişkiler, o pazara katılan, o alışverişe giren insanları dönüştürür. Bu dönüştürme ritüelik bir güçtür; ahlâkın kabul edilmesi ile ilgilidir, inisiyatiktir. O zaman ilkeler, kavramlar bu ahlâk çerçevesinde oluşur. Eğer güçlü, törel bir bağla merkez olmuşsa o merkez gireni dönüştürür. Eğer uzlaşımsal bir bağla merkez olmuşsa giren orada dönüşmez ama yerini bulur. Kozmopolit kentlerde göçler dönüştürücü değil yerini buldurucu, bir anlamda gettolaştırıcıdır. Kozmopolit kent çok uluslu bir ortamdır, oraya giden herkes kendine güvenilir bir yer bulur.

Kültür zanaatla özdeşleşir, uygarlık sanatla. Kültürün sanatı olmaz, kültürün zanaatı vardır ve zanaat de incele incele nitelik değiştirerek sanat olur. Bir düşünceniz varsa bu düşüncüyü duyuların önüne koymak için zanaatı kullanırsınız, ama zanaat sizi sanata götürmez. Kültür zanaatla inceltilmez, sanatla işlenerek uygarlığa katılır. Zanaat onun sadece teknik araçlarıdır, yönteminin araçlarıdır.

Kültür yaşanır. Alışkanlıklara sinmiştir demek yaşanır demektir. Kültür yaşanır, uygarlık öğrenilir. Uygarlıkta öğrenme ve öğretme vardır. Uygarlığa ait öğrenilen bir değer yaşama aktarıldığında kültür hâline gelir. İnsan kültüre maruz kalır ama kültürü üretir de. Kültür üretmeden varlık söz konusu değildir. Herkes kültürlüdür ve hiçbir zaman bir kültür bir diğer kültürden üstündür denemez; çünkü kültür değeri yaşama geçirme sanatıdır. Kültürde aşiretler, soylar, etnik aidiyetler, bir müddet sonra inançlar vardır. “Kimlerdensiniz?” Kültürün sorusu budur. Uygarlıkta ise aidiyetler değil birey söz konusudur. “Kimsiniz?” Uygarlığın sorusu budur. Birey, aidiyetleri ile değil eylemleri ile tanımlı olan kişidir. O zaman uygarlık bireye vurgu yapar, kültür topluma.

Kültür çoğu zaman usdışıdır. Uygarlık asla usdışı olamaz. Uygarlık doğrudan doğruya usun edimlerinin sistematığıdır. Uygarlık ustur; insan usu uygarlıktır. Uygarlığın tözü akıldır ve aklın ürünü olan hukuktur. Hukuk evrensel akıldır.

Şimdiki küreselleşme sürecinde kültür ulusaldır, uygarlık uluslararasıdır. Ulus devletlerden sonraki yeni yapılanmalar ussal bir uygarlık projesidir. Tekrar kültürel bir şemsiyenin, bir inanç şemsiyesinin altına girme çabası değildir.

Kültürde ritim olarak zaman kavramı, yani ritmik bir zaman olduğu için kültürde güven vardır. Onun zamanı ritmiktir; güvence vardır. Döngüsel zamandır, kendi üzerine döner. Ama uygarlıkta zaman rasyoneldir ve lineerdir, doğrusaldır. Ritmik değildir, kendi üzerine dönmez. Rasyonel zaman, üretim birimleri ve ilişkileri zamanıdır; sanayi ile ortaya çıkmıştır. Sanayiye kaldırırsanız rasyonel zaman diye bir zaman olamaz. Toprak işlerken rasyonel zaman olmaz; orada ritmik, döngüsel zaman vardır.

Kültür ile uygarlık arasında insan tanımını her türlü kavram üzerinden yeniden inşa etmek zorundayız. İnsanı zaman kavramı ile tanımlarsak, felsefi olarak değil ama antropolojik olarak şunu diyebiliriz: İnsan mekândan zamana geçiştir. Mekândan zamana geçen aynı zamanda kültürden uygarlığa geçen demektir. Mekândan zamana geçiş, kültürden uygarlığa geçiş, beşerîyetten insanlığa geçiştir. Töreyle belirlenmiş olana “beşer”, hukukla belirlenmiş olana “insan” diyoruz. İnsanın uygarlıkla ilişkisi bu bakımdan her zaman gerilimlidir.

Kültür ve medeniyet kavramları daha önce Türkçe’de yokken Osmanlı Devleti’nin batılılaşma döneminde dilimize girmiştir. Ülkemizde ilk defa bu kavramları sosyolojik olarak ele alan ve tartışan düşünürümüz Ziya Gökalp’tır. Kültür, dilimize iki kaynaktan gelmiştir: Fransa’dan ve Amerika’dan. Fransızca kültürün Türkçe karşılığı İrfan, Amerikanca kültürün karşılığı, Medeniyettir. Demek ki Fransızca kültürden kastedilen daha çok sosyologların manevi kültür dedikleri kültürdür. Amerikanca ise kültürden anlaşılan maddi kültür yani Gökalp’in deyimiyle medeniyettir. Ziya Gökalp kültürle medeniyetin ayrı ayrı kavramlar olduğunu kabul eder ve kültüre hars der. Ona göre hars, milli olduğu hâlde medeniyet beynelmileldir. Başlangıçta her kavmin harsı vardır. Hars yükseldikçe medeniyet doğmaya başlar. Sosyolog ve antropologların yüzde doksanı “medeniyet” kelimesini kullanmazlar, “kültür” kelimesini tercih ederler. Kimine göre bu iki kavram eş anlamlıdır, kimine göre farklıdır. Baltacıoğlu’na göre Tanzimat’tan beri kültürle medeniyeti, vicdanla

aklı, Türklükle Avrupalılığı birbirine karıştırdık. Sosyoloji bilimi, ayrı cinsten gerçekleri birbirinden bıçakla kesilmiş gibi ayırması gerekir. Kültür ulusal, medeniyet milletlerarasıdır. Güngör'e göre, kültür ve medeniyet ayrımı, biz Türkler için sadece sosyolojik bir kavram meselesi değildir; millet hayatına nasıl bir yön vereceğimiz konusundaki isteklerimize objektif ve ilmi destek bulma gayretleridir. Her toplumun kültürü, o toplumda yaşayan insanların çeşitli problemlere karşı denedikleri çözüm yollarından meydana gelmiştir. Çözüm tarzlarından bazıları zamanla sabit hâle gelerek toplumun bütününe mal olur ve toplumun kültürünü oluşturur. Nurettin Topçu'ya göre, kültürle medeniyeti birbirine karıştırdığımız için Batı taklitçiliğine başladık. Medeniyet, insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir. Kültür ise bir toplumu kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bunlar ilim, sanat, ahlâk ve dine ait değerlerdir. Batı tekniği bize asırlardan beri damla damla gelmektedir. Teknik; kültürden sızan bir usare, kültür ağacının yetiştirdiği bir meyvedir. Hâlbuki bizim kendi kültürümüz tekniği yaratmadı. Onu emanet bohçalar içinde Batı'dan aldık, yaratmanın zevkini bile yaşayamadık. Mehmet Kaplan'a göre Medeniyet ve kültürler, bir bütün teşkil ederler. Her medeniyet kendine has bir kültür ve sanat yaratır. Muzaffer Ersöz'e göre, kültür ve medeniyet kavramlarının yeniden ele alınmaları şekil ve muhtevalarının yeniden düzenlenmesi şarttır. Ona göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kadar yıllık cumhuriyet olmasına rağmen medeni bir kişilik elde edememiş olması ve çeşitli bocalamalar içinde bulunmasının sebebi, bu kavramların yeterli şekilde tanımlanmamış olmalarından ileri gelmektedir. Muzaffer Ersöz, kültür ve medeniyeti dinamik olarak şöyle tanımlar: Medeniyet bir amil, kültür ise sonuçtur, eserdir. Medeniyet, kültür yaratan düzendir. Bir benzetme yapılacak olursa medeniyet bir fabrika, kültür ise imal edilen şeylerdir. Medeniyetin başlıca niteliği yaratıcılığı, kültürün ise yaratılmış olmasıdır. Muzaffer Ersöz, Ziya Gökalp'in "Garp medeniyetindenim" sözünü tenkit ederek şöyle der; Batı ve doğu medeniyetine bağlılık diye bir şey yoktur. Sadece bir milletin hayat görüşüne göre inşa ettiği sağlıklı ve zinde medeniyet vardır. Bunun inşasında eski ve yeni bütün medeniyetlerle birlikte, batı medeniyetine kuvvet ve kudret bahşeden unsurlardan da faydalanmak gerekir. Bunun için Gökalp gibi "Garp medeniyetindenim", değil "Türk medeniyetindenim", demek gerekir. Muzaffer Ersöz, bu düşünceleriyle medeniyetin beynelmilel olduğu tezini reddederek milli olduğu görüşünü benimser. Buna dayanarak da Gökalp'in "Garp medeniyetindenim", görüşüne karşı çıkar. Çünkü gelişip olgunluğa erişmek isteyen bir medeniyet, gelip geçmiş ve yaşamakta olan bütün medeniyetlerden faydalanmalı ancak kendi orijinallliğini, yarattığı eserlerde göstermelidir. Batı medeniyetine katılmak yerine eskiden olduğu (Selçuklu ve Osmanlı) gibi medeniyetimizi yeniden yaratmak esas olmalıdır. Bazı araştırmalar da kültürle medeniyeti eş anlamlı kabul etmektedirler. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: İbn Haldun'a göre tarihin, sosyolojinin ve antropolojinin konusu ümrandır. İslam, medeniyet ve kültürü tek kelime ile ifade etmiştir: Ümran. Şu hâlde İslam düşüncesinde kültür ve medeniyet ayrımı yoktur. Bunun böyle olması doğaldır, çünkü evrensel bir din olan İslamiyet, kültür ve medeniyeti evrenselliğe göre tanımlayacaktır. Zaten evrenselliğe dayanan bütün dinler ve ideolojiler evrensel kavramlar kullanacaklardır. Malinowski kültürü, toplumun yarattığı teknoloji ürünleri, tüketim maddeleri, kurumlarına şekil veren ilkeleri, fikirleri, zanaati, inançları ve gelenekleri olarak tanımlar. Kafesoğlu'na

göre kültür, bir topluluğun dünya görüşünü kadrolayan manevi değerlerle, bu manevi güçlerin faal hayata yansımından doğan teknolojinin oluşturduğu bir “bütün”dür.

Ziya Gökalp uygarlık ile kültür kavramlarını, zamanın ruhuna uyarak ayrı tutarken çağdaş dünyadaki yaygın eğilimi yansıtıyordu. Uygarlık evrensel, kültür ise yerel, yöresel, etnik veya en azından milli sayılırdı. Günümüzde de uygarlık ile kültür kavramları farklı anlam ve bağlamlarda kullanılmaktadır. Söz gelişi, Mısır, İslam, Batı, Çin hatta Fransız medeniyetleri kimseyi rahatsız etmez de Alman, Japon ya da Lapon, Eskimo, ya da Yakut medeniyetleri tuhaf karşılanır. Bilerek bilmeyerek bilinçli ya da bilinçdışı olarak bu ayırımda kullanılan ölçütler nelerdir? Kültürle uygarlığı ayıran? Batı’ya, İslama, Çin’e uyup da Doğu’ya, Budizme ve de Japonya’ya uymayan nedir?

Her uygarlık ya da her kültürde yukarıda sayılan özelliklerin tümü olmasa bile çoğunluğu, hiç olmazsa bazıları vardır. Güçlü kültürlerle bağımlı olan ya da öyle algılayan toplumlar, Türkiye gibi, çağdaş uygarlığa erişmek isterler de uygar sınıfına giren ülkelerde kültüre dönmek söylemi pek duyulmaz.

Türk İslam dünyasında, uygarlığın bilim ve tekniğe, kültürün ise daha çok manevi değerlere dayalı olduğu yolunda yaygın bir görüş vardır. Söz gelişi, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşalım, ulaşalım ki bir daha, medeniyet denen tek dişi kalmış Canavar’a esir düşmeyelim, insafına kalmayalım; bu çabamızla, uygar Batı’dan yalnız bilim ve teknoloji alalım, ata yadigarı o güzel kültürümüzü (benliğimizi, kimliğimizi, onurumuzu) koruyalım. Kulağa hoş geliyor da mümkün mü? Yani kültürümüzü koruyarak Batı’dan bilim ve teknoloji alabilir miyiz?

Bugünün kültür adamları, Afrika kültürlerinden derledikleri şu görüşü benimserler: Kültür, geçmişten geleceğe bir sürekliliktir. Bugünü anlamak geleceğe yönelebilmek için geçmişi bilmek gerekli ve zorunludur. Başka bir deyişle, kültürsüz (eğitimsiz) bir toplum olmadığı gibi, medeniyet de hiçbir toplum veya kültürün tekelinde değildir. Evrensel medeniyete daha çok ya da az katkıda bulunan milletler olmuştur. Toplumun sağlığı, güvencesi ve geleceği için medeniyet çizgisine yakın ve o sürecin içinde olmak gerekir. Çünkü medeniyetin acıması yoktur, kendisini ihmal veya inkâr edenleri yakar geçer. Uygar olmak; ulusal benliği veya kimliği bir yana bırakıp başkalarına benzemek değildir. İstense bile mümkün değildir. Uygarlık ailesi içinde yer alan kültürler, kendi ulusal kimliklerini koruyabilirler. Çağlardan beri, doğuda ve batıda, insanlığa yön veren Birlik içinde çeşitlilik; çeşitlilik içinde birlik! sloganı, kuralı, sanki uygarlık ile kültürlerin ilişkisini düzenlemek için söylenmiştir. Fransız kültürünü uygarlık yapan belki de bu ruhtur. Bu özdeyişteki birlik tek uygarlığı, çeşitlilik ise kültürleri simgeler. Çeşitlilik birliğe katılmayı önlememeli, birlik ise çeşitliliği ortadan kaldırmamalı. Bütün devrimcilere esin kaynağı olan tarihi fakat yanıltıcı ya da çelişik görünen gerçek buradadır. Bilimin sahip çıktığı uygarlık-kültür özdeşliği, ontolojinin canlıüstü adını verdiği varlık alanı içinde görülmeli, orada yorumlanmalıdır. Konulara kültür ve uygarlık alanlarının farklı ve karşıt olduğu varsayımıyla yaklaşılsa kültür sorunlarının anlaşılması, açıklanması güçleşir. Kültür alanında, istenirse farklılıklar, istenirse de benzerlikler vurgulanabilir. Benzerliklerden

hareket edilerek bütün insanların türdeşliğine, farklılıklardan yola çıkarak kimsenin ötekine benzemediği ya da toplumları biricikliği yargısına da varılabilir. Gerçek ne biri ne ötekidir. Bilim, ne kadar benzer ne kadar farklı olduğumuz sorularını sorar ve neden öyle olduğumuzu yanıtlamaya çalışır.

Uygulamalar

- 1) Kültür teriminin kökenini inceleyiniz.
- 2) Medeniyet kavramının kökenini inceleyiniz.
- 3) Kültür ve medeniyetin birbiriyle ilişkisini inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Kültür teriminin ortaya çıkış yeri neresidir?
- 2) Medeniyet kavramının ortaya çıktığı yer neresidir?
- 3) Kültür ve medeniyet arasında nasıl bir ilişki söz konusudur?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Kültür ve medeniyet kavramlarının kökenleri hakkında bilgi verilmiştir. Yerli ve yabancı olmak üzere çeşitli bilim çevrelerinin bakış açılarıyla kültür ve medeniyet arasındaki ilişki ve tanımlanmalarındaki farklılıklar izah edilmiştir. Kültür ve medeniyet mekâna ve zamana dayalı olarak çeşitlilik arzemekte, izahı zaman zaman zorlaşmaktadır. Bu açıdan zaman zaman bazı araştırmacıların da bu kavramlar arasında küçük farklılıklar dışında bir ayırımın olmadığını savunmakta olduklarını göstermek maksadıyla bu görüşlere de bölümde yer verdik. Böylece kültür ve medeniyet hakkında geniş bir perspektifle bilgi verilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Şehir ve medeniyet arasındaki ilişki aşağıdakilerden hangisiyle tanımlanmıştır?

- a) Medine ve medeniyet
- b) Şehir ve kültür
- c) Şehir ve planlama
- d) Şehir ve yönetim
- e) Mekân ve zaman

2) Aşağıdakilerden hangisi kültür ve medeniyet ilişkisi açısından değerlendirildiğinde doğrudur?

- a) Kültür medeniyetten sonra gelir.
- b) Kültür medeniyetle alakalı değildir.
- c) Kültür ve medeniyet eş kavramlardır.
- d) Medeniyetin temelinde kültür vardır.
- e) Kültür ve medeniyet birbirlerini etkilemezler.

3) Aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- a) Kültür insan-doğa ilişkisinden doğar.
- b) Medeniyet insan-insan ilişkisinden doğar.
- c) Batı medeniyeti
- d) Medeniyet zanaatla özdeşleşir.
- e) Kültür zanaatla özdeşleşir.

4) Aşağıdakilerden hangisi Ziya Gökalp'e göre kültür ve medeniyet hakkında doğru bilgi vermektedir?

- a) Kültür doğmadan medeniyet vardı.
- b) Başlangıçta her toplumun bir medeniyeti vardır.
- c) Medeniyet yükseldikçe kültür doğmaya başlar.

- d) Kùltürü başlatan medeniyettir.
- e) Kùltür yükseldikçe medeniyet doğmaya başlar.
- 5) Aşağıdakilerden hangisi medeniyetin ifadesi olamaz?
- a) İslam
- b) Batı
- c) Mısır
- d) Japonya
- e) Çin

Aşağıda verilen cùmlelerdeki boşlukları uygun kelimelerle doldurunuz.

- 6) şerif Mardin'e göre toplumdaki anlamlı semboller bütünüdür.
- 7), yalnız bir milletin din, ahlâk, hukuk, dil, akıl, estetik, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüyken;, aynı gelişmişlik düzeyine sahip birçok milletin toplumsal hayatlarının ortak bütünüdür.
- 8) kavramları daha önce Türkçe'de yokken Osmanlı Devleti'nin batılılaşma döneminde dilimize girmiştir.
- 9) Toynbee, ..., yaratıcı bir azınlıkla çok sert olmayan bir çevrenin eseri olduğunu söyler.
- 10), geçmişten geleceğe bir sürekliliktir. Bugünü anlamak geleceğe yönelebilmek için geçmişini bilmek gerekli ve zorunludur.

Cevaplar

1)d, 2)b, 3)a, 4)e, 5)c, 6) kùltür 7) Kùltür-Medeniyet, 8) Kùltür ve Medeniyet, 9) medeniyetin, 10) Kùltür.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. (2007). “Yüksek Öğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar”, Değişim Çağında Yüksek Öğretim, İzmir: Yaşar Üniversitesi Yayını.

Aktürk, Ş. (2000). “Braudel’den Elias’a ve Hungtington’a “Medeniyet” Kavramının Kullanımları”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Arslanoğlu, İ. (2001). “Kültür ve Medeniyet Kavramları”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, Sayı: 15, Sf. 243-255.

Barrows, H. H. (1985). “İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı: 1, Sf. 153-172.

Bayartan, M. (2005). “Tarihî Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, S:13, Sf.85-92.

Baykara, T. (1987). “Medeniyet Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi”, İzmir: Ege Üniversitesi, Tıdv, Sf.1-14.

Berger, G. (1970). Introduction. Oecd-Cerı Interdisciplinarity – Problems of Teaching and Research in Universities. Nice: Cerı/French Ministry of Education, September.

Bıçak, A. (1999). Tarih Bilimi, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Bilge, M. (2009). “Nurettin Topçu’nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, Ankara: Türkiy Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:13, Sayı:1, Sf.91-102.

Bobaroğlu, M. (2012). “Kültür ve Uygarlık Üzerine”, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, Sf, 1-4.

Braudel, F. (1995). A History of Civilization, New York: Penguin (Translating By Richard Mayne).

Çekin, A. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Amasya: Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Sf.25-46, (26-27)

Çoruh, H. (2010). “Disiplinler Arası Bilim Tarihi Dersi ve Gereğesi”, Tarih Okulu, Mayıs-Ağustos, Sayı: VII, Sf.7-23.

Demiralp N. (2006). “Coğrafya Eğitiminde Harita ve Küre Kullanım Becerileri”, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:4, Sayı: 3, Sf.323-343.

Doğan, C. (2013). “Doğu İle Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Mithat Efendi’nin Hayatı Ve Bilimsel/Felsefî Düşünceleri Üzerine”, Ankara: Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi, Yıl:17, Sayı: 56, Sf. 191-216.

Duman, B., Aybek, B. (2003). “Süreç-Temelli ve Disiplinler Arası Öğretim Yaklaşımlarının Karşılaştırılması”, Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz, Sayı: 11, Sf. 1-12.

Durant, W. A. (1994). Tarihten Alınacak Dersler, İstanbul: Bedir Yayınevi, (Çev: Nejat Muallimoğlu).

Kılıç, E. (2011). “Aristoteles ile Farabi’nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Erdoğan, İ. (2004). Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim “Popüler Kültür Ve Gençlik” Özel Sayısı, Yıl: 5, Ankara: Meb Yayınları.

Eskikurt, A. (2005). “Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme”, İstanbul: Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı:11, Sf.39-64.

Esmer, E. (2003). “Şizofrenlerin Sözlü Anlatı Metinlerinin Çözümlemesi”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dil Bilim Anabilim Dalı, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. İlclal Ergenç), Sf.5.

Fisher, R. (2005). Teaching Thinking (2nd Edition), Continuum Books, Pp.22, London.

Gökalp E. (2012). “Sosyolojiye Giriş”, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (Ed: Nadir Suğur), Sf.99.

Göney, S. (1975). Büyük Menderes Bölgesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Göney, S. (1995). Şehir Coğrafyası I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 3. Baskı.

Göney, S. (1993). Siyasi Coğrafya, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 2. Baskı.

Gümüşçü, O. (2000). “Tarihî Coğrafya ve ‘An Historical Geography Of The Ottoman Empire’ (D. E. Pitcher) Üzerine”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 16, Sf.85-92, Ankara.

Gümüşçü, O. (2001). Tarihî Coğrafya Bakımından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, Ankara: TTK Yayınları.

Gümüşçü, O. (2010). Tarihî Coğrafya, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Baskı.

Gür, T. M. (2003). “Araştırma ve Eğitimde Disiplinler Arasılık”, (Ed: Oğuz Baburoğlu, Eğitimin Geleceği, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Güvenç, B. (1996). İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Güvenç, B. (2007). Kültürün Abc’si, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Halkin, L. (1989). Tarih Tenkidinin Unsurları, Ankara: TTK Yayını, (Çev: Bahaeddin Yediyıldız).

Hütteroth, W. D. (1968). Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in Den Letzten Vierhundert Jahren. im Selbstverlag Des Geographischen Institus Der Universität Göttingen. Göttingen.

Hütteroth, W. D. (1990). “Methods Of Historical Geography-Exemples From Southeastern Turkey, Syria and Irak” V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Xxvi. Dizi, Sa.4, Sf. 487-496.

Karagözoğlu, Ş. (2005). “Bilimsel Bir Disiplin Olarak Hemşirelik”, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, Sayı:9, Sf.6-14.

Kefeli, E. (2006). Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz, İstanbul: 3f Yayınevi, Sf. 135-136,.

Komisyon (2012). Düşünme Becerileri Dersi Öğretim Programları, Meb, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Program Hazırlama Komisyon Raporu, İstanbul.

Komisyon (2012). Düşünme Becerileri Dersi Öğretim Programları, İstanbul: Meb, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Program Hazırlama Komisyon Raporu,

Memiş, E. (2005). “Tarih Metodolojisi”, Konya: Çizgi Yayınevi, 4. Baskı.

Mengüşoğlu, T. (1958). Felsefeye Giriş, İstanbul: İstanbul Matbaası.

Mersinlioğlu, M. (2012). “Küçük Asya’nın Tarihî Coğrafyası”, [Http://www.anadolucogrfyasi.com](http://www.anadolucogrfyasi.com).

Özbek, M. (2000). Düünden Bugüne İnsan, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Özcan, A. (1989). “Ahmet Rifat Efendi, Yağlıkçızâde”, Tdv İslam Ansiklopedisi, Cilt:2, Sayfa 130–131, İstanbul.

Özkök, A. (2005). “Disiplinler Arası Yaklaşım Dayalı Yaratıcı Problem Çözme Öğretim Programının Yaratıcı Problem Çözme Becerisine Etkisi”, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:28, Sf.159-167.

Özügüç, N., Tümertekin, E. (2000). Coğrafya: Geçmiş-Kavramlar-Coğrafyacılar, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Özügüç, N., Tümertekin, E. (2006).“Beşerî Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân)”, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Parker, J. (2002). “A New Disciplinarity: Communities of Knowledge, Learning And Practice”. *Teaching in Higher Education*, Carfax Publuishing, Vol: 7, No: 4:, Pp.373-386, Uk.

Piaget, J. (1972). The Epistemology Of Interdisciplinary Relationships. Interdisciplinarity: Problems of Teaching and Research in Universities. Paris: Oecd.

Selen H. S. (1943). “XVI. Asırda Yapılmış Anadolu Atlası: Nasuhsilahl’-Nin Menazil’i”, TTK Bildiriler, II, İstanbul 1943, Ankara.

Selen H. S. (1963). “Ankara’nın Başkent Oluşu”, Atatürk Konferansları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. Dizi, 1. Sayı, Sf. 95-102.

Şahbaz, N. K., Çekici, Y. E. (2012). “Disiplinler Arası Bir Disiplin Olarak Türkçe Eğitimi”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Volume:7/3, Pp.2367-2382, Ankara.

Şen S. (2008). “Modernizmden Post-Modernizme Tarihsel Bilginin Epistemolojisi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sayı: 16-17, Sf.51-59.

Tanoğlu, A. (1968). Ziraat Hayatı, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay., 2. Baskı, İstanbul.

Tekiner, E. (2009). “Abdurrahman Şeref Efendi (Biyografisi, Resmi ve Özel Hayatı)”, İzmir: Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXIV, Sayı:1, 253-278.

Togan, Z. V. (1985). Tarihte Usul, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tok, E., Sevinç, M. (2010). “Düşünme Becerileri Eğitiminin Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi”, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Sf.67-82.

Toynbee, A. (1962). “Tarihin Faydası ve Değeri”, Tarih Üzerine İki Konferans, 20-21 Kasım 1962, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayını, (Çev: Özcan Başkan),.

Tuncel, M. (1991). “Ord. Prof. Dr. Besim Darkot: Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları”, Coğrafya Araştırmaları, Ankara: TTK, Basımevi, Sf.1-13.

Turhan, M. (1969). Kültür Değişimleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmlei, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını.

Turna, ., Bolat, M., Keskin, S. (2012). “Disiplinler Arası Yaklaşım: Müzik, Fizik, Matematik rneği”, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, 27-30 Haziran 2012, Sf.1-8, Niğde.

Uçman, A. (2010). “şemseddin Sami”, Tdv İslam Ansiklopedisi, Cilt:38, Sayfa 519–523, İstanbul.

Ulusoy, G. (2007). “Disiplinler Arası Araştırma ve Eğitim”, Değişim Çağında Yüksek ğretim: Global Trendler – Paradigmat Yönelimler, (Ed: Coşkun Can Aktan), İzmir: İzmir Yasar Üniversitesi, Sf.389-398.

Uyanık, N. (2004). “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:15, Sf.227-274.

Uyar, T. (2013). Örgüt Kültürü, Oluşumu ve Yaklaşımları, Entropole, İstanbul.